

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KUR'AN'DA İSMİ GEÇEN PUTLAR VE
CAHİLİYE ARAP TOPLUMU İÇERİSİNDEKİ
YERİ**

**Fatma TANRIVERDİ
2501131096**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. ŞEVKET KOTAN**

İstanbul, 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : FATMA TANRIVERDİ Numarası : 2501131096
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Danışmanı : DOÇ. DR. ŞEVKET KOTAN
Tez Savunma Tarihi : 18.07.2019 Saati : 11:00
Tez Başlığı : "KUR'AN'DA İSMİ GEÇEN PUTLAR VE CAHİLİYE ARAP TOPLUMU İÇERİSİNDEKİ YERİ"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. HİDAYET AYDAR		KABUL
2- DOÇ. DR. ŞEVKET KOTAN		KABUL
3- DOÇ. DR. MUHAMMED ABAY		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. ÖMER ÇELİK		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ MUHAMMED İSA YÜKSEK		

ÖZ

KUR'AN'DA İSMİ GEÇEN PUTLAR VE CAHİLİYE ARAP TOPLUMU İÇERİSİNDEKİ YERİ

Fatma TANRIVERDİ

Kur'an'ın ilk hitap ettiği topluluk olan Cahiliye toplumunun inanç, örf, adet ve idari yapısının bilinmesi Kur'an'ın değiştirdiği inançları belirleme konusunda bize yardım etmektedir. Cahiliye Araplarının yaşayış şekilleri, sosyal yönleri ve dünya tasavvurları geçmişten günümüze kadar araştırmalara konu olmuştur.

Kur'an'da ismi geçen putların Cahiliye toplumundaki yeri ve önemi Cahiliye Araplarının tanrı ve ahiret inançlarının nasıl olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle Kur'an'ın sunduğu tanrı anlayışının doğru anlaşılması için nazil olduğu ortam ve toplum şartlarının iyi bilinmesi gerekmektedir. Cahiliye Araplarının inançlarının temelinde Allah inancı bulunmakla birlikte zaman içerisinde koyu bir putperestliğe bulaştıkları da bilinmektedir. Cahiliye Araplarında putlara tapınmanın ilk olarak nasıl başladığı, puta tapınmanın şekilleri, sebepleri gibi hususlar bu putperestlik algısının arka planını oluşturmaktadır. Bütün boyutlarıyla Kur'an'ın mesajının iyi anlaşılması, cahiliye toplumunu karakterize eden unsurların anlaşılmasına bağlıdır. Bu sebeple de Kur'an da ismi geçen putların, Cahiliye Arap toplumundaki yeri araştırmamızın konusunu oluşturmaktadır.

Anahtar kelimeler: Put, Putperestlik, Lat, Menat, Uzza,

ABSTRACT

PLACES NAMED IN THE QUR'AN THE PLACE IN THE ARABIAN SOCIETY

Fatma TANRIVERDİ

The knowledge of the beliefs, customs, tradition and administrative structure of the first community addressed by the Qur'an, the pagan Arabs, helps us to identify the beliefs that the Qur'an has changed.

The way of life, social aspects and the world views of the pagan Arabs have been the subject of research from the past to the present.

The position and significance of the idols of the Pagan Arabs mentioned in the Qur'an reveals the nature of the pagan Arabs belief in God and the Hereafter. For this reason, it is necessary to know the environment and society conditions which the Qur'an was revealed in order to understand the concept of God presented in the Qur'an. Although the foundation of the beliefs of the pagan Arabs consisted of the belief in Allah, it is known that they have been involved deeply in paganism. The way the pagan Arabs idol worship began, the forms of the idol worship and the reasons, constitute the background of this idolatry perception. A good understanding of the Qur'an's message in all its dimensions depends on an understanding of the elements that characterize the pagan Arab society. For this reason, we chose to research the idols mentioned in the Qur'an and their position within the Pagan Arab society.

Key words: Idol , idolatry, Lat, Manat, Uzza,

ÖNSÖZ

Tarih boyunca âlemlerin yaratıcısı olan Allah'ın fiillerinin, sıfatlarının ve zatının birleşmesi anlamına gelen tevhid inancının bozulmasıyla birçok kez putperest bir yönelim ortaya çıkmıştır. Bu putperest bakış açısı, farklı toplumlarda ve zamanlarda, birbirinden farklı isim ve biçimlerle, fakat öz itibarıyla aynı olarak insanlığın çok eski tarihlerinden itibaren var olagelmıştır. Allah tarafından indirilen bütün dinlerin temelini oluşturan tevhid inancı, yaratıcının vasıflarının, yaratılmışa atfedilmesiyle, gerçek anlamını yitirmektedir.

Cahiliye Arap toplumunda putların toplum üzerindeki fonksiyonlarının araştırılmasının ve puta tapınma şekillerinin ortaya konulmasının, Kur'an'ın nitelendirdiği putperestlik kavramını tam olarak anlaşılmasını sağlayacağı ve hem cahiliye dönemine hem de daha sonraki dönemlere dair saf, arı-duru bir Allah inancına ışık tutacağı kanaatindeyiz. Bu sebeple araştırmamızın konusunu “Kur'an'da İsmi Geçen Putlar ve Cahiliye Arap Toplumundaki Yeri” başlığı altında belirledik.

Araştırmamız için öncelikle Kur'an'daki putlarla ilgili tüm ayetler siyak ve sibak dikkate alınarak tarandıktan sonra put ve putperestlik ile ilgili tüm kavramlar detaylı bir şekilde incelenmiştir. Daha sonra bu kavramlar tarihsel zemine oturtularak cins isim, özel isim ve fonksiyonları simgeleyen sıfatlar olarak üç ana bölümde kategorize edilmiştir.

Araştırmanın birinci bölümünde, araştırmamız açısından önem arz eden Kur'an'a ilk muhatap olan Mekkelilerin kavramsal olarak karşılığı haline gelen cahiliye kavramını ve bu toplumun özelliklerini, ilgili uygulamalarını arz ettikten sonra Kur'an'da put anlamında kullanılan cins isimlerin kavramsal analizlerini ve Mekke'de putçulukla ilgili tarihsel süreci ortaya koymaya çalıştık.

İkinci bölümde, Kur'an'da putlaştırmanın anlaşılması açısından önem arz eden ve özel isim olarak zikrolunan putları dört başlık altında inceledik. Kur'an'da ismi geçen putların cahiliye Arap toplumundaki yerini, puta tapınmanın sebeplerini ve şekillerini ayetlerden yola çıkarak ve tarihsel verilerden yararlanarak ortaya koymayı hedefledik.

Son olarak üçüncü bölümde ise, Cahiliye Arap toplumunda, putperestliğin şekilsel bir inanış olup olmadığı konusunda, tapınılan putların şekillerinden ziyade putlara yüklenen fonksiyonların önemini ortaya koymayı amaçladık. Bu bölümde ayrıca Kur'an'da putlar için kullanılan sıfatları analiz ederek, putperest zihniyetin karakterini ve bu sıfatlar çerçevesinde biçimlenişini ifade etmeye çalıştık.

Tez konumun belirlenmesi konusunda ve üzerinde çalıştığım bu uzun süreçte bana yol gösteren, vermiş olduğu ufuk açıcı fikirleri ile beni bir noktadan başka bir noktaya taşıyan, aynı zamanda hayata bakış açım da bana rehberlik eden sevgili danışmanım Doç. Dr. Şevket KOTAN'a, çalışmamın birçok aşamasında yardımlarını esirgemeyen ve yapmış olduğu çalışmalar sayesinde yoluma ışık olan Prof. Dr. M. Mahfuz SÖYLEMEZ'e şükranlarımı sunarım. Ayrıca çalışmamın son haline gelmesinde emek sarf eden Mehmet Kaya ve Fikret Başar'a teşekkürlerimi arz ederim.

Hayatımın her aşamasında maddi-manevi desteklerini sürekli üzerimde hissettiğim kıymetli anne ve babama, sabrı ve varlığı ile en büyük desteğim olan yol arkadaşım Recep TANRIVERDİ'ye ve Allah'ın bana emanet ettiği en güzel dünya nimeti olan evladım Eymen Ömer'e teşekkürü bir borç bilirim. Yapmış olduğum bu çalışmayı Kardeşim Gökhan ÇAKIR'a ithaf ediyorum...

İstanbul, 2019

Fatma Çakır Tanrıverdi

ÖZ.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖN SÖZ.....	iii
KISALTMA LİSTESİ.....	vii
GİRİŞ.....	1
1. TARİHSEL SÜREÇ VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	5
1.1 TARİHSEL SÜREÇ	5
1.1.1 Putperestliğin Tarihsel Süreci	5
1.1.2 Mekke’ de Putperestliğin Tarihsel Süreci	7
1.2 İSLAM ÖNCESİ ARABİSTAN’IN COĞRAFİ YAPISI	7
1.2.1 Güney Arabistan	8
1.2.2 Kuzey Arabistan.....	9
1.2.3 Hicaz	10
1.3 MEKKE’DE PUTPERESTİĞİN BAŞLANGICI	11
1.4 CAHİLİYE TOPLUMU	15
1.4.1 Cahiliye Kavramı ve Cahiliye Toplumu	15
1.4.2 Cahiliye Arap Toplumunun Yapısı ve Özellikleri	19
1.4.3 Cahiliye Arap Toplumunun Putlara Yaptığı İbadetler	22
1.4.3.1 Tavaf, Telbiye ve Hac.....	22
1.4.3.2 Kurban ve Sadaka	23
1.4.3.3 Hediye Takdim Etme	24
1.4.3.4 Kutsiyet İçin Dokunmak	24
1.4.3.5 Secde.....	25
1.5 KAVRAMSAL ÇERÇEVE	26
1.5.1 Kur’an da “Put” Anlamında Kullanılan Kelimeler	27
1.5.1.1 Sanem (صنم)	27
1.5.1.2 Vesen (وثن)	28
1.5.1.3 Nusub (نصب)	29
1.5.1.4 Temasil (التمثيل).....	30
1.5.1.5 Tağut (طاغوت).....	32
1.5.1.6 Cibet (جيت)	34

1.5.2	“Rab” ve “İlah” Kavramlarının Kavramsal Analizi.....	35
1.5.2.1	Rab Kavramının Değerlendirilmesi	36
1.5.2.2	İlah Kavramı	38
2.	KUR’AN’DA İSMİ GEÇEN PUTLAR VE CAHİLİYE ARAP TOPLUMUNDAKİ YERİ.....	40
2.1	DİKİLİ TAŞ OLARAK İSMİ GEÇEN PUTLAR.....	40
2.1.1	Lat	41
2.1.2	Menat	44
2.1.3	Uzza	46
2.2	BA’L (BAAL) ve BA’L-HÜBEL İLİŞKİSİ.....	49
2.3	NUH KAVMİNİN BEŞ PUTU (VED, SÜVA, YEUK, YAĞUŞ, NESR).....	52
2.4	GÖK CİSİMLERİ OLARAK PUTLAR.....	56
2.4.1	Güneş	56
2.4.2	Ay.....	60
2.4.3	Şi’ra Yıldızı.....	61
2.5	GAYBI VARLIKLAR OLARAK PUTLAR.....	64
2.5.1	Meleklerin Putlaştırılması.....	64
2.5.2	Cinlerin Putlaştırılması	66
2.5.3	Şeytan’ın Putlaştırılması	70
2.5.4	İnsanın Putlaştırılması.....	71
2.5.5	Kâhin Ve Şair.....	72
2.5.6	Nefsin ve Hevanın Putlaştırılması.....	76
2.5.7	Mütref ve Mele’nin Putlaştırılması	78
3.	KUR’AN KAVRAMLARI İLE CAHİLİYE ARAP ZİHNİYETİNDE PUTLARA YÜKLENEN FONKSİYONLAR.....	81
3.1	PUTLARA YÜKLENEN ŞEFAAT ETME FONKSİYONU.....	83
3.2	PUTLARI ENDAD EDİNME	88
3.3	PUTLARI VELİ EDİNME	91
3.4	PUTLARIN ŞAHİT OLMALARI.....	93
3.5	PUTLARIN ŞÜREKÂ OLMALARI.....	95
4.	SONUÇ	99
5.	KAYNAKÇA.....	103

KISALTMALAR LİSTESİ

A.E	: Aynı eser
A.G.E	: Adı geçen eser
A.G.M	: Adı geçen makale
A.S	: Aleyhisselam
A.Ü.İ.F.Y.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
B.	: Bin (oğlu)
BKZ.	: Bakınız
BSK.	: Baskı
C	: Cilt
ÇEV.	: Çeviren
DİA.	: Türkiye Diyanet vakfı İslam Ansiklopedisi
ED.	: Editör
HAZ.	: Hazırlayan
HZ.	: Hazret
M.Ü. İ.F.Y.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
MD.	: Maddesi
NŞR.	: Neşreden
Ö.	: Ölümü
S	: Sayı
SAD.	: Sadeleştiren
S.A.V	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
THK.	: Tahkik eden
T.Y.	: Basım Tarihi Yok
T.Ü.Y.E.K.	: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları
VB.	: Ve Benzeri
VD.	: Ve Devamı
T.D.V.Y.	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
YAY.	: Yayınları
Y.Y	: Yayın yeri yok

GİRİŞ

Kur'an mesajının anlaşılması açısından, vahyin ortaya çıktığı kültürel, siyasi, coğrafi, dini ortamların dikkate alınması bir gereklilik oluşturmaktadır. Kur'an metninin bu kültürel ortamda temayüz etmiş olmasından dolayı, Kur'an, kültürün ve ortamın bir taşıyıcısı olduğunu da göstermektedir. Diğer taraftan hiçbir metin kendi dilinden ve kültüründen bağımsız gelişemez. Yani Kur'an evrensel mesajlar verirken bile içinde bulunduğu kültürün diliyle seslenmektedir.¹

Kur'an mesajını, nazil olduğu toplumun kültürü, dili, dini inanışları, sorunları, bakış açıları, yaşam biçimleri, dünya görüşleri, idari ve siyasi yapıları üzerinden vermektedir. Bu toplum ise sergilediği özellikler bakımından cahiliye kavramı ile karşılık bulan bir toplumdur. Toplumun inanç bakımından homojen bir yapıda olmadığı da bilinmektedir. Kur'an'da da bu durum ile ilgili olarak, vahiy nazil olmaya başlayıncaya kadar toplumda var olan ve değişik kaynaklardan edinilen inançlara atıflar yapılır. O inançlar yüzünden bozulan dengeler, yanlış uygulama ve kabuller vahiy ile tashih edilir ya da yerine yenisi konulmak üzere ilga edilir. Kur'an vahyinin atıflarda bulunduğu ve nüzûl döneminde canlı olarak varlığını sürdüren inançlardan biri de putlar ile ilgili inançlardır.²

Cahiliye toplumunun çoğunluğunu tevhid inancının zamanla bozulmasıyla ortaya çıkan putperestler oluşturmaktadır. Vahyin inzalinin uzun bir süresinin, putperest yapının değiştirilmesi ve tevhid inancının yerleştirilmesi süreci olduğu gözlemlenmektedir. Bununla birlikte toplumda bu inanç yapısının temelini oluşturan ve Kur'an'da ismi geçen putlar zaman içinde yıkılmıştır. Fakat bu ismi geçen putlar yıkılmış, yok olmuş olsa dahi, Kur'an'ın verdiği mesaj bakımından putperestliğin ifade ettiği anlam önemini korumaktadır. Putların Kur'an'ın nüzûl döneminde

¹ Süleyman Gezer, **Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'an**, Ankara Okulları Yay., Ankara, 2008, s. 11.

² Ömer Müftüoğlu, "Nüzul döneminde Putlar" *Hakkında Bilgi Sahibi Olmanın Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı*, **Kur'an'ın Anlaşılması Açısından İslam Öncesi Mekke Toplumu Sempozyumu**, y.y., İstanbul, 2011, s. 92.

insanların zihniyetinde nasıl yer ettiğinin, hangi işlere yaradığının bilinmesi, bugünün Müslümanının Kur'an'ın mesajını anlamasına katkı sağlayacaktır.³

Cahiliye Araplarının inançlarını, büyük çoğunluğun inançlarını oluşturan putperestlik bağlamında değerlendirdiğimizde, Allah'a inanan, hatta tüm işlerinin merkezine dini inançlarını yerleştiren bir toplumla karşılaşmaktayız. Allah onlar için en yüce mertebededir hatta bu sebeple kendilerini onunla iletişim kurmaya dahi layık görmemişlerdir. İşte tam da bu noktada Allah ile birlikte putları aşırı tazim etmişler ve zihinlerinde bir hiyerarşi oluşturmuşlardır.⁴ Bu hiyerarşinin en üst mertebesinde olan Allah'la iletişim kurmak için kendilerinden daha üst olan fakat Allah'tan aşağı bir mertebede olan araçlara yönelmişlerdir. Bu araçlar zihin dünyalarında Allah katında kendilerinden daha güçlü olduğunu düşündükleri her türlü varlıklar olmuştur. Bu varlıklar ise şekilsel olarak birbirinden çok farklı olsa dahi putperestlere göre fonksiyon olarak, Allah'ın yeryüzü idarecileridir. Birçok konu hakkında danışacaklarında, bir şeyler isteyeceklerinde ve kimi zaman korkuları dolayısıyla putlara yönelmişlerdir. Hatta ibadetlerini de putlara yapmışlardır.

Cahiliye Arapları şekil ve özellikler bakımından birçok farklı puta tapmaktaydı. Bu putlar Allah ile aralarında aracı yani ikinci derece ilah konumunda olmuşlardır. Putların isimlerinin şekillerinin farklı olmasından daha çok zihinlerinde putlara yükledikleri anlamlar önem arz etmektedir. Kur'an bunu putların isimlerinin ilk kez zikredildiği Necm suresinde şöyle ifade etmektedir.

*“Bunlar (putlar), sizin ve atalarınızın taktığı isimlerden başka bir şey değildir. Allah onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir. Onlar ancak zanna ve nefislerinin arzusuna uyuyorlar. Hâlbuki kendilerine Rableri tarafından yol gösterici gelmiştir.”*⁵

Kur'an'da isimleri geçen fakat canlılığını yitirmiş put isimlerinin (Lat, Menat, Uzza gibi), cahili insan olma özelliği taşıyan zihinlerde farklı isimlerle mevcudiyetini koruyabilecek olması, bu durum da putperestliğin doğru anlaşılmasını gerektirdiği

³ Müftüoğlu, **a.g.m.**, s.92.

⁴ Şevket Kotan, *Kur'an'da Cahiliye Araplarının Allah İnancı, Cahiliye Araplarının Uluhiyet Anlayışı*, ed. M. Mahfuz Söylemez, Ankara Okulu yay., Ankara, 2015, s. 177.

⁵ Necm 53/23

için, böyle bir konuyu çalışmayı gerekli gördük. Allah inancına sahip ve dinine sınıksız bağlı bir toplumun Allah'a ulaşmak için araçlar edinmesini Kur'an şiddetle reddetmiştir. Putperestlerin, taşa tapınmanın ötesinde, hayatlarını Allah'ın rehberliğinden uzak, O'nun adına konuşturdukları araçların rehberliğinde yaşayan insanlar olduğu kanaatindeyiz. Kaldı ki şirkten arınmış bir Allah inancı yalnızca Allah'ın rehberliğinde yaşamakla mümkün olmaktadır.

“Kur'an'da ismi geçen putlar ve Cahiliye Arap Toplumu İçerisindeki Yeri” başlığı altında yaptığımız çalışmamızla ilgili, benzer mahiyette bir tez çalışması yapılmıştır. Kalam Anabilim dalı alanında yapılan bu çalışma “Kur'an'da Put ve Putlaştırma” başlığı altında Zülal Alışkan tarafından kavramsal bir çalışma olarak kaleme alınmıştır. Zira kullanılan kavramlar bakımından benzerliğin mevcut olması kaçınılmaz olmakla beraber, muhteva bakımından oldukça farklı iki çalışma olmuştur. Ayrıca, bahsettiğimiz bu çalışmadan farklı olarak çalışmamızda Kur'an'da put ve putperestlikle ilgili verilen mesajların doğru anlaşılması açısından, tarihsel zeminin önemini vurgulamak için Cahiliye Araplarında putların yerini incelemeyi amaçladık. Mehmet Mahfuz Söylemez 'in editörlüğünde ortaya çıkan “Cahiliye Araplarının İlahları” ve “Cahiliye Araplarının Ulûhiyet Anlayışı” eserlerinde alt başlık olarak bizim konumuza yakın çalışmalar daha önce yapılmıştır. Ayrıca Şevket Kotan'ın “ Kur'an'da Cahiliye Dönemi Allah İnancı” ve “Kur'an'da Cahiliye Araplarının Ahiret İnancı” adı altında yapmış olduğu çalışmalar da konumuz açısından yol gösterici nitelikte olmuştur.

Kur'an-ı Kerim, Cahiliye döneminin anlaşılması açısından temel kaynağımız olmuştur. Kavramsal çerçeve ile ilgili araştırmamızda istifade ettiğimiz bazı sözlükler ise Ferâhidî (ö. 170/786)'nin “*Kitâbu'l-Ayn*”ı, İbn Faris (ö. 395/1004)'in “*Mekâyisü'l-Luğa*”sı, Cevherî (ö. 400/1009)'nin “*es-Sıhah*”ı, Ragıb el-İsfahânî (ö. 425/1033)'nin “*el-Müfredatu'li-Elfâzi'l-Kur'ân*”ı, İbn Manzûr'un (ö. 630/1232) “*Lisânu'l Arab*”ı, Zebidî (ö. 1145/1732)'nin “*Tâcu'l-Arûs*”u olmuştur. Çalışmamızda genel olarak birçok tefsir ve tarih kitabından yararlanılmakla birlikte bunlardan öne çıkanlar şöyledir. Klasik dönem müfessirlerinden Taberi (ö. 310/923)'nin “*Câmîu'l Beyân*”ı, Fahreddin Razi (ö. 606/1210)'nin “*Mefâtihu'l-Gayb*”ı, İbn Kesir (ö.

774/1373)'in "*Tefsîru'l Kur'âni'l-Azîm*"i, Elmalılı M. Hamdi Yazır (ö. 1364/1942) 'ın "*Hak Dini Kur'an Dili*", Seyyid Kutub (ö. 1386/1966)'un "*Fîzilâli'l- Kur'ân*"ı, Mevdudi (ö. 1400/1979)'nin "*Tefhîmu'l- Kur'ân*"ı, çoğunlukla müracaat ettiğimiz kaynaklardandır. Son olarak başvurduğumuz tarihsel kaynaklar ise İbn İshak (ö. 80/699)'ın "*Siyer*"i, İbnu'l Kelbi (ö. 120/738)'nin "*Kitâbu'l- Esnâm*"ı, İbn Hişam (ö. 213/828)'ın "*es-Sîretu'n Nebevviyye*"si, Ezrakî (ö. 250/864) 'nin "*Ahbâru Mekke*"si, İbn Habîb (ö. 710/1311)'in "*Kitâbu'l-Muhabber*"i ve "*El-Munammak*"ı, Âlûsi (ö. 1343/1924)'nin "*Bülûğu'l-Ereb*"i, İzzet Derveze (ö. 1404/1984)'nin "*Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*", Cevad Ali (ö. 1407/1987)'nin "*el-Mufasssal*"ı, , İbn Kesir 'in "*el-Bidâye ve 'n-Nihâye*"si, ve Muhammed Hamidullah (ö. 1423/2002)'in "*İslam Peygamberi*" adlı eserlerinden yararlanılmıştır. Bunların dışında çalışmamızda bir çok müellifin eserine başvurulmuştur.

Çalışmamızda ilgili kavramlarda "*Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* "ne sıklıkla müracaat edilmiş, ayetlerin meallerinde ise "Diyanet Vakfı" meali kullanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TARİHSEL SÜREÇ VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1 TARİHSEL SÜREÇ

1.1.1 Putperestliğin Tarihsel Süreci

Putlara tapınma, insanlığın çok eski tarihlerinden itibaren ortaya çıkmıştır. Putperestliğin ilk olarak ortaya çıkışıyla ilgili, bu alanda yazılan ilk eserlerden olan İbnu'l kelbi'nin *Kitâbu'l-Esnam* adlı kitabında, puta tapınmanın ilk olarak Hz. Âdem' in ölümünden sonra başladığı aktarılmaktadır.

İbnu'l Kelbi'nin nakletmiş olduğu rivayete göre, Hz. Âdem'in ölümü üzerine, oğlu Şit'in oğulları onu, Hindistan'da, ilk dünyaya geldiği yer olarak rivayet edilen bölgedeki bir mağaraya gömmüşlerdir. Şit oğulları Âdem'in mağaradaki mezarına gider ve ona saygı amacıyla tavaf yapar ve rahmet dilerlerdi. Âdem'in oğlu Kabil'in oğullarından birisi, Şit oğullarının bir taşının olduğunu ve bunun etrafında saygıyla döndüklerini ve dilerlerse kendilerine de yapabileceğini teklif etmiştir. Bu teklifin kabul edilmesiyle Kabil oğulları tarafından ilk put yapılmıştır.⁶

Diğer taraftan daha sonra Ved, Süvâ, Yağus, Yauk ve Nesr adında dindar kişilerin aynı ayda ölmesiyle, akrabaları çok üzülmüşlerdi. Bunun üzerine Kabil oğullarından biri bu kişilerin heykellerini dikmişti. Ölen söz konusu şahsiyetlerin heykelleri dikilince, insanlar kardeşlerinin, amcalarının, yeğenlerinin heykellerine saygı tavafı yapmaya başlamışlardır.⁷ Belli bir dönem boyunca insanlar bu şekilde söz konusu heykellere sadece saygı amacıyla ve onları yâd etmek için tavaf etmeye devam etmişlerdir. Ne var ki bu heykellere saygı amaçlı ziyaret, daha sonraki

⁶ İbnu'l Kelbi, *Kitabû'l-Asnâm*, çev. Beyza Düşüngen, AÜİF Yay., Ankara, 1968, s. 43-44.; Yakut el-Hamevi, *Kitabu Mucemu'l-Buldan*, Daru Sadır, Beyrut, 1986, c. V., s. 367.

⁷ Mahmud Şükrî el-Alusi, *Buluğû'l-Ereb fi Ma'rifeti Ahvâli'l-Arab*, thk. Muhammed Behçet el-Eseri, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1924, c. II. , s. 212. ; El-kelbi, **a.g.e.** , s. 48.

kuşaklarda farklı bir anlama evrilmiştir. Bu heykeller şefaât beklentisi ile tapınma nesnesi haline gelmişlerdir. Bununla birlikte bu durum, atalara tapınmanın da bir örneğini oluşturmuştur.⁸ Ved, Süvâ, Yağus, Yauk ve Nesr isimli bu putların Nuh peygamberin zamanına kadar ulaşmış olduğu rivayet edilmektedir. Bunların, Nuh Tufanı sırasında bulundukları kayalıktan yuvarlanarak toprak altında kaldığına inanılmıştır. Öyle ki, Hz. Nuh'un kavminin de tapmış olduğu bu putları, İslam öncesi dönemde de insanlar eski öğretilerden anladıkları kadarıyla tekrar ortaya çıkarmışlardır.⁹

Tarihsel verilerden elde edilen bu bilgiler, süreç içerisinde değişiklik göstermesi ve israiliyattan etkilenmiş olması ihtimalinden dolayı kesinlik ifade etmemektedir. Putperestliğin dönemsel ve zamansal olarak varlığının daha net bir ifadesi olarak arkeolojik kazılar da incelenmiştir. Bununla ilgili olarak, putperestliğin en ilkel kabilelerde, Yunan, Hitit, Roma medeniyetlerinde de var olduğu anlaşılmıştır. Arkeolojik kazılarda ilk putlara Mezopotamya'da M.Ö. 3 bin yıl öncesinde rastlanmış olduğu söylenmektedir.¹⁰

Putperestlik, tarihin her döneminde kendisini göstermiş bir inanış şeklidir. Putperestlik, farklı argümanlarla da olsa insan, taş, hayvan şeklinde, canlı veya cansız olarak, tanrısai sıfatların yüklendiği ya da tanrıya ulaşmak için bir aracı olarak kullanılan varlıkların kutsanması ile ortaya çıkmış bir olgudur. Putperestlik, bazı toplumlarda bir peygamberin ölümü sonrası, onun kutsanması şeklinde, bazılarında ise Firavun gibi lider bir insan şeklinde ortaya çıkmıştır. Yıldız, ay, güneş gibi farklı özelliklere sahip olmaları ve ulaşılmaz olmaları sebebiyle gök cisimleri şeklinde ya da herhangi bir nesnenin sembolü olan taş, ağaç, heykel şeklinde bir nesnenin ilah edinilmesi olarak ta putperestlik ile karşılaşmak mümkündür.

⁸ El-kelbi, **a.g.e.** , s. 48.

⁹ El-kelbi, **a.g.e.** , s. 27.

¹⁰ Serap Kaya, “ Hz. Muhammed Döneminde Putperestlik”, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Elazığ, 2008, s. 4. ; Orhan Hançerlioğlu, **İslam İnançları Sözlüğü**, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul, 1984, s. 467.

1.1.2 Mekke’ de Putperestliğin Tarihsel Süreci

Kur’an nazil olmadan önce, Mekke’de yaygın bir inanış şekli olarak bilinen putperestliğin bu bölgede ne zaman ve ne şekilde görülmeye başlandığı ile ilgili olarak birbiriyle çelişen birden çok rivayet vardır. Kökeni çok eskilere dayanan bu inanç sisteminin, Mekke’de ortaya çıkışı ile ilgili olarak, öncelikle şehrin yer almış olduğu Arabistan bölgesinin inanç haritasının bilinmesinin önem arz ettiği kanaatindeyiz. Bu sebeple Arabistan’ın coğrafi yapısı, Mekke ve komşu bölgelerinin tarihsel süreçleri ve inanç yapıları araştırmamıza konu olmuştur.

1.2 İSLAM ÖNCESİ ARABİSTAN’IN COĞRAFİ YAPISI

Arabistan, Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarının kesiştiği üç tarafı su ile çevrili bir yarımadadır. Arabistan sınırları, Batı’da Kızıldeniz kıyısında Tihame Ovası’ndan, Kuzey’de Sina yarımadasından, Güneyde ise Hicaz, Asir ve Yemen’e kadar olan bölgedir. Batıda dağlık arazinin hâkim olduğu bölge Kuzey’e doğru alçalarak Necid adı verilen çöl şeklinde bir platoya dönüşür. Kızıldeniz’e boydan boya birleşik olan bölge Tihame, Basra Körfezine bitişik olan bölge ise Necid’dir. Tihame ve Necid arasında kalan bölge ise Hicaz bölgesidir.¹¹

İkliminin sıcak ve kurak olması ve az yağmur yağması sebebiyle bölgenin büyük çoğunluğunda çöl iklimi hâkimdir. Yağmur yağdığı zaman ise şiddetli yağmur, toprak yapısı itibarıyla sel ya da büyük felaketlere sebep olmaktadır. İklim yapısı bakımında yerleşik yaşama elverişli bölgeler çok azdır.¹² Çöl iklimi sebebiyle, halkın büyük bir kısmını çölde yaşayan bedeviler oluştururken, azınlık bir kısmını ise şehirde yerleşik yaşayan hadariler oluşturmaktadır. Bedeviler tarım ve hayvancıkla

¹¹ Şemseddin Günaltay, **İslam Öncesi Araplar ve Dinleri**, (sad. M. Mahfuz Söylemez-Musyafa Hizmetli, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2013, s. 25-25., Adem Apak, **Ana Hatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi Ve Kültürü**, Ensar Yay. İstanbul 2014, s. 19. ; Kudret Büyükçoşkun, “Arabistan” md, **DİA**, 1991, c. III. , s. 249.

¹² Apak, **a.g.e.** , s.20. ; Philip K. Hitti, **İslam Tarihi**, çev. Salih Tuğ, M.Ü. İ.F.Y. , İstanbul, 1995, C.I, s. 34.-37.

uğraşırken, hadariler ise ticaret ile uğraşırlar. Bu yaşam tarzının dil, din, ahlak gibi alanlarda önemli etkileri vardır.¹³

İslam coğrafyacıları, Arabistan'ı bölgeleri itibariyle birbirinden farklı olarak bölümlere ayırmışlardır. Yaygın olan görüş ise, Arabistan'ın, Kuzey Arabistan, Güney Arabistan ve Hicaz olmak üzere üç bölgeye ayrıldığı görüşüdür. Bu bölgelerin fiziki özellikleri kadar, bu bölgelerde kurulan devletlerin de tarih boyunca siyasi, iktisadi, dini ve içtimai alanlarda etkileri vardır. Toplumun oluşmasına etki eden bu etkenler, cahiliye çağının anlaşılması açısından odaklanılan alanlardandır.¹⁴ Bu bölgelerde dini inanç bakımından her ne kadar homojen bir yapı olmasa da, putperestlik yaygın olan bir inanıştır. Mekke'de putperestliğin başlamasında diğer bölgelerin etkisi oldukça büyük bir öneme sahiptir.

Arap Yarımadası bölgelere (Kuzey, Güney, Hicaz) ayrılmış olmasına rağmen, bu bölgelerde yaşayan insanlar sosyal yaşamları itibariyle birbirinin mütemmimi olma özelliği taşımaktadır.¹⁵

1.2.1 Güney Arabistan

Güney Arabistanı Yemen, Hadramut ve Umman olmak üzere üç kısma ayırmak mümkündür. Güney Arapları, Kahtaniler (Yemenliler) olarak da bilinmektedir. Genellikle bölge ikliminin elverişli olması sebebiyle yerleşik yaşamışlardır. Bu bölgede Mainliler, Sebeliler ve Himyerliler olmak üzere üç büyük devlet ve bazı küçük emirlikler hüküm sürmüştür.¹⁶

Güney Arabistanlılar dini inançları itibariyle, genellikle Gezegenlerin, Yıldızların, Güneşin ve Ay'ın Tanrı olarak kabul edildiği bir topluluktan oluşmuştur. Bölgede yaşamış olan farklı milletler, farklı isimlerle de olsa özellikle Ay'ı tanrı olarak kabul etmişlerdir. Mainlilerde **Ved**, Sebelilerde **Almaka**, Hadramut'ta **Sin**, Ay tanrısına verilen isimlerdir. Bu bölgelerde, Ay farklı isimlerle tanınsa da, her biri için

¹³ Sabri Hizmetli, **İslam Tarihi**, A.Ü. İ.F.Y. , Ankara, 1991, s.46.

¹⁴ Neşet Çağatay, **İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, A.Ü.İ.F.Y., Ankara, 1957, s. 1.

¹⁵ Hitti, **a.g.e.**, c.I., s. 55.

¹⁶ Apak, a.g.e., s. 27.; Hakkı Dursun Yıldız, "Arabistan" md., **DİA.**, 1991, c. III., s. 252.

hiyerarşik inanç sisteminin en üst mertebesinde bulunmaktaydı.¹⁷ Tanrı isimleri ve önem sıraları birbirinden farklı olsa da bu milletlerin dini inançla ilgili yazıtları incelendiğinde bu görüş açıkça ortaya çıkmaktadır. Ayrıca ay, güneş, yıldızlar ve gezegenlerin dışında Yemenlilerde ölmüş hükümdarlara da tapılırdı. Kral ve Hükümdarların Tanrı soyundan olduğuna, Kral ve Hükümdarların Tanrının ilk oğlu olduğuna inanırlardı.¹⁸

Güney Arabistan bölgesinde Hristiyanlık ve Yahudilik dinleri de yayılma imkânı bulmuştur. Habeşlilerin Himyeri hükümdarlığını işgali sırasında Hristiyanlık bölgede yayılmaya başlamıştır. Daha sonra Himyeri hükümdarları Yahudiliği kabul etmişlerdir ve Himyer Kralı Zu Nüvâs'ın Yahudiliği kabul etmiş olması sebebiyle, Hristiyan olan birçok vatandaşı dinden döndürmek için “uhdud” adı verilen ateş çukurlarında yakmıştır.¹⁹

1.2.2 Kuzey Arabistan

Kuzey Arabistan ‘da kurulan, Arap Tarihi açısından önemli rol oynamış olan devletler, Nebatiler, Tadmürlüler (Palmirliler), Gassaniler, Hireliler ve Kindelilerdir. Bu devletlerin dini inançları birbirine benzemektedir, ayrıca çok tanrı inancı hâkim olmuştur ve putlara tapmışlardır. Bütün Arabistan Yarımadasında Suriye ve Mezopotamya dâhil olmak üzere yaygın olarak görülen Yıldız, Gezegen ve Gök cisimleri Kuzey Arabistan bölgesinde de tanrıların sembolü olarak görülmektedir.²⁰

Bu devletlerden Palmirlilerin 60 putu bulunmaktaydı. Özellikle Lat, Menat ve Uzza’ya tapıyorlardı. Putların bir kısmının da başka bölgelerden geldiği bilinmekteydi. Ayrıca Pam ve Yunan tanrılarına da ibadet ediyorlardı. Bel adındaki putları en büyük putları ve semavi tanrıları idi ve ona özel olarak bir tapınak yapmışlardı. Resmi ibadethaneleri olarak yaptıkları bu tapınağı kullanıyorlardı.

¹⁷ Hitti, **a.g.e.**, c.I., s. 95.

¹⁸ Çağatay, **a.g.e.**, s. 32.

¹⁹ İbn Hişam, **Siret-i İbn-i Hişam**, çev. Hasan Ege, Kahraman Yay. , İstanbul, 2006, c.I. , s. 70. ;

Apak, **a.g.e.** , s.34.

²⁰ Şinasi Gündüz, **Mitoloji İle İnanç Arasında**, Etüt Yay. , Samsun, 1998, s. 60.

Tapınaklarda topluca ibadet eder ve kurban keserlerdi. Palmirliler Tanrılarını, genel olarak insan suretinde tasvir ederlerdi.²¹

M.Ö 4. yüzyıldan önce Hicaz bölgesinin Kuzey’inde varlıklarını sürdüren Nebatilerin, İslam öncesi hicaz bölgesi putperestliği ile benzerlik gösterdiği dikkat çekmektedir.²² Nebatilerin merkezi olarak bilinen Petra’da, Düşara tapınağı adı verilen, Kâbe benzeri bir tapınak mevcuttu.²³ Nebatiler, Cahiliye Arapları gibi üstün bir tanrıya ve bununla birlikte ikinci dereceden önemli diğer birçok yarı ilaha inanırlardı. Bunlardan üstün güç sahibi olan tanrı ise Düşara’dır. Düşara, dikdörtgen şeklinde dikili bir taş olarak bilinmektedir. Ayrıca Nebatilerin Allatu, Manotu, Hubalu ve el-Uzza adında ikinci derecede önemli olarak addettikleri tanrıları olduğu da dikkat çekmektedir.²⁴

Kuzey Arabistan’da yaşayan halkların tanrılarının, İslam öncesi Cahiliye Araplarının yarı ilahları ile önemli ölçüde benzerlik göstermesi, bu toplumların putperestlikleri hususunda birbirlerinden etkilenmiş olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

1.2.3 Hicaz

Hicaz bölgesinin en önemli bölgeleri Mekke, Medine (Yesrib) ve Taif’tir. Bu bölgelerde Güney ve Kuzey Arabistan’da olduğu gibi devletler kurulamamıştır.²⁵ Hicaz’ın, tarihin ilk dönemlerinden itibaren Şam ve Yemen’i birbirine bağlayan ana ticaret yolunun üzerinde bulunması, yarımadanın iki önemli noktası arasında geçit görevi yapmasına sebep olmuştur.²⁶

Bölgenin halkı iklim şartları dolayısıyla bedevi kabile hayatı yaşamışlardır. Coğrafi şartların elverişli olmaması göçebe hayatın tercih edilmesine sebep olmuştur.

²¹ Çağatay, **a.g.e.** , s. 47.

²² Gündüz, **a.g.e.** , s. 67.

²³ Hitti, **a.g.e.** , s. 112.

²⁴ Gündüz, **a.g.e.**, s. 70-73.

²⁵ Apak, a.g.e., s.70.; Hitti, **a.g.e.**, s. 131.

²⁶ Cevad Ali, **el- Mufasssal fi Tarihi’l Arab Kable’l İslam**, Dârü’l-İlm li’l-Melayin, Beyrut, 1968, c. I. , s. 167-170.; İbnü’l-Emin Mahmut Esad Seydişehirî, **Tarihi Din-i İslam** ,Divan Yay., İstanbul, 1983, c. I. , s. 59.

Bu sebeple çeşitli etnik kökenler bir arada bulunmuş olsa da, bölgeye dağınık bir şekilde yayılmış olan Araplar hâkimiyet sağlamıştır. Hicaz bölgesinde, İsmail peygamberin soyundan gelen Araplara, Yemen Araplarından olan Kahtanilerden ayırmak için Adnani ismi verilmiştir. Bölgedeki Arapların soyu, Hz. İbrahim peygambere kadar uzanmaktadır.²⁷

İslam öncesi Hicaz bölgesi, dini inanç bakımından çeşitlilik göstermektedir. Bölgede bedevi hayatının hâkim olması ve aynı zamanda bölgenin ticaret yollarının merkez üssü olması, inanç bakımından farklılıkların oluşmasına da sebep olmuştur. Hristiyanlık, Yahudilik, Sabiilik, Mecusilik gibi dini inanç çeşitliliği görülsede bölgede yaygın olarak görülen inanç sistemi putperestliktir.²⁸ Bölgenin önemli bir yönü ise, Kâbe gibi bir merkeze sahip olmasıydı. Bölge halkı önceleri, Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail'in yaptığı Kâbe'yi ve getirdikleri tevhit dinini kabul etmişlerdir. Uzun bir süre tevhit inancı devam ettikten sonra, tevhit dininden uzaklaşmış ve putlara tapmaya başlamışlardır.²⁹ Tevhit dininin nasıl değişmeye başladığı ve ilk olarak putların Mekke'ye ne zaman girdiği konusu, Hicaz bölgesinde Cahiliye Arap toplumunun putperest inançlarının anlaşılması açısından önemli görülen konulardandır. Aynı zamanda, bu bölgedeki toplumsal özellikler de putperestliğe iten önemli sebepler arasında sayılmaktadır.

1.3 MEKKE'DE PUTPERESTİĞİN BAŞLANGICI

İslam öncesi Arap toplumunun inanç sistemine bakıldığında burada tek bir inanç sisteminin yaşamadığı, birbirinden farklı dinsel kültürlerin bir arada yaşadığı bir toplum olduğu anlaşılmaktadır. Birçoğu putperest olan toplumda Yahudilik,

²⁷ Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesir, **El- Bidaye ve'n-Nihaye**, thk. Ali Ebu Zeyd Ebu Zeyd, Vizaretü'l-Evkaf ve'ş-Şuuni'l-İslamiyye, Katar, 2015 c. II., s. 401. ; Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Hicaz" md., **DİA.**, 1998, c. XVII., s. 435.

²⁸ Muhammed Hamidullah, **İslam Peygamberi**, çev. Mehmet Yazgan, Beyan yay., İstanbul, 2015, c. I., s. 538.; Küçükbaşçı, "Hicaz" md., **DİA.**, c. XVII., s. 435.

²⁹ Şerafettin Gölcük, **Kur'an Ve Mekke**, İz Yay. , İstanbul, 2011, s.122.

Hristiyanlık, Mecusilik, Sabiilik gibi dinler yaşanmakta olup, hatta sadece gök cisimlerini ilah edinenler de bulunmaktaydı.³⁰

Kur'an nazil olmadan önce toplumda farklı dinlerin olduğu, büyük bir çoğunluğunun ise putları yarı ilah olarak kabul ettikleri bilinmektedir. Mekke'de putperestliğin başlangıcı olarak ise, Huzaa Kabilesinin lideri olan Amr bin Luhayy'ın getirdiği putlar ile olduğu rivayet edilmiştir. Amr b. Luhayy, Kâbe'nin yönetici kabilesi olan Cürhüm Kabilesiyle bir anlaşmazlık yaşamış ve bu anlaşmazlık üzerine İsmailoğlularının desteğini alıp Cürhüm Kabilesini Mekke'den sürmüştür. Böylece Kâbe'nin yeni lideri Amr b. Luhayy olmuştur. Rivayete göre Amr b. Luhayy hastalığı sebebiyle, tedavi için Suriye'nin Belka şehrine gitmiş ve orada putperestlik ile tanışmıştır. Yine rivayete göre, Suriye'de insanların putlara taptığını görünce, onlara bunun ne olduğunu sormuş, bunun üzerine yağmur yağması için o putlara dua ve ibadet ettiklerini, düşmana karşı yardım talep ettiklerini söylemişlerdir.³¹ Bu durum karşısında etkilenen Amr bin Luhayy, Kâbe'ye götürmek için onlardan bir put istemiştir ve Hubel adındaki putu Mekke'ye getirerek Kâbe'nin içerisine dikmiştir. Daha sonra Kâbe'ye 360 kadar put dikilmiştir.³²

Putperestliğin, Arabistan'ın her bölgesine aynı dönemde girmediğini söyleyebiliriz. Buna göre, Hicaz bölgesinde de birden bire Amr b. Luhayy'ın putları getirmesiyle yeni bir din algısı oluştuğu söylenemez. Bu din algısının hiç karşı çıkılmadan kolayca kabul edilmesi ve bütün bölgeye hâkim bir din haline gelmesi mantık çerçevesinde bakıldığında yüzeysel bir yaklaşım olarak değerlendirilmiştir.³³

Amr b. Luhayy, Cürhüm kabilesi döneminde Kâbe'nin bozulan imajını düzeltmek için, birbirinin putlarına itibar etmeyen kabilelerin putlarını Kâbe'ye koyarak bu putlara meşrutiyet kazandırmayı sağlamıştır. Çünkü her kabile ancak

³⁰ Alusi, **a.g.e.**, c. II., s. 237-241; M. Mahfuz Söylemez, *Cahiliye Arap İnancında Putların Yeri, Cahiliye Araplarının Uluhiyet Anlayışı*, ed. M. Mahfuz Söylemez, Ankara Okulu yay., Ankara, 2015, s.9.

³¹ El-kelbi, **a.g.e.**, s. 27-28.

³² El-kelbi, **a.g.e.**, s. 75. ; İbn Hişam, **a.g.e.**, c.I., s. 117. ; Ebu'l Velid Muhammed b. Abdullah el-Ezraki, **Ahbaru Mekke ve ma cae fiha mine'l-Asar**, thk. Rüşdi es-Salih Melhese, Daru'l-Endülüsi, Beyrut, 2016, c.I., s. 96.

³³ Gündüz, **a.g.e.**, s. 56.;

kendi putuna itibar eder diğer kabilelerin putlarına ise itibar etmezdi. Bununla beraber Kâbe her kabile için mukaddes sayılmaktaydı ve dolayısıyla Mekke her bir kabile için önem arz eden bir şehirdi. Kabilelerin Mekke'yi atalarının şehri olarak görmeleri ve Kâbe'yi kutsal kabul etmeleri sebebiyle putların Kâbe'ye konulması bu putların kutsiyet kazanmasına sebep olmuştur. Bu durum kabileler açısından kendi putları ile birlikte diğer kabilelerin putlarının da itibar edilir hale gelmesini sağlamıştır. Böylece Kâbe'yi, her kabilenin kendi putuyla temsil edildiği merkez haline getirerek, Kâbe'nin bozulan imajını düzeltmiştir.³⁴

Mekke ticaret merkeziydi ayrıca yarımadanın dışına da ticari kervanlar gönderilmekteydi. Bu kervanların güvenliği için antlaşmalarla civar kabilelerin onayını ve saygınlığını kazanmak, onların putlarına saygı göstermekle sağlanabilirdi. Amr b. Luhayy Kâbe'de topladığı putlarla, kabilelerin birbirlerinin putlarına saygı duymalarını sağlamış ve kabileler arasında çatışmaları da engellemiştir. Bu durumun Hicaz bölgesi için yeni bir sistem olması sebebiyle putperestliği ilk olarak Mekke'ye getiren kişinin Amr b. Luhayy olması sebep gösterilmiş olabilir.³⁵

Mekke'de putperestliğin ilk başlangıcıyla ilgili olarak Amr b. Luhayy'ın dışında, putperestliğin Mekke'de totemizm, animizm, fetişizm süreçlerinden geçerek oluştuğuna dair bilgiler de tarih kaynaklarında yer almaktadır. Bu görüşe göre Arap toplumunun kökeni araştırıldığında kabilelerin ilk çekirdeğini klanlar oluşturmaktadır. Klanlar birbirine akrabalık bağı ile bağlıdır ve her klanın bir totemi vardır. Buna göre hayvan ve bitkilerden oluşan totemler Cahiliye Arap toplumunda kabile isimleri olarak ortaya çıkmıştır. Totemler zaman zaman bir kabilenin yaşadığı yer olarak ifade edilirken, zaman zaman da alamet ve simge olarak ifade edilmektedir.³⁶ Sosyal hayatın gelişmesiyle totemizm yerini animizme bırakmıştır. Ölüm sonrası izlerini taşıyan bu ikinci aşama ruhçuluktur. Bu inanç sisteminde,

³⁴ Kaynaklara göre, Cürhüm kabilesi, Mekke'nin liderliğini yaptığı dönemlerde bu beldeye büyük hizmetlerde bulunmuştur. Fakat zamanla Mekke ve Kâbe'ye yakışmayan tavırlar sergilemeye başlamışlardır. Hatta Hz. İbrahim'in dinini hafife almışlardır. Hacca gidenlere büyük zulümde bulunmuş, Kâbe'ye takdim edilen hediyeleri zimmetlerine geçirmişlerdir. Buna benzer Kâbe'nin imajını sarsan tavırlar sergilemişlerdir. Ezraki, **a.g.e.**, c.I. , s. 88-92. ; Söylemez, **a.g.e.** , s. 11.

³⁵ Söylemez, **a.g.e.**, s. 9-16.

³⁶ Abdullah Draz, **Din ve Allah İnancı**, çev. Bekir Karlığa, Bir Yay., İstanbul, t.y., s. 171-172.

kâinatın ruhlarla dolu olduğuna ve doğal olayların ruhlar tarafından gerçekleştirildiğine inanılmaktadır.³⁷ Cahiliye Araplarında, ölen kişilerin ruhlarının kabirlerinden çıktığına ve kabrinin üzerinde “beni sulayın” diye bağırarak bir kuş olduğuna inanırlardı. Kâhinliğin bu dönemde bu kadar ağırlıklı olmasının sebebi ruhçuluk olarak da gösterilebilir. Ruhçuluktan sonra fetişizm aşamasında ise taş ve kum gibi maddî şeylere tapınılır. Bu tapınılan taşlara ise fetiş denirdi.³⁸ Bu noktada Günaltay’ın, Spenger’in görüşüne dayanarak sadece kabile isimlerinin benzerliğinden hareketle böyle bir çıkarımda bulunduğu anlaşılmaktadır.³⁹

Putperestliğin başlangıcı ile ilgili bir diğer görüşe göre ise, Hz. İbrahim’in getirmiş olduğu tevhit dininin zamanla tahrif edilmesiyle putperestlik temelli bir inanç sistemi ortaya çıkmıştır. Kaldı ki Cahiliye Arapları da kendilerini Hz. İbrahim’in dini üzerine görmekteydiler.⁴⁰ Kâbe’ye karşı göstermiş oldukları saygı ile birlikte, hac ve umre ibadetlerinde, tavaf, sa’y, telbiye, Arafat ve Müzdelife’de vakfe gibi dini gelenekleri, Hz. İbrahim’in getirmiş olduğu tevhit dininin değişikliğe uğramasıyla da olsa devamı niteliğindedir.⁴¹ Yaşamlarını dini temeller üzerine kuran Cahiliye Arapları, bütün faaliyet alanlarında kendilerini muhafazakâr bir toplum şeklinde yansıtmışlardır. Dini geleneklerini ise atalarının dini üzerine devam ettirmişlerdir. Yaşadıkları bu putperest inancı, atalarının dini olarak kabul etmiş ve Hz. İbrahim’e dayandırmışlardır. Zamanla dejenere olan bu dini inanış putperestliğe dönüşmüştür.⁴²

İsmail oğullarının Kâbe’den ayrılmak durumunda kaldıkları zaman dinleri adına yaptıkları ve gelenek haline getirdikleri davranışların da, Kur’an’ın putperest olarak nitelendirdiği Cahiliye Araplarının putperest inanışlarını ortaya çıkardığı düşünülmektedir. Bununla ilgili rivayetlere göre, İsmail oğulları düşmanlarının baskısıyla Mekke’de yaşayamayacak duruma geldiklerinde, Mekke’den ayrılırken

³⁷ Draz, **a.e.** s. 132-147.

³⁸ Günaltay, **a.g.e.**, s. 67-68.

³⁹ Draz, **a.e.**, s. 147.

⁴⁰ Ezraki, **a.g.e.**, c.I., s. 177.

⁴¹ M. Mahfuz Söylemez, “İlk Dönem İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Cahiliye Araplarında Ahiret İnancı”, **Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi**, 2016, c. XIII., S. 1., s. 98.; Hişam, **a.g.e.**, c.I., s. 118.; İbn Kesir, **el- Bidaye ve’n-Nihaye**, c. II., s. 458-459.

⁴² Alusi, **a.g.e.**, c.II., s. 200.

yanlarında Kâbe'den birer taş almışlardır. Gittikleri yerde bu taş Kâbe'ye saygı gösterdikleri gibi saygı gösterip o taşın etrafında tavaf etmişlerdir. Daha sonra hoşlarına giden başka bir taş bulduklarında ise bu sefer bu yeni taş tapmaya başlamışlardır.⁴³ Bu yaklaşıma göre, putperestliğin temelleri bu şekilde atılmış olmaktadır.

Mekke'de putperestliğin böyle bir alt yapıya kavuşması ve daha sonra bölgenin putlarla dolması sebebiyle, putperestlik bu bölgede oldukça yaygınlaşmış ve bir inanç ve yaşantı modeli haline gelmiştir.

Tarih boyunca insanların, görmeden bir varlığı ilah edinme konusunda yaşadıkları sıkıntılarını, Cahiliye Arap toplumunda da görmekteyiz. İnsanlar, kutsallık atfettikleri varlıkları, çeşitli nesneler ile bağdaştırarak dokunmak, görmek şeklinde ulaşılabilecek hale getirmeye çalışmışlardır veya ulaşılmaz düşündükleri ilahlarına ulaşmak için putları bir aracı olarak görmüşlerdir. Böylece tevhit olarak adlandırılan inanç, kendilerini Allah'ın dini üzerine gören toplum için varlığını koruyamamış ve bu insanların inanç dünyasında putperest bir algıya dönüşmüştür.

1.4CAHİLİYE TOPLUMU

1.4.1 Cahiliye Kavramı ve Cahiliye Toplumu

Genel anlamda Cahiliye toplumunun yapısını ve özelliklerini ifade eden bir kavram olan cahiliye kelimesi c-h-l kökünden türemiştir. Kök anlamı sözlükte, “ilmin zıddı, bilgisizlik” anlamlarına gelmektedir. Ragıp el-İsfehani, kelimeyi üç anlam ile kategorize etmiştir. Birinci anlamıyla bu kelimenin, ki bu en çok kullanılan anlamdır, insanın bilgiden yoksun olması, bilgisizlik anlamına; ikinci olarak, bir şeye olduğundan başka inanmak anlamına; üçüncü olarak ise, bir şeye hak ettiğinden başka bir şekilde davranmak anlamına geldiğini ifade etmiştir. Üçüncü anlamda, ister doğru bir inanca sahip olsun isterse yanlış bir inanca sahip olsun fark etmemektedir. Yani doğru bir durum da olsa yanlış bir durum da olsa karşılığında hak edilenden farklı bir muamele gösterildiğini ifade için kullanılmaktadır. Cahiliye ise bu

⁴³ El-kelbi, **a.g.e.**, ; s. 26; Hişam, **a.g.e.**, c.I., s.118. , Ezraki, **a.g.e.**, c. I., s.116.

kelimenin ismi mansub halini ifade eden, yani cahili, cahile ait olan, cahilce anlamlarına gelen bir kelime olarak sözlüklerde geçmektedir.⁴⁴

Cahiliye kelimesi, semantik olarak incelendiğinde, geleneksel görüşten farklı olarak ilmin değil, *hilm*’in zıddı olarak kabul görmüştür. C-h-l kelimesinin ikinci bir anlamı olan bilgisizliğin dışında *hilm*’in zıddı olarak bir karakter özelliği olduğu ortaya konulmuştur. Bu kavramın ilk araştırmacısı olan oryantalist *Goldziher*’in konuyla ilgili yazdığı makaleden sonra, kelimenin bu anlamı bazı İslamî çevrelerde de kabul görmüştür.⁴⁵ İslam öncesi dönemde kelimenin, şiirlerde hilm ile birlikte sıklıkla yer aldığı gözlenmiştir. Bu konuyla alakalı olarak Toshihiko Izutsu da, bu görüşü desteklemiş ve aynı zamanda cehl’in bilgisizlik anlamının ikinci sırada geldiğini ve fiili tezahürünün ise zulüm olduğunu savunmuştur.⁴⁶ Goldziher, cahili kelimesini, hilmin zıddı olan barbarlık olarak değerlendirmiş ve bu anlayışa sahip insanların medeni insan özellikleri taşımadığını söylemiştir.⁴⁷

Cahiliye kelimesinin, kavramsal analizi o dönemi anlamının bir yoludur. O günün Cahiliyesi, İslam öncesi Arapların düşünce yapısını, inanç özelliklerini ve sahip oldukları ruh hali sebebiyle bakış açılarını ortaya koymaktadır. Bu da vahyin ilk muhataplarının, anlam çerçevesini oluşturmaktadır. Cahiliyeyi bir dönem veya bilgisizlik olarak değil, bir ruh hali, kişilik tarzı, zihniyet yapısı olarak görmek daha doğrudur.

İzutsu, *hilmin* zıddı olarak *Cehli* küçük bir tahrik karşısında, soğukkanlılığını kaybeden, bunun bir sonucu olarak da düşüncesizce davranan, bu davranışların sonucunu hesap etmeyen, tutkularının esiri olmuş, coşkun ve sıcakkanlı bir kişinin davranış özelliği olarak açıklamıştır. Ona göre hilm ise, bütün bu davranışları

⁴⁴ **Lisanu’l-Arab**, nşr. Emin Muhammed Abdülvehhab ve Muhammed es-Sadık el-Ubeydi, Dâru İhyai’t-Türasi’l-Arabi, Beyrut 1997, c. II. , s.402. ; Rağib El-İsfehâni, **el-Müfredat fî Garibi’l-Kur’an**, thk. Muhammed Seyyid Kilani, y.y., Kahire, 1889, s. 102. ; Ebu’l-Feyz Muhammed el-Murtaza Zebidî, **Tâcû’l-Ârûs min Cevâhirû’l-Kâmûs**, thk. Muhammed Mahmud et-Tanahi, Daru İhyai’t-Türasi’l Arabi, Beyrut, 1994, c. XXVIII. , s. 255. ; Mustafa Fayda, “Cahiliye” md., **DİA**, 1993, c. VII. , s.17.

⁴⁵ Ignaz Goldziher, **Klasik Arap Literatürü**, çev. Azmi Yüksel ve Rahmi Er, Haz. Mehmet Akif Kireççi, İmaj yay. , Ankara 1993, s. 16.

⁴⁶ Toshihiko Izutsu, **Kur’an’da Tanrı ve İnsan**, çev. Kürşad Atalar, Pınar yay. , İstanbul, 2012, s.302- 308.

⁴⁷ Goldziher, **a.g.e.**, s. 16.

durdurabilecek bir vasıf ve kısıktırıldığında bile kendine hâkim olabilecek kişilik özelliğidir. Aynı zamanda cahil insan için bir başka kişilik özelliği olarak içinde bulunduğu anlam kapsamında, muhakeme yeteneğinin olmaması veya yıkıcı bir şekilde tezahür etmesi yönünde bir açıklama yapmıştır. Son olarak, çok fazla önem arz etmemekle beraber bilgisizliğin de cehl'in anlam alanı içerisinde değerlendirilebileceğini ifade etmiştir.⁴⁸

Kur'an'da cahiliye kavramı dört yerde geçmektedir. Bu kavram, Mekki surelerde hiç geçmemiş olup, Medeni dönemde inzal olmuş surelerde geçmektedir. Ayetlerde geçen şekliyle toplumsal özelliklerin bir karşılığı olarak cahiliye kelimesinin anlamları şu şekilde ifade edilmiştir. Allah hakkındaki yanlış düşünceleri ifade etmek için “Zanne'l-Cahiliyye” (Cahiliye zannı)⁴⁹, haksızlık, adaletsizlik ve zulüm bağlamında cahiliye idaresi olarak “Hukme'l-Cahiliyye” (Cahiliye Hükümü)⁵⁰, Cahiliye dönemi kadınlarının açılıp saçılmasının bir ifadesi olarak “Teberrücu'l-Cahiliyye” (Cahiliyedeki gibi açıklık)⁵¹, cahiliyet duygusu “Hamiyyet'l Cahiliyye” (Cahilliye taassubu)⁵² olarak olumsuz anlamda kullanılan bir terimdir.⁵³ Kur'an, vahyin inzali ile birlikte kavramsallaşmaya başlayan Cahiliye'nin topluma ait olumsuz tutum ve özelliklerini ortaya çıkarmıştır. Cahiliye, İslam'dan önceki devirden çok insanın İslam'dan önceki halini ifade eder.⁵⁴

Çağdaş bir müfessir olan Seyyid Kutub ise cahiliye kavramını, Allah'ın egemenliğine, O'nun ulûhiyetine tecavüz üzerine kurulu bir zihniyet olarak ifade eder. Allah'ın hayat için koyduğu yöntemlerinden uzaklaşarak, O'nun izin vermediği konularda düşünce, değer, yasa, sistem koyma hakkının kendisine ait olduğu şeklindeki bir uygulamayı Allah'ın egemenliğine tecavüz etmek olarak değerlendirmiştir. İşte bu nedenle sadece İslam dininin bir tek Allah'ın kulu olmayı

⁴⁸ İzutsu, a.e. , s. 310-315.

⁴⁹ Ali İmran 3/154

⁵⁰ Maide 5/50

⁵¹ Ahzab 33/33

⁵² Fetih 48/26

⁵³ Mustafa Öztürk, “İslam Öncesi Arap Toplumunda Ahval-i Şahsiyye Hukuku”, **Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi**, Malatya, 2011, c. I. , S.2. , s. 43-104.

⁵⁴ M. Faik Yılmaz, “Kur'an'da Cehalet Kavramı”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, Ocak-Nisan, 2003, c. V. , s. 193.

hedefleyen sistem olduğunu söylemektedir.⁵⁵ Seyyid Kutub'un bu ifadesi Cahiliye dönemi putperestlerinin zihinlerindeki putperest düşüncenin arka planını da ortaya koymaktadır. Yani sadece Allah'a ait olan ulûhiyet ve rububiyet vasıflarının farklı nesnelerle temsil edilmiş putlara yüklenmesi ve Cahiliye toplumunun yaşamlarına, düşüncelerine, değer ve yasalarına doğrudan etki etmiş olması bu vasıfların sadece Allah'a ait olduğu düşüncesiyle çelişmektedir.

Kur'an'da'ki ifade tarzıyla kavramsallaşmış bir kelime olan cahiliye, İslam'a karşıt bir tutum olarak anlam bulmuştur. Bu durum kelimenin İslam Öncesi dönemi ifade ettiği şeklinde tarihsel bir algının oluşumuna sebep olmuştur. Fakat kullanıldığı anlam ve kavram çerçevesine bakıldığında, bunun bir davranış tarzı, İslam'ın karşıt bir tezahürü olarak her türlü zaman ve mekânda, bir zihniyet yapısı olarak görmenin mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bilgisi, zekâsı, cesareti, cömertliği ve yüksek kültür sahibi olması sebebiyle kendisine Ebu'l Hakem lakabı uygun görülen Amr b. Hişam'a Ebu Cehil denilmesi bu yüzdendir. O bilgisiz olması sebebiyle değil, İslam'a karşı tutumu sebebiyle bu isimle anılmıştır.⁵⁶

Kur'an, nazil olduğu Cahiliye Arap toplumunun özelliklerini tarihsel bir bağlamda sunmuş olsa bile bu, Cahiliyenin tarihte geçmiş bir devir olarak anlaşılması gerektiği anlamına gelmez. Cahiliyenin karakteristik özellikleri, zihniyet yapısı incelendiğinde, tarihin her döneminde kendini gösterebilecek bir zihniyet olduğu anlaşılmaktadır. Kur'an'ın nazil olduğu dönemdeki toplumun özellikleri, Cahiliye toplumu ibaresiyle kavramsallaşmıştır. Daha açık bir şekilde ifade edecek olursak, Cahiliye, toplumun dönemsel olarak adı olmamıştır, toplumun özellikleri sebebiyle onu niteleyen sıfatı olmuştur. Bu sebeple toplumun özellikleri Kur'an'ın doğru anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Bu toplumun dini inanışları açısından putperest tutumlarının tarihsel arka planı ise, Kur'an'ın ana konularından biri olan tevhid inancının zıddı bir inanış olan putperestliğin anlaşılması açısından önemli bir konu olarak ele alınmaktadır.

⁵⁵ Seyyid Kutub, **Yoldaki İşaretler**, çev. Mustafa Özel, Özgün yay. , İstanbul, 1998, s. 13.

⁵⁶ Hüseyin Alan, **Hz. Peygamber Öncesi Mekke ve Arabistan**, Beyan Yay. , İstanbul, 2014, s. 327.

1.4.2 Cahiliye Arap Toplumunun Yapısı ve Özellikleri

Kur'an'ın nazil olduğu dönemdeki Cahiliye Arap toplumunun toplumsal özellikleri, gelenekleri ve kültürleri, sahip oldukları zihniyetin anlaşılmasını sağlamaktadır. Çok geniş bir alana sahip olan bu konuyu kısaca açıklamaya çalışacağız.

Kur'an nazil olmadan önce, Hicaz bölgesinde yaşayan, Kur'an'ın ilk muhatapları olarak bilinen Arap toplumu, Cahiliye toplumu özelliklerini taşımaktadır. Toplum yapısına bakıldığında, bu toplumda yaşam koşullarına bağlı olarak farklı tabakalarda sosyal sınıfların olduğu görülmektedir. Halk, bedeviler ve hadariler olmak üzere iki kısma ayrılmıştır.⁵⁷ Arap yarım adasının arazi ve iklim şartlarına bağlı olarak bazı bölgelerinin yerleşik yaşama müsait olmaması sebebiyle konar-göçer yaşam tarzı oluşturanlara bedevi denirdi. Bedeviler hayatlarını idame ettirebilmek için hayvancılık, avcılık ve ticaret ile uğraşırlardı. Arap yarımadasında yaşayan halkın büyük kısmını bedeviler oluşturmaktaydı.⁵⁸

Bazı bölgelerin şehir yaşamına müsait olması sebebiyle Araplar yerleşik bir düzen kurmuşlardır. Bu yerleşik düzene göre yaşayanlar ise hadariler olarak isimlendirilmiştir. Hadariler yaşadıkları bölgelerin tarıma elverişli olması sebebiyle ziraat ve ticaret ile uğraşmışlardır. Fakat bu iki tabakadan oluşan Arap toplumu birbirinden çok keskin bir şekilde ayrışmamışlardı. Halkın ticaret ile uğraşmaları ve kervancılık sayesinde başka bölgelerle etkileşimde olmaları, medeniyet bakımından kendilerinden ileride olanlardan örnek almalarına ve dünya ile etkileşimde olmalarına yol açmıştır.⁵⁹

Cahiliye döneminde halk arasında oluşan sınıflar sadece bununla sınırlı değildi. Halk, hürler, esirler ve mevali olarak isimlendirilen üç sosyal sınıfa ayrılmıştır. Hürler, kabile veya aileleriyle aynı adı taşıyan ve onlarla aynı haklara sahip olan kimselerdi, savaşa gider, göç ederlerdi. Esirler ise, savaşlarda esir alınan

⁵⁷ Hitti, **a.g.e.**, s. 45.

⁵⁸ Cevat Ali, **a.g.e.**, c.I. , s. 288-291. ; Hitti, **a.g.e.**, s. 45- 47.

⁵⁹ İzzet Derveze, **Kur'an'a göre Hz. Muhammed'in Hayatı**, çev. Mehmet Yolcu, Yarin Yay. , İstanbul, 2016, s. 70.

veya pazarlardan satın alınan, hürlerle aynı haklara sahip olmayan cariyeye ve kölelerden oluşan kimselerdi. Cariyeler ve köleler mal ve eşya gibi alınıp satılır, hediye edilirdi. Bu kimselere son derece merhametsizce davranılabilirdi ve hayvandan bile değersiz görülebilirdi. Mevali denilen kimseler hürler ve esirler arasında bir sınıftı. Bir köle veya cariyeye, sahibi tarafından azad edildiğinde, azad edenin mevlası olur ve onun kabilesine mensup olup akrabası niteliği kazanırdı.⁶⁰

Toplum genel yapısı itibari ile herhangi bir emir ve kral tarafından yönetilmemekte olup, kabilecilik anlayışının hâkim olduğu bir yapıdır. Çöl şartlarına bağlı olarak oluşan bu yapı aynı atadan geldiklerine inandıkları kimseler ve aralarında soy bağının bulunduğu insanların oluşturduğu topluluktur.

Kabilelerin şeyh adı verilen, imtiyaz sahibi olmayan fakat ağır görev sahibi olan kabile reisleri bulunurdu. Bu kimseler, zenginlik ve şeref bakımından üstün kişilerden seçilir ve kabileyi bunlar idare ederlerdi. Kabileler düzenli ve kurallı sistemlerdi. Kabile fertleri soylarının muhafaza ve istikrarı için gerekirse kendi menfaatlerinden vazgeçerlerdi. Bu durum asabiyet denilen İslam'ın mücadele ettiği, aynı zamanda kabilenin ayakta durmasını ve istikrarını sağlayan sistemin oluşmasına sebep olmuştur. Kabilelerin birliğini sağlayan bir başka kural ise kan davasıdır. Kabileden birisi öldürüldüğü zaman, diğer kabile üyeleri onun intikamını alırlardı.⁶¹ Kendilerine özgü geliştirdikleri örf ve kurallar ile kabileler arası yönetim ve idare sağlanırdı. Sosyal hayatın temelini oluşturan kabilelerin siyasi, içtimai ve dini alanda önemli etkileri vardı.

Cahiliye Arap toplumu, kültürlerini genellikle atalarından devraldıkları gelenekler ile oluşturmuşlardır. Öteden beri sürdürülen gelenek, görenek, örf, adet, inanışlar ve toplumun yapısı, insan yaşamı için önemli belirleyicilerdir. Bu sebeple, kabile bağları ve değerleri oldukça önemlidir. Bir kimsenin kabilesi, kabiledaki konumu yani toplumdaki hiyerarşik yeri kendisine gösterilen tutumlar açısından değerlidir. Yine kültürel bir özellikleri olarak, toplumun yönetimini sağlayan ve öncekilerden devraldıkları gelenekler kutsal kabul edilirdi. Allah'ın ulûhiyetine karşı

⁶⁰ Çağatay, **a.g.e.** , s. 119-120.

⁶¹ Hitti, **a.g.e.** , s. 49-51.

çıkmalarının en önemli sebebi ise bu tutumlardır.⁶² Atalarının geleneği, sorgulanmaksızın bağlanması gereken bir değerdir. Bağlanmış oldukları metafizik veya dünyevi her türlü geleneğe atalar geleneği doğrultusunda bağlanmışlardır.⁶³ Kendilerini dini bir topluluk olma vasfının ötesinde, hidayet üzere bulunan, hak yolda olan dindar bir ümmet olarak tanımlamaktaydılar. Nitekim bu inanışlarını da Hz. İbrahim’den itibaren atalarının izini yani dinini takip ederek hidayet yoluna tabi olduklarına bağlamışlardır.⁶⁴

Bu konuda bir başka husus ise cahiliye kültüründe güce dayalı bir egemenliğin ön planda olmasıdır. Statüko, güçlünün haklı olduğu bir yapının oluşmasını sağlamıştır. Güç, sahip olunan ekonomik, siyasal ve askeri alandaki üstünlükle alakalıdır. Aynı zamanda metafizik alanda iletişim kurabilmek de güç sahibi olmanın bir sebebidir. Bu sahip oldukları güç onların ilahi iradeyle seçilmiş olduklarının bir kanıtıdır. Bir başka ifadeyle sahip oldukları dünyevi iktidar, tanrısal alanda desteklenmiş olmaktır.⁶⁵ Bunun Cahiliye Araplarının fikir dünyasındaki tezahürü ise; onlara göre kimin dini galip olursa, Arapların efendisi o idi. Onlar için kendilerinin Hübel’e tapmaları ile Bizanslıların ya da İranlıların tanrılarına tapmalarında bir fark yoktu. Kimin tanrısına tapınılırsa Mekke’nin efendisi o olur şeklinde inanıyorlardı. Bu sebeple kendi tanrılarını atıp Allah’a tapmaları durumunda Mekke’nin efendisi Hz. Muhammed’in olacağını düşünüyorlardı.⁶⁶

“Onlar, kendilerine bir itibar ve kuvvet (vesilesi) olsun diye Allah’tan başka tanrılar edindiler.”⁶⁷

Cahiliye Arap toplumu, yapısı ve kültürü ile Kur’an’ın nazil olduğu ortamda, tam anlamıyla İslam’a taban tabana zıt bir inanç ve yaşantı yapısını oluşturmaktadır. Bilgisizliğin ötesinde bir yaşam biçimi, zihniyet yapısı, kendisini en doğru ve inançlı

⁶² Şinasi Gündüz, “ Cahiliyenin Kültürel Kodları”, **Milel-Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi**, 2016, c. XIII, ,S. 1, s. 23.

⁶³ Gündüz, **a.g.m.** , s.25.

⁶⁴ Şevket Kotan, “Kur’an da Cahiliye Araplarının Ahiret İnancı”, **Cahiliye Araplarının Ahiret İnancı**, ed. Mehmet Mahfuz Söylemez, Ankara Okulu, Ankara, 2016, s. 54.

⁶⁵ Gündüz, **a.g.m.** , s. 20-21.

⁶⁶ Vejdi Bilgin, **Putlar Yıkılırken İlahi Davet Karşısında Mekke**, Beyan Yay., İstanbul, 2017, s. 19.

⁶⁷ Meryem 19/81

gören geleneklerine körü körüne bağlı ve başka her şeye Kur 'ani bir ifadeyle kör, sağır ve dilsiz⁶⁸ bir kültürdür.

1.4.3 Cahiliye Arap Toplumunun Putlara Yaptığı İbadetler

Kur'an nazil olmadan önce Mekke'de dini inanç konusunda bir çeşitlilik söz konusudur. Çoğunluğu atalarının dinine bağlı olan Putperest Araplar oluşturmakla birlikte, Mekke'de homojen bir inanç sistemi olmadığı söylenebilir. Burada tek tanrı inancına sahip olanlar olduğu gibi bununla beraber birçok tanrıya inananlar da bulunuyordu. Buna göre, ibadetlerinde de sistematik bir anlayışla karşılaşmanın mümkün olmadığı söylenebilir.

Putperestler, Allah'a ulaşmak için putları yarı ilah edinmişlerdi. Bu sebeple pratik hayatlarında ibadetlerini aracı gördükleri yarı ilahlarına yöneltmekteydiler. Şirk ile karışık bir ibadet anlayışları mevcuttu. Kur'an'ın nazil olmasıyla toplumun ibadet anlayışı da şirkten arındırılmıştır.

Putlara yönelttikleri ibadetleri Allah'a yakınlaşmak ve putları memnun etmek amacıyla yaparlardı. Onlara saygı için yöneldikleri gibi, dünyaya ilişkin dualarına icabeti de beklemekteydiler. Yanı sıra putların gazabından korktukları için de onlara ibadet ederlerdi. Bu yapılan ibadetler aşağıda belirtilmiştir.

1.4.3.1 Tavaf, Telbiye ve Hac

Tavaf, Cahiliye Araplarının putlara yapmış olduğu ibadetlerin en önemlilerinden biridir. Kâbe'yi tavaf ettikleri gibi Mekke'den uzaklaştıkları vakit de Kâbe'yi temsilen "nusub" adında diktikleri taşlara da tavafta bulunurlardı. Bu tavafa ise "ed-davar" adı verilirdi.⁶⁹ Sefere gittiklerinde ve seferden döndüklerinde veya bir dileği olan kimsenin dileği yerine geldiğinde Kâbe ve Lat gibi metafor alanı bulunan mekânlarda tavaflarını yaparlardı. Ayrıca Cahiliye Arapları mabetlerini çıplak ayak ile tavaf ederlerdi. Kâbe'yi tavaf yaparken günlük elbiseleri ile yapmazlardı çünkü

⁶⁸ Bakara 2/18-171.

⁶⁹ El-kelbi, **a.g.e.** , s. 26. ; s. 43. ; Ali Osman Ateş, **İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri**, Beyan yay. , 2. Baskı, İstanbul, 2014, s. 137-138.

bu elbiseleri günahlarından dolayı kirli sayarlardı ayrıca kutsala dokunduğundan ötürü bu elbiseler tabu sayılır ve bir daha giyinilmezdi. İhram esnasında Humslulardan yani Mekke'nin Harem'inde bulunanlardan kıyafet kiralanı ya da yeni elbise satın alınır. Tavaf için gelen yabancılar kendi kıyafetleriyle tavaf yapamazlardı, elbiseleri kiralayamayanlar ya da satın alamayanlar ise çıplak olarak tavaf ederlerdi.⁷⁰

Putlara yapılan ibadetlerden bir diğeri ise tavaf sırasında yaptıkları telbiyedir. Her kabile tavaf esnasında kendi putu için telbiyede bulunurdu. Telbiyede putlarının adını zikredelerdi. Putlar için yaptıkları en önemli telbiyelerinden biri aşağıdaki gibidir.

Lat hakkı için, Uzza hakkı için. Üçüncüleri olan menat hakkı için. Onlar yüksek turnalardır. Onların şefaatine ümit bağlanabilir.⁷¹

Putperestler, hac ibadetini, Kâbe için yaptıkları gibi kendi putları için de yapıyorlardı. Ayrıca putlara tavaf, hac ibadetlerinin bir rüknünü oluşturuyordu.⁷²

1.4.3.2 Kurban ve Sadaka

Kurban ibadeti putlar için yapılan ibadetlerden biridir. Kurbanlarını putlarının bulunduğu mabetlerindeki bu sunaklarda keser ve kanını putlarının üzerine sürerlerdi. Uzza putunun önünde “gabgab” adı verilen sunaklar bulunurdu.⁷³ Eğer kurban putun yanında değilse ya da tavaf için ortaya koyduğu bir taşın üzerinde kesilmişse bu kurbanı boğazlanan hayvan manasında “el-atair”, kesilen sunağa ise “el-itr” denilirdi.⁷⁴

Cahiliye Arapları, belli zamanlarda veya önemli kabul ettikleri olaylar vesilesiyle gerek Kâbe'deki gerekse putlarının yanında mabede olan saygılarını, putlara olan bağımlılıklarını göstermek ve Allah'a yakınlaşmak amacıyla deve, sığır,

⁷⁰ Ezraki, **a.g.e.**, c. I, s. 177-178. ; El-kelbi, **a.g.e.**, s. 59.

⁷¹ El-kelbi, **a.g.e.**, s. 32.

⁷² Alusi, **a.g.e.**, c.II, s. 197.

⁷³ Alusi, **a.g.e.**, c. II, s. 197. ; İbn Hişam, **a.g.e.**, c. I, s. 124.; Ateş, **a.g.e.**, s. 188.

⁷⁴ El-kelbi, **a.g.e.**, s. 39-40.

koyun, ceylan gibi hayvanları keserek kanını onların üzerine döker, kurbanı parçalayıp dikili taşların üzerine bırakır, yırtıcı hayvanların ve kuşların yemesini beklerlerdi.⁷⁵

Putperest Araplar putlara kurban keserek Allah'a yaklaştıklarını umarlardı. Kestikleri kurbanın etinden veya hasat ettikleri tahıllarından sadaka olarak büyük bir payı putlarına, küçük bir payı ise Allah'a ayırırlardı. Putların payından bir şeyin eksik kalması durumunda bunu Allah'a ayırdıkları paydan tamamlıyorlardı. Fakat Allah'a ayırdıkları paydan bir şey eksildiğinde ise, onu tamamlamazlardı. Çünkü putları Allah karşında fakir görürlerdi. Enam Suresi'nde bu hususla ilgili olarak şöyle buyurulmaktadır.⁷⁶

“Allah'ın yarattığı ekinlerle hayvanlardan Allah'a pay ayırıp zanlarınca, bu Allah'a, bu da ortaklarımıza (putlarımıza) dediler. Ortakları için ayrılan Allah'a ulaşmıyor, fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşıyor! Ne kötü hüküm veriyorlar?”⁷⁷

1.4.3.3 Hediye Takdim Etme

Cahiliye Araplarının, putlara yönelttikleri ve ibadet kapsamında değerlendirilebilecek olan bir diğer dini ritüel ise hediye takdim etmektir. Putları memnun etmek amacıyla onlara hediye takdim ederlerdi. Birinin bir sıkıntısı olduğunda veya bir talepte bulunacağı vakit putuna gelir ve putun sidanesine hediyesini takdim ettikten sonra isteğini bildirirdi.⁷⁸

1.4.3.4 Kutsiyet İçin Dokunmak

Putperest Araplar, evlerinin içerisinde bir bölümü putlara ayırırlardı ve evlerinden ayrılacakları vakit kutsamak amacıyla putlarına dokunurlardı. Bu dokunuşları ibadet şeklinde yapan Araplar evlerine her döndüklerinde de önce putlarına dokunurlar hatta yüz göz sürerlerdi.⁷⁹

⁷⁵ Ali Bardakoğlu, “Kurban”, **DİA**, 2002, c. XXVI. , s. 436.; Cevat Ali, **a.g.e.** , c. VI. , s. 194.

⁷⁶Ebu'l-Fida İmaduddin İsmail b. Ömer İbn Kesir, **Tefsir'ul Kur'an'il-Azim**, thk. Sami b. Muhammed es-Selame, Daru Taybe, Riyad, 1997, c. III., s. 344. ; Cevat Ali, **a.g.e.** , c. VI. , s. 194.

⁷⁷ Enam 6/136

⁷⁸ Söylemez, **a.g.e.** , s. 19. ;

⁷⁹ İbn Hişam, **a.g.e.** , c.I, s. 123.

1.4.3.5 Secde

Putperest Arapların putlar için secde ettikleri ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat bazı Cahiliye Arapları herhangi bir şeye secde etmeyi zul kabul ettikleri bilinmektedir. Bunlar secde etmeyi bir zillet, çirkinlik ve alçaklık olarak görürlerdi. Bu Araplara göre secde eden birey secde esnasında arkasını kaldırmış olur, bu durum ise onlara göre çirkin bir davranış olarak görülürdü. Bu sebeple bazı Araplar için, içerisinde rükû ve secde bulunduğundan dolayı namaz, kabullenilmesi en zor ibadet olmuştur. Hicretin 9. Yılında Sakif heyeti Hz. Peygamber'e gelerek iki şeyden kendilerinin muaf tutulmasını istemişlerdir. Birincisi putları kendi elleriyle yıkmak, ikincisi ise namaz kılmak olmuştur.⁸⁰ Bu görüşe göre Cahiliye Araplarının bir kısmının putlara veya herhangi bir varlığa secde ve rükû etmediği ifade edilmektedir.⁸¹

Kur'an'ı Kerim'de ise, Allah'tan başka secde edilen varlıklar ile ilgili olarak ay ve güneş zikredilmektedir.

“Gece ve gündüz, güneş ve ay O'nun ayetlerindendir. Eğer Allah'a ibadet etmek istiyorsanız, güneşe de aya da secde etmeyin. Onları yaratan Allah'a secde edin!”⁸²

Güneş ile Ay'ı ilahlaştırmak ve ibadet etmek, Arap Yarımadası'nı da Yemen, Mısır, Şam ve Irak bölgelerinde yaygındı. Buralardaki eski nüfusun çoğu bu yarımadadan gelmişti. Peygamber dönemine bakıldığında ise, çeşitli rivayetlerden anlaşılmaktadır ki, Abdulşems (güneşin kulu) adını kullanırlardı. Ayrıca bu dönemde tapınılan bazı putlar da Güneş'i ve Ay'ı sembolize ederdi. Bu durum ise, İslam öncesi Cahiliye Araplarından bazılarının Güneş'e ve Ay'a ibadet ettiğini ifade etmektedir.⁸³

⁸⁰ Cevad Ali, **Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi**, çev. Muammer Bayraktutar, Ankara Okulu yay. , Ankara, 2015, s. 27.

⁸¹ M. Mahfuz Söylemez, **Cahiliye Arapları Namaz Kılar mıydı?** , Hikav yay., İstanbul, 2018, s. 112.

⁸² Fussilet 41/37

⁸³ İzzet Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, Daru'l-Garbi'İslami, Beyrut, 2000, c. IV., s. 424.

Güneş kültü, insan şeklindeydi ve elinde ateş renginde bir maden parçası bulunmaktaydı. Ona ait olan beyte gelip günde üç vakit, doğarken, zevalinde ve batarken secde ederlerdi. Ona dua eder, onun için oruç tutar ve ondan şefaati beklerlerdi.⁸⁴

Secde, Araplar arasında tapınma derecesinde hayranlığı ifade etmenin bir şekli olarak da biliniyordu. Bu durum, Şair en-Nabiğe şiirinde, bir kızın güzelliğini ifade ederken şöyle ifade edilmektedir.

*Sanki (o kız) el değmemiş bir büyük inci (gibidir)
Onu gören dalgıç, bağırır sevinçle ve kapanır secdeye
Onu, saçları ağarmış bir Hristiyan keşiş görse, başları Tanrıya
ibadete (yani hayranlıkla yere kapanır yüz sürer),
Bütün ömrünü zahitçe ibadetle geçirse bile.⁸⁵*

İslam öncesi dönemde putlar için şekilsel olarak rukû ve secdesi olan namaza benzer bir ibadetin var olup olmadığı bilinmemektedir. Fakat secdenin, üstün bir gücün varlığına iman eden bir kulun o güç karşısında tevazuunu dile getiren bir eylem olması sebebiyle putlara karşı ruku veya secde yapılması muhtemel gözükmemektedir.⁸⁶ Kaldı ki kaynaklarda putperestlerin, putları karşısında duruşunu ifade etmek amacıyla şekilsel olarak veya mana bakımında “secde ederlerdi” ifadesi kullanılmıştır.⁸⁷

1.5 KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kur'an'ı Kerim'de şekilsel olarak putlar ve Allah'tan başkasına tapınılan varlıklarla ilgili olarak kullanılan kavramlar, putperestliğin mahiyeti hakkında önemli bilgiler edinmemizi sağlamaktadır. Bu kavramların analiz edilmesi, putların şekilleri, yapıları ve özellikleri, aynı zamanda putların Cahiliye Arap toplumundaki yeri ve görevleri hakkında da kaynak oluşturmaktadır. Kur'an'ı Kerim'de putlar hakkında kullanılan kavramlara baktığımız zaman, Türk dilinde olduğu gibi tek bir kelimeyle ifade edilmemiştir. Put kelimesi, putun ve putperestliğin farklı

⁸⁴ Alusi, a.g.e. , c. II. , s. 215.-216.

⁸⁵ İzutsu, a.g.e. , s. 227.

⁸⁶ Söylemez, a.g.e. , s. 123.

⁸⁷ Alusi, a.g.e. , c. II. , s. 216. , 220. ;

boyutlarının gözler önüne serilmesinin bir vesilesi olarak altı kavram ile karşılık bulmuştur. Bu kavramlar, sanem, vesen, nusub, temasıl, tağut, ve cibî'tir. Ayrıca Kur'an'ı Kerim'de putlar hakkında, putların Cahiliye toplumu içerisindeki fonksiyonlarını ifade eden bazı sıfatlar da kullanılmıştır. Bu kısımda yalnızca put kavramının karşılıkları olan yukarıda geçen isimler üzerinde durulacak, bu putlara sıfat olarak yakıştırılan isimler ise çalışmanın üçüncü bölümünde ele alınacaktır.

1.5.1 Kur'an da "Put" Anlamında Kullanılan Kelimeler

1.5.1.1 Sanem (صنم)

Kur'an'ı Kerim'de putlar için kullanılan kavramlardan biri Sanem'dir. Sanem (صنم) kelimesi, Arap dilinde putlar için kullanılan en temel kavramdır. Sanem (صنم) kelimesinin çoğulu ise asnâm (اصنام) dır. Asnam, Kur'an'da çoğul haliyle beş ayette geçmektedir.⁸⁸ Arap dilinde Sanem kelimesi ile ifade edilen putların mahiyeti hakkında, İbn Manzûr çeşitli görüşler bildirmiştir. Bu görüşlere göre, cismi ve sureti olan putlara sanem denilmektedir. İbni Sîde'ye göre ise bu isim, bakır, gümüş ve tahtadan yapılan putlara verilmiştir. Ebu'l-Abbâs İbni Arabî, sanem için, "tapınılan suret" putlara ad olarak verildiği şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. İbni Arefe ise bu görüşü destekleyici bir ifade ile cüssesi olmayıp sureti olan putlara sanem denildiği görüşünü bildirmiştir.⁸⁹ Bazı görüşlere göre ise, sadece düzmece "ilahları" temsilen yapılmış biçimsel ve somut nesneleri ifade etmeyip, Allah'ın dışında tapınılan, hatta Allah'tan alıkoyan her şeyi temsil etmektedir.⁹⁰

Sanem kelimesinin geçtiği ayetlere bakıldığında, bir ayette Hz. Musa'nın kıssasının anlatıldığı,⁹¹ diğer dört ayette ise Hz. İbrahim'in kıssasının anlatıldığı ayetlerde kullanılmıştır.⁹² Ayette İsrail oğullarının taptığı putlardan bahsederken

⁸⁸ A'raf 7/138; İbrahim 14/35; En'am 6/74; Şuara 26/71; Enbiya 21/57

⁸⁹ İbn Manzûr, **a.g.e.** , c. VII. , s. 424. ; İsfahani, **a.g.e.** , s. 287.; Ebu Hüseyin Ahmed b. Zekeriyya İbn Faris, **Mucemu Mekâyisü'l-luğa**, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Daru'l-fikr, c.III. , s. 314. ; Zebidî, **a.g.e.** , c. XXXII. , s. 524.

⁹⁰ Muhammed Esed, **Kur'an Mesajı**, İşaret Yay. , İstanbul, 2009, s. 618, 50. Dipnot; İsfahani, **a.g.e.**, s. 287.

⁹¹ Araf 7/138

⁹² İbrahim 14/35; En'am 6/74; Şuara 26/71; Enbiya 21/57

sanem kelimesi kullanılmıştır. Bu kavmin putlarının inek şeklinde ağaçtan veya taştan yapıldığı da tefsirlerde zikredilmiştir.⁹³ En'am Suresi'nde Hz. İbrahim'in babası Azer'in taptığı putlar için de sanem kelimesi kullanılmıştır.⁹⁴

1.5.1.2 Vesen (وثن)

Put anlamında kullanılan bir diğer kelime de vesen (وثن) kelimesidir. Bu kelime sözlüklerde sanem kelimesinin eş anlamlısı olarak geçmektedir. Kelimenin çoğulu olan evsân (اوثنان) kelimesi, Kur'an'da üç ayette geçmektedir.⁹⁵ Sanem kelimesiyle aynı anlama gelse de iki kelimenin ifade ettiği putlar arasında yapısal olarak bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar, putun yapıldığı madde ve putun şekli bakımından oluşan farklılıklardır. İbn'ul El-kelbi'ye göre vesen, taştan yapılmış ve şekilsiz putlara denilmektedir.⁹⁶ İbn Manzur'a göre ise, ağaç, taş, altın, gümüş, bakır gibi maddelerden yapılan putlardır.⁹⁷ Anlam alanı olarak sanem kelimesinden daha geniş bir alana sahiptir. ⁹⁸ Vesen ve sanem arasındaki farklarla ilgili olarak bir başka görüş ise, vesen kelimesinin insan suretinde cüssesi olan putlara, sanem kelimesinin ise cüssesi olmayan fakat suretleri olan putlara denildiği görüşüdür.⁹⁹ Ayrıca küçük putların ve taştan yapılan putların vesen olarak, altın, gümüş gibi madenlerden yapılan putların sanem olarak isimlendirildiği de söylenmiştir.¹⁰⁰ Sanem denilen putlarla vesen denilen putlar arasındaki sayılan en ayırt edici özelliklerden biri de, sanem kelimesinin büyük putları, vesen kelimesinin ise küçük putları ifade etmesidir.¹⁰¹

⁹³ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, sad. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Boilelli, Abdullah Yücel, Zehraveyn yay, t.y. , İstanbul, c. IV. ,s. 126

⁹⁴ En'am 5/74

⁹⁵ Hacc, 22/30; Ankebut, 29/17, 25

⁹⁶ El-kelbi, **a.g.e.** , s. 49.

⁹⁷ İbn Manzur, **a.g.e.** , c. VIII. , s. 442-443.

⁹⁸ Elmalılı, **a.g.e.** , c. VI. , s. 216.

⁹⁹ İbn Manzur, **a.g.e.** , c. VII. , s. 424.

¹⁰⁰ İbn Manzur, **a.g.e.** , c. 15. , s. 214. ; İbn Faris, **a.g.e.** , c.VI. , s.85. ; Zebidî, **a.g.e.** , c. XXXVI. , s. 240.

¹⁰¹ Ebu Bekir Muhammed B. El-Huseyn İbn Dureyd, **el- İştikak**, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Mektebetü'l-Hanci, Kahire, 1958, s. 517.

1.5.1.3 Nusub (نصب)

Kur'an'ı Kerim'de putları ifade etmek için kullanılan diğer bir kelime de, çoğulu ensab (انصاب) olan Nusub (نصب) kelimesidir. Bu isim Kur'an'da üç ayette geçmekte olup¹⁰² hem tekil, hem de çoğul haliyle kullanılmaktadır. Kelimenin kök anlamı, bina, taş, mızrak gibi bir şeyi dikmek, kurmak, doğrultmaktır. Bu kelimenin ayırd edici özelliği, Arapların taptıkları dikili putları ifade etmek için kullanılıyor olmasıdır. Ensab, aynı zamanda müşrik Arapların dikip yanında kurban kestikleri putlara da denilmektedir.¹⁰³ Nitekim Kur'an'da bu durum şu şekilde ifade edilmiştir:

“وما ذبح على النصب...”¹⁰⁴, “dikili taşlar (Putlar) üzerine boğazlananları...”¹⁰⁴

Ensab olarak adlandırılan taşlar, hürmet için dikilmiş taşlar olup şimdiki zamanımızda “abide” olarak bilinen taşlar gibidir.¹⁰⁵

İbn El-kelbi, putperest Araplardan bazılarının kendilerine bir tapınak veya bir put edindiklerini, buna karşın bir putu ya da tapınağı bulunmayanların ise, diğer tapınaklardan birinin veya Kâbe'nin önünde hoşlarına giden bir taşı dikerek etrafında tavaf eder gibi döndüklerini aktarmakta, işte bu taşlara ensab denildiğini nakletmektedir.¹⁰⁶ Söz konusu bu taşlar, İbn Manzur'un naklettiği görüşe göre, yanında kurban kesilen ve bu sebeple kırmızı renkte olan taşlardır. Bunlar kesilen kurbanların kanlarının üzerine damlatılması dolayısıyla kırmızıya boyanmış taşlardır. Hâlbuki İbn El-kelbi, taşların rengi ile ilgili olarak toz renkli taşlar olduğunu söylemiştir.¹⁰⁷

Dikili bütün putlara nusub denildiği gibi sûretsiz olan tek veya birden çok taşın birleşmesiyle oluşan putlara da nusub denildiği söylenmiştir.¹⁰⁸ Putperest

¹⁰² Maide 5/3; 90; Mearic 70/43

¹⁰³ İsfhani, **a.g.e.**, s. 494.

¹⁰⁴ Maide 5/3

¹⁰⁵ Elmalılı, **a.g.e.**, c. III. , s. 156. ; Zülal Aışkan, **Kur'an'da Put ve Putlaştırma**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2003, s. 11.

¹⁰⁶ İbn El-kelbi, **a.g.e.**, s. 39. ; İbn Manzur, **a.g.e.**, c. XIV. , s. 155.

¹⁰⁷ İbn Manzur, **a.g.e.**, c. XIV. , s. 156. ; İbn El-kelbi, **a.g.e.**, s. 43.

¹⁰⁸ İbn Manzur, **a.g.e.**, c. XIV. , s. 154-157.

Araplar Mekke'nin dışına çıktıklarında yanlarına Kâbe' den kutsal kabul ettikleri bir taş almamışlarsa, çevrelerinde gördükleri en güzel dört taşı seçerlerdi. Bunlardan üçünü ocak taşı olarak kullanırlar ve dördüncüsünü Kâbe'yi temsilen koyarlardı. Bu taşın etrafında dönerek tavaf ederler ve bu tavafa *ed-davar*, taş ise nusup adı verilirdi. Yere koydukları şey bir put ise, çeşidine göre bunlara sanem veya vesen denirdi.¹⁰⁹

1.5.1.4 Temasil (التمثيل)

Temasil, timsal kelimesinin çoğul hali olarak sözlükte, şekil verilen şey, heykel veya büst anlamına gelmektedir.¹¹⁰ Kur'an'da temasil kelimesi, putları ifade eden diğer bir kelime olarak iki ayette kullanılmıştır.¹¹¹ Kelimenin geçtiği ayetlere bakıldığında, Hz. İbrahim ve Hz. Süleyman'ın kıssalarının anlatıldığı ayetlerde geçmiştir ve bu kelimeyle söz konusu iki peygamberin kavimlerinin yaptığı putlar ifade edilmiştir.

Temasil kelimesi, “misl” kelimesinin kökünden türemiştir. Misl (مثل) kelimesi çoğul hali emsal olup benzer, denk anlamına gelen bir şeyin başka bir şeye herhangi bir yönüyle benzemesini ifade eden bir kelimedir. Benzerlik anlamında kullanılan kelimelerin en genel olanıdır.¹¹²

Emsal kelimesini putları ifade eden kavramlar arasında ifade etmemizin sebebi, bu kelimenin Kur'an'da putların mahiyeti hakkında bilgi edinmemizi sağlamasından dolayıdır. Cahiliye Arapları için putlar, Allah'a benzer özellikler taşıyan varlıklardır. Aşağıdaki ayet bununla ilgilidir.

“فَلَا تَضْرِبُوا لِلَّهِ الْأَمْثَالَ إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ”

“Allah'a benzerler icat etmeyin, Allah bilir siz bilemezsiniz.”¹¹³

¹⁰⁹ İbn El-kelbi, **a.g.e.**, s. 39.; Söylemez, **a.g.e.**, s. 20.

¹¹⁰ İsfahani, **a.g.e.**, s. 462.; İbn Manzur, **a.g.e.**, c.XIII., s. 24

¹¹¹ Enbiya 21/52; Sebe 34/13

¹¹² Halil b. Akmed Ferahidi, **Kitabu'l-Ayn**, thk. Mehdi el-Mahzumi ve İbrahim es-Semarrat, Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuat, Beyrut, 1988, c. VIII. , s. 228. ; İbn Manzur, **a.g.e.**, c. XIII. , s.21. ;

¹¹³ Nahl 16/74

Meşhur müfessir Fahreddin Razi, yukarıdaki ayette Allah’a benzerler icat edilmesiyle ilgili olarak geçen emsal kelimesinin putlar hakkında kullanıldığı görüşünü bildirmiştir. Putperestlerden bazıları kendilerini Allah ile vasıtasız olarak iletişim kurmaya layık görmüyor, bu sebeple yıldızları ve putları aracı kılarak Allah’a ulaşabileceklerini düşünüyorlardı. Buna göre onlar putlar ve yıldızlara taparlar, yıldızlar ve putlar ise Allah’a ibadet ederlerdi. Bu inancı ise örflerine, yani Padişahın durumu ile benzerliğine dayandırıyorlardı. Buna göre, rütbe ve mevki olarak aşağıda bulunan kimseler padişaha yakın olan büyük ve şerefli insanlara hizmet eder, onlar da padişaha hizmet ederlerdi. Razi, işte bu durumun putperestlerin durumuna benzemekte olduğu için bu şekilde ifade edildiğini söylemektedir. Ayrıca yağmurun yağması, rızık beklentisi gibi günlük hayatlarında yalnızca Allah’a yöneltilebilecek olan niyazlarını bu işler ile görevli olduğunu düşündükleri putlara yöneltmişlerdir. Bu sebeple de padişahın durumuna bir benzerlik söz konusu olmaktadır.¹¹⁴

Temasil kelimesi, timsal kelimesinin çoğul halini ifade etmektedir. Timsal kelimesinin anlamı sözlüklerde, Arapçada “resim, bir şeyin şekli” anlamına gelen sûret kelimesi ile aynı anlamda değerlendirilmiştir. Bu iki kelime çoğunlukla aynı anlamda kullanılsa da timsal kelimesi bazı ayrıştırıcı kavramlara karşılık gelmektedir. Mesela timsal kelimesi sadece ruh sahibi olan varlıklar için kullanılırken, sûret kelimesi canlı ve cansız bütün varlıkların biçimi ile alakalı olarak kullanılmaktadır. Ayrıca timsal kelimesi “gölgesi olan sûret” şeklinde de ifade edilmiştir.¹¹⁵ Timsal kelimesini yontularak üç boyutlu şekil verilen cisimler olarak anlamak mümkün olabilir.

İbn Abbas, temasil kelimesinin sembolize ettiği varlıklar ile ilgili, halkın görerek rablerine ibadet etmeleri için biçim verilmiş varlıklar olduğunu söylemiştir. Bu varlıklara, melekler, peygamberler ve salih kullar olarak biçim verildiği şeklinde açıklamada bulunmuştur.¹¹⁶

¹¹⁴ Ebü'l-Fazl Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin Râzî, **et- Tefsiru'l-Kebir-Mefahitul Gayb**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, c. XX., s. 67.

¹¹⁵ İbn Manzur, **a.g.e.**, c. XIII. s. 24. ; Tuncay Başoğlu, “Resim”, **DİA**, 2007, c. XXXIV. , s. 579.

¹¹⁶ Abdullah Bin Abbas, **Tenviru'l-Mikbas min Tefsir İbn Abbas**, Thk. Mecduddin el- Firuzabadi, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1971, s. 452.

Temasil kelimesi, putların ruh sahibi olanları için kullanılmakta ve çeşitli maddelerin canlı varlıkların yontularak benzerlerinin yapılması şeklinde karşılık bulmaktadır.

1.5.1.5 Tağut (طاغوت)

Tağut, arapça “Tuğyan” “طغیان” kökünden türeyen bir isim olup, Kur’an’da sekiz ayette geçmektedir.¹¹⁷ Kelimenin kökü “haddi aşmak, azgınlık” anlamlarına gelmektedir. Kelimenin müfret ve cemi, müzekker ve müennes hali yine aynı kelimedir.¹¹⁸ Müfessir İbn Cerir et-Taberi bu kavramı, Allah’a karşı isyankâr, kendisine tapınılan mabut edinilen, insan, şeytan, dikili taş, put veya herhangi bir şey olarak tanımlamıştır.¹¹⁹

Tağut kelimesi en genel tanımı ile Allah’tan başka tapınılmaya konu olan her türlü canlı ve cansız varlığı kapsayarak isyanda haddi aşmak anlamına gelmektedir.¹²⁰ Bu sebeple, şeytan kâhin, sihirbaz ve putlar tâğût kelimesinin kapsamındadır.¹²¹ Cahiliye döneminde taş, ağaç ve çeşitli nesnelerden yapılan putlar ikinci derecede tağut olarak sınıflandırılmaktadır. Bunların ikinci derece tâğût olmalarının sebebi, akıl sahibi olmamaları dolayısıyla isyanda aşırıya gitmelerinin, isyana rıza göstermelerinin veya reddetmelerinin mümkün olmamasıdır. Ne var ki buna rağmen putlar, azgınlığın ve isyankârların azgınlık sebebidir, yani bunlar asıl tağutların sadece birer sembolleridir.¹²²

Cahiliye döneminde putperest Arapların putlar için inşa ettikleri, Kâbe benzeri saygı gösterdikleri tapınakları vardı. Bu tapınaklara da “tağut” adı verilmekteydi. Putperestler bu tağutların etrafında tavaf eder, kurban keser ve onlara hediye sunarlardı. Tağutların kapısında bakıcıları ve koruyucuları bulunmaktaydı.¹²³

¹¹⁷ Bakara 2/256, 257; Nisa 4/ 51, 60, 76; Maide 5/ 60; Nahl 16/36; Zümer 39/17

¹¹⁸ İbn Manzur, a.g.e., c. VIII., s. 170.

¹¹⁹ Elmalılı, a.g.e., c. II., s. 171.; Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, **Cami’ul Beyan an Te’vil ayi’l Kur’an**, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Dâru Âlemi’l-Kütüb, Riyad, 2003, c. VII., s. 140.

¹²⁰ İsfehani, a.g.e., s. 305.

¹²¹ İbn Mnzur, a.g.e., c. VIII., s. 171.

¹²² Yazır, a.g.e., c.II, s. 171. ;

¹²³ Çağatay, a.g.e., s. 95. ; İbn Hişam, a.g.e., c. I., s. 124.

Tağutlar mukaddes kabul edildiği için çevresinde savaş ve kavga yapılmamaktaydı.¹²⁴

Tağut kelimesi, Kur'an'da Allah'tan başka kimsenin koymuş olduğu, Allah'ın hükümlerine karşı olan hükümlerin kabul edilmesine karşılık gelmektedir. Cahiliye Arap toplumu, kâhinleri ve sihirbazları hakemler olarak kabul etmekteydiler. Bir anlaşmazlığa düştüklerinde kâhinlere başvururlardı. Bununla ilgili olarak, Allah'ın hükümlerinin karşısında hüküm veren kimseler için Kur'an'da taşut kelimesi kullanılmıştır.

*“Dinde zorlama yoktur. Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır. O halde kim taşutu reddedip Allah'a inanırsa, kopmayan sağlam kulpa yapışmıştır. Allah işitir ve bilir.”*¹²⁵

*“Allah, inananların dostudur, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. İnkâr edenlere gelince, onların dostları da taşuttur, onları aydınlıktan alıp karanlığa götürürler. İşte bunlar cehennemliklerdir. Onlar orada devamlı kalırlar.”*¹²⁶

*“Kendilerine Kitap'tan nasip verilenleri görmedin mi? Putlara ve bâtıla (tanrılara) iman ediyorlar, sonra da kâfirler için: «Bunlar, Allah'a iman edenlerden daha doğru yoldadırlar» diyorlar!”*¹²⁷

Müfessirler taşut ile ilgili olarak çeşitli görüşler bildirmişlerdir. Müfessir Taberi, taşuttan kastın, İkrime'ye göre put olduğunu, İbn Abbas'ın ise, putlar adına konuşan kimseler olduğunu, Hz. Ömer, Mücahid ve Şa'bi'nin görüşlerine göre ise şeytan olduğunu aktarmıştır. Bununla beraber kâhin olduğunu söyleyenler de olmuştur.¹²⁸

İbn Abbas, Kureyşli müşriklerin isteği üzerine Resulullah aleyhine hakemlik yapan Yahudi Ka'b b. Eşref'in de taşut olduğunu ifade etmiştir.¹²⁹

¹²⁴ Günaltay, **a.g.e.**, s. 73. ;

¹²⁵ Bakara 2/256

¹²⁶ Bakara 2/257

¹²⁷ Nisa 4/51

¹²⁸ Taberî, **a.g.e.**, c. VII., s. 135-140.

¹²⁹ İbn Abbas, **a.g.e.**, s. 94.

Kur'an'da tağut üç anlamda tefsir edilmiştir. Kelime, şeytan,¹³⁰ Allah dışında tapınılan putlar “evsan, esnam,”¹³¹ Yahudi Ka'b b. Eşref¹³² anlamlarında kullanılmıştır.¹³³

Tağut kelimesi, anlaşıldığı üzere, insan, şeytan, kâhin, sihirbaz, canlı veya cansız varlıkların putları gibi Allah'ın dışında herhangi bir varlığa iman etme konusunda karşılık bulmuş bir kelimedir. Allah'ın hüküm ve yasalarının karşısında olan her türlü varlığı kapsamaktadır. Allah'a itaat çizgisinin dışına çıkmaya iten ve kulluk görevini yerine getirmeye engel teşkil eden varlık olsun, davranış olsun ya da bütün bu arzuların simgesi olsun tağut kapsamında değerlendirilmiştir.¹³⁴

1.5.1.6 Cibt (جِبْت)

Sözlük anlamı, gerçeğe karşı direnen, kaba ruhlu, kaba davranışlı ve zayıf akıllı insandır. Arapçaya İbraniceden geçmiş bir kelime olduğunu söyleyenlerin yanı sıra, kelimenin son harfi olan “sin” harfinin “ta” harfine dönüşmesiyle aslı Arapça olan bir kelime olduğunu ileri sürenler de olmuştur.¹³⁵ Arapçada cibt ile bayağılığın ve aşağılığın abartılması ifade edilmektedir.¹³⁶ Kur'an'ı Kerim'de yalnız bir ayette tağut kelimesi ile birlikte geçmektedir.¹³⁷

Cibt, tefsir kitaplarında ve sözlüklerde Allah dışında tapınılan her varlığı ifade etmekte ve sihirbaz, kâhin ve putlara da cibt adı verilmektedir.¹³⁸

Müfessirler, cibt kelimesinin Yahudilerin reisi Huyey b. Ahtab hakkında söylendiğini belirtmişlerdir. Bazılarına göre ise cibt kelimesi sihir ve sihirbazlar için kullanılmıştır.¹³⁹ Yahudi bilginleri kendi din adamlarını rab edinmekte ve onlar tarafından yazılanları ilahi metin olarak kabul etmekte, haram kıldıklarını haram,

¹³⁰ Bakara 2/256; Nisa 4/ 76; Mide 5/60

¹³¹ Nahl 16/36; Zümer 39/17

¹³² Bakara 2/257; Nisa 4/51

¹³³ Mukatil b. Süleyman, *el-Eşbah ve'n-Nezair fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Abdullah Mahmud Şahhâte, çev. M. Beşir Eryarsoy, İşaret yay., İstanbul, 2004, s. 142-143.

¹³⁴ Yaşar Düzenli, *Kur'an Işığında Evrensel Dengeler ve İnsan*, M.Ü. İ.F.Y. , İstanbul, 2000, s. 75.

¹³⁵ İbn Manzur, *a.g.e.*, c. II., s. 164.; Metin Yurdagür, “ Cibt”, *DİA*, 1993, c. VII., s. 520.

¹³⁶ İsfehani, *a.g.e.*, s. 85.

¹³⁷ Nisa 4/51

¹³⁸ İsfehani, *a.g.e.*, s. 85.

¹³⁹ Taberi, *a.g.e.*, c. VII., s. 136; İbn Abbas, *a.g.e.*, s. 94.;

helal kıldıklarını helal saymaktadırlar. Bu sebeple cibt ve tağut kelimeleriyle, onları yönlendiren ve önderlik yapanlar kastedilmektedir.¹⁴⁰

Müfessirlerden bazıları Cibt ve Tağut'un Kureyş'in iki heykeli olduğunu rivayet etmiştir. Bu rivayete göre Kureyşliler, kendileriyle peygambere karşı anlaşmaya gelen Yahudilerin elçilerinden kendilerine güvenilmesi için, bu iki heykel önünde yemin etmelerini ve onlara secde etmelerini istemişlerdir şeklinde açıklamada bulunmuşlardır.¹⁴¹

1.5.2 “Rab” ve “İlah” Kavramlarının Kavramsal Analizi

Kur'an'ı Kerim'de tevhit mesajının özü, Allah'ın bir ve tek ilah olduğu ve ortağının olmadığıdır.¹⁴² Ondan başka rab ve ilah yoktur. Ona hiçbir şey ortak koşulamaz.¹⁴³

Tevhit inancına karşıt putperest inanç, taşa ibadet etmenin ötesinde, sembolik olan nesnelere, yüklenilen anlam doğrultusunda yönelmektir. Allah'ı her şeyden uzak olarak tasavvur edip, putlara ibadet ederek ve onları ilahlaştırarak rab kabul etmek, yani fonksiyonel anlamda Allah'a ait olan sıfatları bir başka varlığa ait kılmak bu putperest algının özetidir. Kur'an'ı Kerim'de Allah'tan başka rab ve ilah olmadığı defalarca vurgulanarak putperestlik ile bozulan tevhit zihniyeti yeniden inşa edilmiştir.¹⁴⁴ Cahiliye döneminde Rab ve ilah kavramının tam olarak hangi manalarda kullanıldığının bilinmesi, putlara tapınmanın arka planının ortaya çıkarılmasında büyük önem arz etmektedir.

Kur'an'ı Kerim'de putperestlik ile karşılık bulan zihniyeti doğru anlamak, verilen tevhit mesajının yerine ulaşması için son derece önemlidir. Tevhid inancının zamanla putperestliğe dönüşmesinin sebebi Allah ile birlikte aracı birden çok rab ve ilahın bulunduğu düşüncesidir. Tevhid inancının insan zihniyetinde anlamını

¹⁴⁰ Orhan Atalay, **Bilinç ve Put**, Bilge Adam yay., İstanbul, 2007, s. 129.; Zebidi, **a.g.e.**, c.IV., s.480.

¹⁴¹ Taberi, **a.g.e.**, c. VII., s. 140-141.; Ebu'l Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşeri, **el-Keşşaf an hakaiki gavamizi't- tenzil ve uyuni'l-ekavil fi vücuihi't-te'vil**, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud ve dğr., Mektebetü'l-Ubeykan, Riyad, 1998, c.II., s. 91.

¹⁴² Ali İmran 3/64

¹⁴³ İhlas 112 /1-3

¹⁴⁴ Bakara 2/163, 255; Ali İmran 3/18; Neml 27/26; Kasas 28/70; Fatır 35/3;

yitirmesi ile putperestlik kavramıyla karşılık bulan düşünce, zihniyete hâkim olmaya başlar. Dolayısıyla rab ve ilah kavramının değerlendirilmesi konumuz açısından tamamlayıcı niteliktedir.

1.5.2.1 Rab Kavramının Değerlendirilmesi

Arapçada rabbe fiilinin mastar hali olan rabb kelimesi, “terbiye” kelimesinin kökünden türeyen¹⁴⁵ bir kelimedir. Kur’an’ın nazil olduğu Arap toplumunda bu kelime, “terbiye etmek, tertip etmek, ıslah etmek, bir şeye malik olmak, efendi, kayyim”¹⁴⁶ anlamlarını kapsamaktadır. Kelimenin mastar hali ism-i fail için kullanılmaktadır. Kelimenin mastar halinin ism-i fail yerine kullanılması mübalağa, yani failin fiili bütün anlamlarıyla kapsadığını ve bütün yönleriyle gerçekleştirdiğini ifade etmek içindir.¹⁴⁷ Kelimenin kullanıldığı anlam alanına bakıldığında, mürebbi, ihtiyaçların giderilmesine kefil, terbiye eden yetiştiren; durumu düzelten ve sorumluluğu üzerine alan; insanların etrafında toplandıkları efendi, başkan, itaat edilen hâkim, kral anlamlarını içeren geniş bir alana sahiptir.¹⁴⁸

Kur’an nazil olmadan önce de Cahiliye Arap toplumunda, Allah kavramı bilinmekte ve Allah’a inanılmaktaydı.¹⁴⁹ “*Andolsun ki onlara: « Gökleri ve yeri kim yarattı?» diye sorsan, elbette «Allah'tır» derler.*”¹⁵⁰ Bu ayette, Cahiliye Araplarının Allah’ı rab olarak vasıflandırdıklarını görmekteyiz. Allah onlar için “Mekke’nin Rabbi (Rabbu’l-Mekke), Beytin Rabbi (Rabbu’l-Beyt), Kâbe’nin Rabbi (Rabbu’l-Kâbe) idi.”¹⁵¹ Fakat kendilerinden uzak olarak, yani ulaşılmaz olarak düşündükleri Allah, tek rab değildi, ona ulaşmak için tapındıkları putlara da “rab” vasfını tanırırlardı. Bu putları Allah ile aralarında aracı tanrılar olarak görüyorlardı. Bunun en güzel örneği Zümer Suresi’nde verilmektedir. “...Onlara, bizi sadece Allah'a

¹⁴⁵ İsfehani, **a.g.e.**, s. 184.

¹⁴⁶ ibn Manzur, **a.g.e.**, c. V., s. 95. ; Zebidi, **a.g.e.**, c. II., s. 459.

¹⁴⁷ Zemahşeri, **el-Keşşaf**, c. I., s. 113.

¹⁴⁸ Ebû'l-A'lâ Mevdudi, **Kur'an'a Göre Dört Terim**, çev. İsmail Kaya- Osman Cilacı, Beyan yay., İstanbul, 2013, s. 38.

¹⁴⁹ İzutsu, **a.g.e.**, s.152.

¹⁵⁰ Zümer 39/38

¹⁵¹ İzutsu, **a.g.e.**, s.162.

*yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz, derler...*¹⁵². Ayrıca onlara göre Allah, Rablerin rabbidir.¹⁵³

Kur'an'da ulûhiyetin ve rububiyetin yalnız Allah'a ait olduğunu belirtmek için Allah lafzından sonra en çok rab kavramı kullanılmıştır. Bu kelime Kur'an'da 970 defa geçmektedir. Allah'tan başka putları da rab edinen, Allah'ı tek rab olarak aracısız bir şekilde ancak çok zor duruma düşüklerinde hatırlayan, ibadetlerini putlara yönelten Cahiliye toplumunun bu inancı Kur'an'da şiddetle eleştirilmiştir. Kur'an rabbini ancak Allah olduğunu vurgulamaktadır.

*“Denizde size bir sıkıntı geldiği zaman Allah'tan başka bütün taptıklarınız kaybolur, fakat o sizi kurtarıp karaya çıkarınca yine yüz çevirirsiniz. İnsan ne nankördür.”*¹⁵⁴

*“İşte Rabbiniz Allah budur: Ondan başka ilah yoktur, O her şeyin Yaraticısı (dır): Öyleyse yalnız Ona kulluk edin, zira Odur her şeyi görüp gözetten.”*¹⁵⁵

Rab kelimesi tekil olarak aslında sadece Allah için kullanılabilir.¹⁵⁶ Fakat bu kelime, İslam'dan önce ve sonra isme muzaf olarak Allah'tan başka varlıklar için de kullanılmıştır. “Rabbu'd-dar (ev sahibi)”, Rabbu'l-feras (at sahibi), Rabbetü'l-Beyt (ev hanımı)¹⁵⁷ gibi kavramlar, İslam'dan önce olduğu gibi sonra da kullanılmaya devam etmiştir.

Kur'an'da harf-i tarifli olarak “er-rab” kelimesi yalnız başına hiç kullanılmamıştır. Ulûhiyetin belirtisi olarak yalnız Allah'a ait olabilecek vasıflara izafe olmuştur. “Rabbu'l âlemin (âlemlerin rabbi)”¹⁵⁸, “Rabbu'l-meşarık ve Rabbu'l-meğarib (doğuların ve batıların rabbi), Rabbu's-semavati ve'l-ard (göklerin ve yerin rabbi)”¹⁵⁹ gibi. Rabb kelimesinin çoğulu olan “erbab” kelimesi ise, Allah'tan başka tazim edilen varlıkları ifade etmek için Kur'an'da dört defa kullanılmıştır.¹⁶⁰ Kur'an Cahiliye Arap inancındaki bu çok tanrılı inanışın tevhid temeli üzerine yeniden inşası

¹⁵² Zümer 39/3

¹⁵³ Muhammed İbrahim Feyyumi, **Tarihu'l-Fikri'd-Diniyyi'l-Cahili**, Daru'l-cil, Beyrut, 1999, s. 431.; Cevad Ali, **a.g.e.**, c.VI. ; s. 24.

¹⁵⁴ İsra 17/67

¹⁵⁵ Enam 6/102

¹⁵⁶ Zemahşeri, **el-Keşşaf**, c. I., s. 113-114.

¹⁵⁷ İsfehâni, **a.g.e.**, s. 184.

¹⁵⁸ Fatıha 1/1

¹⁵⁹ Mearic 70/40

¹⁶⁰ Ali İmran 3/64, 80; Tevbe 9/31; Yusuf 12/39;

için tek rab olan Allah'ın vasıflarını birçok kere sıralamıştır. Sonra nimet verenin, yaratanın ancak Allah olduğunu ve böylece Rabb'in da yalnız Allah olabileceğini vurgulamıştır.

*“Yeri sizin için yerleşim alanı, göğü de bir bina kılan, size şekil verip de şeklinizi güzel yapan ve sizi temiz besinlerle rızıklandıran Allah'tır. İşte Allah, sizin Rabbinizdir. Âlemlerin Rabbi Allah, yücelerden yücedir.”*¹⁶¹

1.5.2.2 İlah Kavramı

İlah kelimesi, elehe (اله), ye'lehu, fiilinin mastar halinden meful vezninde türemiştir. Çoğulu alihe'dir ve genellikle putlar için kullanılmıştır. Sözlükte ibadet etmek, tapınmak, mabud anlamına gelmektedir. Kök halinden “ısınmak, alışmak, korumak, yönelmek, kulluk etmek, hicaplanmak” kelimeleri türemiştir.

Arapçada genel olarak tanrı anlamında kullanılan bir kelime olması dolayısıyla batıl tanrılar için de kullanılmıştır. İlah kelimesinin bir cins isim olduğu Allah kelimesinin de bu kelimenin başına elif ve lam harflerinin gelmesi ve elifin hazf edilmesiyle oluşan bir özel isim olduğu görüşünde olanlar mevcuttur.

İlah kelimesi, Kur'an'da 147 yerde geçmektedir. Çoğunlukla gerçek ilah için, yani Allah için kullanılmıştır. Batıl tanrılar hakkında kullanılırken ya müşriklerden nakil yoluyla ya da onlara ait zamirlerle birlikte kullanılmıştır “ilahlarınız, ilahları” gibi. Bu kelime, el-ilah şeklinde harfi tarifli olarak Kur'an'da hiç geçmemiştir. Arapçadaki nefy-i ispat cümlesi içerisinde Allah'ın tek ilah olduğunu ifade etmek için kullanılmıştır.¹⁶²

Cahiliye dönemi insanları, oluşturdukları ilahlar hiyerarşisinde Allah'ı en yüce ilah olarak görmekte ve yüce ilahın huzurunda yaptıkları dua ve ibadetlerinin putların şefaati aracılığıyla makbul olacağına inanmaktaydı. Putlardan yardım

¹⁶¹ Mû'min 40/64

¹⁶² Manzur, **a.g.e.**, c. I., s. 188. ; Zebidi, **a.g.e.**, c. XXXVI., s. 323. ; İsmail Bin Muhammed Cevheri, **Es-Sıhah Tacu'l-Luğa ve's-Sıhah'l-Arabiyye**, thk. Ahmed Abdulgafur Attar, Daru'l-ilm li'l-Melayin, Beyrut, 1990, c. VI., s. 2224.; İsfahani, **a.g.e.**, s. 21. ; Mevdudi, **a.g.e.**, s.15.; Yusuf Şevki Yavuz, “İlah” md., **DİA**, 2000, c. XXII., s. 64.

istemeleri, dua etmeleri, onlara adak adayıp kurban kesmeleri, o dönem insanları için ilah edinme manasına geliyordu.¹⁶³

İnsan kendisini muhtaç ve güçsüz hissedince ibadete ve ilah edinmeye yönelir, ihtiyacını gideren, sıkıntılara karşı yardım eden ve onu koruyan varlığa ibadet ve kulluk eder. Ayrıca dualarına icabet edecek olan varlığın üstün güç ve kudrette olduğunu kabul eder. Yani “ilah” kelimesinin mabud hakkında kullanılmasının sebebi ihtiyaçları gidermesi, amelin karşılığını vermesi, yüceliği ve hükmü altında korumasıdır. Üstün güç ve kuvvet manalarının yüklendiği varlığın, aklın idrak edemeyeceği şekilde gizli ve esrarlı olması da insanın korkuyla birlikte sevgi ve iştiyakının kazanılmasına sebep olmaktadır. İşte ilah kelimesinin taşıdığı bu anlamlar ancak Allah’ın tek ilah olabileceğini gösterdiği gibi, Cahiliye Arap zihniyetinde Allah’tan başka ilah edindikleri varlıkların vasıflarını da ortaya çıkarmaktadır.¹⁶⁴

Cahiliye Arapları, Allah’la birlikte başka ilahlar da edinmişlerdir. Bu ilahlar onlar için şeref ve kuvvet kaynağı¹⁶⁵ olduğu gibi, koruyan, himaye eden ve yardımını umdukları¹⁶⁶ varlıklardı. Kur’an Allah’tan başka edinilen bütün ilahları reddetmiştir. İlahlık vasfının yalnızca Allah’a ait olduğunu vurgulamıştır.¹⁶⁷

¹⁶³ Mevdudi, **a.g.e.**, s. 21.

¹⁶⁴ Mevdudi, **a.g.e.**, s. 16-17.

¹⁶⁵ Meryem 19/81

¹⁶⁶ Yasin 36/74

¹⁶⁷ Zuhuruf 43/84; Enam 6/46; Kasas 28/70-72; Zümer 39/6

İKİNCİ BÖLÜM

2. KUR'AN'DA İSMİ GEÇEN PUTLAR VE CAHİLİYE ARAP TOPLUMUNDAKİ YERİ

2.1 DİKİLİ TAŞ OLARAK İSMİ GEÇEN PUTLAR

Cahiliye çağı Arap Putperestliği, yabancı tesirlerin etkisiyle gök cisimlerine tapmanın, gaybî cisimlere tapmanın, insanlara tapmanın, bunlarla beraber taş, ağaç gibi nesnelere anlamlar yükleyerek ilahlaştırmanın ve tapınmanın izlerini taşımaktadır.

Kur'an-ı Kerim'in nazil olduğu dönemde, Cahiliye Arap topluluğu, dikili taş olarak birçok nesneye tapınmaktaydı. Bunlardan sadece Lat, Menat, Uzza, Nuh (a.s.) zamanından kaldığı düşünülen Vedd, Süvâ, Yeuk, Yeğus, Nesr putlarının ve İsrail oğullarının putu olan Ba'l putunun isimleri Kur'an-ı Kerim'de zikredilmektedir. Fakat Cahiliye dönemi putları bunlar ile sınırlı değildir. Diğer putların isimleri Kur'an'da zikredilmemiş olsa dahi, putperestliğin anlam alanı konuyla ilgili Kur'an ayetleri incelendiğinde ortaya çıkmaktadır. Kur'an'ı Kerim'de, dikili taş olarak tapılan putların sembol mahiyetleri ise putperestliğin genel çerçevesi içerisinde tapınılmaya konu olan bütün varlıklar ile birlikte ortaya konulmuştur. Yani bütün put isimleri Kur'an'ı Kerim'de zikrolunmamış olsa dahi, putperestlik düşünce şekli bir çok türden putlar ve fonksiyonları ortaya konularak ifade edilmiştir.

2.1.1 Lat

Bir mabed şeklindeki Lat putu hakkında kaynaklarda çok çeşitli ifadeler yer almaktadır. Kaynaklarda bu mabed ile ilgili olarak, ilk tapılmaya ne zaman başlandığı, adının neden Lat olduğu ve yeri hakkında birçok farklı bilgi bulunmaktadır. Bu bilgiler doğrultusunda Lat mabedinin Cahiliye Arap toplumdaki yeri ve önemini açıklamaya çalışacağız.

Bazı müfessirler Lat kelimesinin Allah isminden türediğini kabul etmişlerdir. Kelimenin aslının “الله” Allah olduğunu ve sondaki ة (ha) harfinin yerine müenneslik ة (ta)’sı getirilerek kelimenin müennes yapıldığını Allah kelimesiyle karışmaması için açık yazıldığını, böylece Allah ile aralarına aracı koydukları bu varlığın Allah karşısındaki kusurunu ifade ettiğini vurgulamışlardır. Bazı araştırmacılar, Lat kelimesinin Allah lafzının müennesi olmasının, müşriklerin Allah’ın sıfatlarını putlara isnat ettiklerinin bir işareti olduğunu belirtmişlerdir.¹⁶⁸ Bu teoriye göre Lat, Allah’ın kızları olarak kabul edilen putlardan biridir.

Bazı kaynaklarda ise kelimenin aslının لوى=يلوي (dönmek, eğilmek, bükmek) fiil kökünden türediği, bu putun etrafında döndükleri ve karşısında eğilip büküldükleri için zamanla kelimenin lat haline geldiği nakledilmiştir. Fahreddin er-Razi’ye (606/1210) göre ise kelimenin asıl kökü لت (ufalamak, doğramak) fiil kökünden türemiştir, ismi fail kalıbıyla doğrayan kişi anlamında kullanılmıştır. Yağ ile unu ıslatıp yiyecek yapan bir adama zamanla “lat” adı verilmiştir. Bu adam öldükten sonra ise lat mabedine dönüştürülmüş ve tapılmaya başlanmıştır. Bu teoriye göre Lat putu dişi bir put olmayıp müzekker bir puttur.¹⁶⁹

¹⁶⁸ Taberi, *Cami’ul Beyan an Te’vil ayi’l Kur’an*, c. XXII. , s.46. İsfehani, *a.g.e.* , s. 455.

¹⁶⁹ Razi, *et-Tefsiru’l-Kebir*, c. XXVIII., s. 255.; Zemahşeri, *a.g.e.*, c.V. , s.641.

Lat'ın bulunduğu bölgeyle ilgili olarak genel kabul gören bilgi, hicaz bölgesinde Taif'te bulunan sakif kabilesine ait bir put olduğu, diğer Arapların da ona saygı gösterdiği ve tanrı kabul ettikleri şeklindedir. Taif'teki yeri ise, bugünkü Taif mescidinin sol taraftaki minaresinin altı olarak bilinmektedir. Fakat bazı kaynaklarda Kureyş kabilesinin putu olduğu ve Nahle'de bulunan ev şeklinde bir put olduğu da aktarılmaktadır.¹⁷⁰ Müfessir Taberi'nin aktardığı bir diğer görüş ise, onun taştan yapılmış bir heykel olduğu ve Kâbe'nin içinde bulunduğu.¹⁷¹

Hicaz bölgesinde Lat'ın mabet haline getirilmesiyle ilgili olarak da adı ve bulunduğu bölgeler merkeze alınarak birbirinden farklı bilgiler ileri sürülmüştür. Taif'te, Sakif kabilesine ait bir taşın üzerinde oturan bir adamın, oradan geçen hacılara yağ ve unu kavurup yemek yapması ve ikramda bulunması sebebiyle, insanlar tarafından bu tavrı ve dindar kişiliğiyle sevilen ve hoş karşılanan biri olmuştur. Adamın ölmesi üzerine bazı rivayetlere göre karıştırmak anlamına gelen “لَت” kelimesinin zamanla “لات” ismine dönüştüğü ve o taş Lat isminin verildiği anlaşılmaktadır. Adam ölünce Amr bin Luhayy onlara “ Lat sizin rabbinizdir ve rabbiniz bu taşın içine girdi.” demiş ve Lat bu olay üzerine mabet haline gelmiştir.¹⁷² Bir başka görüş ise, adamın Lat adında olması ve ölümünden sonra o taşın altına gömülmüş olması üzerine zamanla o adamın anısına mabet haline gelmiştir.¹⁷³

Lat kültürünün bütün bu açıklamaların dışında çok eski dönemlerde, Nebati tanrıçası olarak bilinen *Allat* kültüyle olan benzerliği, onun klasik kaynaklardaki bu geleneksel açıklamalardan çok daha eskiye dayandığını göstermektedir. Hicaz bölgesinde putperestliğin ilk başlangıcıyla ilgili olarak, çevre bölgelerde putperestliğin çok eskiye dayandığı konusuna daha önce değinmiştik. Bu konuyla ilgili olarak da, Kuzey Arabistan bölgesinde *Allat* kültürünün çok eski tarihlerden itibaren yaygın olarak bilinen bir tanrıça olması, Lat kültürünün bu tanrıçanın hicaz bölgesindeki yansıması olarak değerlendirmenin daha doğru olduğu kanaatindeyiz.

¹⁷⁰ İbn Abbas, **a.g.e.** , s. 562; El-kelbi, **a.g.e.** , s. 30.; Zemahşeri, **a.g.e.** , c. V., s. 641; Taberi, **a.g.e.** , c. XIV. , s. 58.

¹⁷¹ Taberi, c. XXII. , s. 51.

¹⁷² Ezraki, **a.g.e.** , s. 112. ; El-kelbi, **a.g.e.** , s. 69. ; c. V. , s. 260.

¹⁷³ Zemahşeri, **a.g.e.** , c.V. , s. 642.

Allat kültü Nebatiler, Palmiralılar ve Suriyelilerin en önemli tanrısıydı. Dikili bir taş olarak bilinen *Allat* kültü tanrılarının anası “rabbe” olarak kabul edilmekteydi. Nebati ve Arami yazıtlarında adının geçmesi, tarihinin Amr b. Luhayy’dan önceye dayandığını göstermektedir.¹⁷⁴ Yunan tarihçisi Herodot’un vermiş olduğu bilgilere göre, Yunan mitolojisinde de adı geçen bir tanrıçadır. Arap yarım adasında yaygın olarak inanılmakta olan *Allat* kültü, Alilat ve Lat adıyla da anılmaktadır. Kuzey Arabistan bölgesinde bereket tanrısı olarak bilinen tanrıça, bazılarına göre güneşi, bazılarına göre ise yıldızları temsil etmektedir.¹⁷⁵

Lat kültünün Hicaz bölgesine tam olarak ne zaman girdiği bilinmemektedir. İslam Tarih kaynaklarında Hicaz bölgesinde putperestliğin başlangıcı olarak Amr bin Luhayy’ın öncülüğü gösterilmektedir. Yukarıda belirttiğimiz gibi, putperestliği ilk olarak başlatması kesin olmasa da bu konuda Hicaz bölgesinde putperestlikle ilgili bir devrim gerçekleştirdiği söylenebilir.. Kabileler arasında görülen rekabet ve üstünlük savaşını önlemek için Kureyş ve Sakiflilere “Allah’ın yazın sıcak olduğu için serin olan Taif’te, Lat’ın vücudunda yaşadığını, kışın ise sıcak olan Tihame’de Uzza’da yaşadığını”¹⁷⁶ söyleyerek iki kabile arasında sükûnet sağladığı gibi bu durum Lat’ın da Kâbe’ye denk hale gelmesini sağlamıştır.

Cahiliye Araplarının Allah’ı kendilerinden uzaklaştırmaları sebebiyle, yeryüzünün idaresi Allah’tan başka tanrılara yüklenmiştir. Onlar için Lat kültü de bu tanrılardan biri idi. Her tanrının bir görevi bulunmaktaydı ve ibadetlerini yani putlara yönelişlerini ihtiyaçlarına göre gerçekleştirirlerdi. Bu tanrılarının hem dünya hem de ahiret menfaati sağlayacağını düşünürlerdi. Bu sebeple onları kızdırmaktan korkar ve hoşnut etmeye çalışırlardı. Putların hışımalarını üzerlerine çekmekten korkarlardı. Bu yarı tanrılarının lanetinin bulaşıcı hastalığa ve deliliğe sebebiyet vereceğine inanırlardı.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Geniş bilgi için bkz. Gündüz, **a.g.e.**, s. ; Feyyumi, **a.g.e.**, s. 386

¹⁷⁵ Cevad Ali, **a.g.e.**, cVI. , s. 231. ; M. Mahfuz Söylemez, “Cahiliye Döneminde Lât Kültü”, **Cahiliye Araplarının İlahları**, Ankara Okulu yay. , Ankara,2016, 63-65.

¹⁷⁶ Ezraki, **a.g.e.**, s.126.

¹⁷⁷ Söylemez. **a.e.**, s. 79.

Lat mabedi Cahiliye Arapları için Kâbe kadar öneme sahipti. Kâbe'ye gösterdikleri saygı ve ibadetleri Lat için de göstermekteydiler. Lat, beyaz, dört köşe, dikili bir taştır, daha sonra bu taşın üzerine bir ev inşa edilmiştir. Kâbe'nin olduğu gibi bekçileri ve hizmetlileri de bulunmaktaydı. Bekçiliğini Sakif'li Benu Muattipoğulları üstlenmekteydi. Kâbe gibi üzeri bir örtüyle örtülmekte ve her yıl düzenli olarak değiştirilmekteydi. Lat'ın içerisinde hediyelerin takdim edildiği bir de bölme bulunmaktaydı. Bu bölme ise “gabgab” adı verilmekteydi.¹⁷⁸

Araplar çocuklarına Zeydullat (lat'ın yetiştirdiği), teymullat (Lat'ın kulu) isimlerini verirlerdi. Lat, İslam'ın yayılmasından sonra Hz. Muhammed'in, Mekke müşriklerinin komutanı Ebu Süfyan ve Taif'in ileri gelenlerinden Muğire b. Şu'be'yi görevlendirmesiyle yıktırılmıştır.¹⁷⁹

2.1.2 Menat

Kur'an'da ismi geçen putlardan bir diğeri de Menat putudur. Necm Suresi'nde adı geçmektedir. Amr bin Luhayy'ın Mekke liderliği sırasında hicaz bölgesinden getirmiş olduğu putlardan biri olarak bilinen Menat putu, Arapların tapmaya başladıkları en eski put olarak bilinmektedir.

Kült merkezi Mekke ve Medine arasında “Müşellel” bölgesinde Kudeyd sahil kenarında bulunan Menat, bazı rivayetlere göre Amr bin Luhayy tarafından dikilmiştir. Ezd ve Gassan kabilelerinin putu olarak bilinen Menat, diğer Arapların da saygı gösterdiği dikili bir puttur. İbnu'l kelbi ise onun Huzaa ve Huzeyl'e ait bir put olduğunu ifade etmiştir. Fakat bu puta Evs ve Hazrec kabilelerinin saygı gösterdiği kadar hiçbir kabile saygı göstermemiştir.¹⁸⁰

Menat'ın hicaz bölgesine intikali ile ilgili olarak kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat çok eski dönemlerde Nebati ve Semudi kaynaklarında da

¹⁷⁸ Cevad Ali, **a.g.e.** , c.VI, s. 22. ; İbn Hişam, **a.g.e.** , c.I. , s. 126. ; Feyyumi, **a.g.e.** , s. 400.

¹⁷⁹ Hamevi, **a.g.e.** , c.V. , s. 4. ; Feyyumi, **a.g.e.** , s. 400.

¹⁸⁰ El-kelbi, **a.g.e.** , s. 30. ; Yakut el-Hamevi, **a.g.e.** , c.V. , s.204-205. ; Ezraki, **a.g.e.** , s. 125. ; Feyyumi. **a.g.e.** , s. 388.

Menat'ın adı geçmektedir.¹⁸¹ Nebatilerin Kader tanrıçası (Manot), nebati mezar kitabelerinde adı geçen ve nebatilerin tazim ettiği dikili bir taştır. Teyme bölgesinde, aramca kitabelerde de ismine *manuh* olarak rastlanmaktadır. Bu durum, Menat'ın çok eski dönemlerden itibaren bilinen bir tanrıça olduğunu göstermektedir.¹⁸² İslami kaynaklarda, Menat'ın “(mny)منى” kökünden türeyen “ölüm “ve “kader” anlamlarına geldiği aktarılmaktadır.¹⁸³ Bu ise Menat'ın çok eski dönemlerde mukadderat tanrıçası olarak bilinen tanrıçayı temsil ettiğini de göstermektedir.¹⁸⁴

Menat, Arapların ta'zim ettiği en önemli putlardandır. Araplar ona gösterdikleri saygının bir ifadesi olarak çocuklarına “Abd Menat” ve “Zeyd Menat” diye isimler koyarlardı.¹⁸⁵

Menat'a tapan Arap hacılar, Kâbe'yi tavaf ettikten sonra, Arafat'tan ve Mina'dan ayrılıp Menat'ın yanında telbiye getirip saçlarını tıraş edince hacılarını tamamlanmış sayarlardı. Bazı kimseler Menat'a telbiye getirdikten sonra Sefa ve Merve arasında sa'y yapmayı gerekli görmezlerdi.¹⁸⁶

Bazı rivayetlere göre İslam'ın yayılmasından sonra da bu durumun devam etmesi üzerine Bakara suresi 158. Ayeti inzal olmuştur.¹⁸⁷

إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ

*“Şüphe yok ki, Safa ile Merve Allah'ın koyduğu nişanlardandır. Her kim Beytullah'ı ziyaret eder veya umre yaparsa onları tavaf etmesinde kendisine bir günah yoktur. Her kim gönüllü olarak bir iyilik yaparsa şüphesiz Allah kabul eder ve (yapılanı) hakkıyla bilir.”*¹⁸⁸

¹⁸¹ Cevat Ali, **a.g.e.** , c.VI. , s. 250.

¹⁸² Gündüz. **a.g.e.**, s, 74.

¹⁸³ Hamevi, **a.g.e.** , c.V. , s. 204. ; İbn Manzur, **a.g.e.** , c. XIII. ,s. 202.

¹⁸⁴ Hitti, **a.g.e.** , c.I, s. 149.

¹⁸⁵ İbn El-kelbi, **a.g.e.** , s. 29.

¹⁸⁶ Ezraki, **a.g.e.** , s. 125. ; Hamevi, **a.g.e.**, c.V. , s. 205.

¹⁸⁷ Taberi, **a.g.e.** , c.II. , s. 48.

¹⁸⁸ Bakara 2/158

İbnu'l Kelbi'nin naklettiği bilgilere göre Menat da Lat gibi taştan olan bir puttur. Siyah ve büyük bir taş olan Menat'ın üzerine daha sonra bir beyt inşa edilmiştir. Araplar, Kureyş dâhil olmak üzere Arapların çoğunun tanrı olarak kabul ettikleri Menat için hediyeler takdim eder ve onun için kurban keserlerdi.¹⁸⁹ Menat için kesilen kurbanların onu hoşnut ettiği ve karşılığında kendilerine yağmur gönderdiğine inanılırdı. Ama ona tapınmanın en önemli nedeni kendilerini Allah'a yakınlattığını düşünmeleridir.¹⁹⁰

Menat, Kâbe gibi tazim ettikleri putlardan biriydi ve sidanesi de bulunmaktaydı. Sidane görevini Ezd kabilesinden Gutarifoğulları yapmaktaydı.¹⁹¹ Menat'a takdim edilen hediyeler arasında Gassani reisi Haris b. Ebi Şemr'in hediye ettiği iki kılıç ta bulunmuştur. Hicretin 8.Yılında, Resulullah fetih yılında Hz. Ali'yi Menat'ı yıkmak için görevlendirmiş o da bu görevi yerine getirmiştir. Hz. Peygamber'in yukarıda sözü geçen bu kılıçları Hz. Ali'ye hediye ettiği aktarılmaktadır.¹⁹² Bazı kaynaklarda da Hz. Peygamberin Menat'ı yıkmak için Said b. Ubeyd el-Eşheli'yi gönderdiği aktarılmaktadır.¹⁹³

2.1.3 Uzza

Kur'an'da ismi zikredilen bir diğer put ise Uzza'dır. Cahiliye Araplarının taptığı Lat ve Menat'tan sonra gelen en meşhur üçüncü puttur. Kureyş'in en önemli putu olup Huzaalılar'a aittir. Uzza, Kinane, Mudar ve diğer Arap kabilelerinin de saygı gösterdiği bir puttur. Bazı kaynaklarda ise Gatafan'a ait bir put olarak geçmektedir.¹⁹⁴

Uzza kelimesi, mana olarak “çok yüce, aziz” anlamında kullanılan “eazze” kelimesinin müennesi olup, “azize” anlamında kullanılmaktadır. Bazı rivayetlere

¹⁸⁹ İbn El-kelbi, **a.g.e.**, s. 30. ; Cevad Ali, **a.g.e.**, c.VI. , s. 247.

¹⁹⁰ İsrail Balcı, “*el-Menat*”, **Cahiliye Araplarının İlahları**, ed. M. Mahfuz Söylemez, Ankara Okulu, Ankara 2016, s. 102.

¹⁹¹ Feyyumi, **a.g.e.**,s. 388. ; Cevad Ali, **a.g.e.** , c.VI. , s. 246.

¹⁹² İbn El-kelbi,**a.g.e.**, s.46.

¹⁹³ Ezraki, **a.g.e.**, s.130.

¹⁹⁴ İbn El-kelbi, **a.g.e.** , s. 36. ; Ezraki, **a.g.e.** , s.126. ; Yakut el- Hamevi, **a.g.e.** , c.IV. , s. 116.

göre, Allah'ın "aziz" isminden türetilmiştir. Buna göre Allah'ın isimleri putlara isnat edilmiştir.¹⁹⁵ Bu durum, putlara yüklenen anlama ilişkin fikir vermektedir. Uzza'nın da diğer putlar gibi Hicaz bölgesinde ortaya çıkmadan önce, eski bir tarihe sahip olması muhtemeldir.

Kaynaklarda Uzza'nın sabah yıldızını temsil ettiği de aktarılmaktadır. Hicaz bölgesinde tapılmaya başlanmadan önce Uzza'nın, Nebati kitabelerinde de adına rastlanmaktadır. Nebatilerde bu put, Venüs gezegeniyle ilişkilendirilmektedir. Uzza, eski dönemlerde bereket, güç, kuvvet ve talih tanrıçası olarak bilinmekteydi.¹⁹⁶

Hicaz bölgesinde ilk olarak insanları Uzza'ya tapmaya davet eden kişinin Zalim b. Es'ad olduğu rivayet edilmektedir. Bu rivayete göre Zalim b. Es'ad, onu Nahle bölgesinde "huraz" isimli bir vadide bulmuş, daha sonra Uzza'nın üzerine bir beyt inşa etmiştir.¹⁹⁷ Bir başka rivayete göre ise ona tapınmaya davet eden ilk kişi, Amr b. Luhayy'dır. Amr b. Luhayy'ın halkına, "Rabbiniz yazın, serin olduğu için Taif'te, Lat'ta, kışın, sıcak olduğu için Tihame'de, Uzza'da'dır," demesi üzerine Uzza'ya tapınılmaya başlanmıştır.¹⁹⁸

Cahiliye Arapları için Uzza meşhur ve önemli putlardandı. Kâbe'ye tazim ettikleri kadar tazim ettikleri putlardan biri de Uzza putuydu. Hacılar Kâbe'yi tavaf ettikten sonra, Uzza'nın yanına gelmeden ihramdan çıkmazlardı. Uzza'yı tavaf eder ve bir gün onun yanında kalırlardı. İbnu'l Kelbi ve Ezraki'den nakil olan bilgilere göre Uzza'nın sidaneliğini Beni Suleym kabilesinin bir kolu olan, Beni Şeyban kabilesinden Beni Şeyban b. Cabir b. Murra yapmaktaydı.¹⁹⁹ Uzza, beyt şeklinde olan bir puttu. Uzza putunun yanında kurbanların kesildiği ve hediyelerin sunulduğu gabgab adında bir bölme vardı. Savaş sırasında diğer bazı putlarda olduğu gibi

¹⁹⁵ İbn Mansur, **a.g.e.**, c. IX. , s. 188. ; Yakud el- Hamevi, **a.g.e.**, c. IV. , s. 116.

¹⁹⁶ Cevat Ali, **a.g.e.**, c.VI. , s.238.;Gündüz, **a.g.e.**, s. 75.

¹⁹⁷ Ezraki, **a.g.e.**, s.126.

¹⁹⁸ Feyyumi, **a.g.e.**, s. 387.

¹⁹⁹ Cevat Ali, **a.g.e.**, c.VI. , s. 237-236. ; Ezraki, **a.g.e.**, s.126.; El-kelbi, **a.g.e.**, s. 34.

Uzza'yı da yanlarında götürürlerdi.²⁰⁰ Aynı zamanda Uzza'nın güç, kuvvet tanrısı olması dolayısıyla olacak ki Mekke'yi koruduğuna inanılmıştır.²⁰¹

Uzza'nın şekli hakkında birçok kaynakta, Nahle'de bulunan üç dikenli ağaçtan biri olduğu ve ses çıkardığı aktarılmaktadır.²⁰² Kaynaklardan edinilen bilgiye göre, bu ağac içine bir kadının girebileceği şekildeydi ve üzerine bir beyt inşa edilmiş, veya bir dağ yarığı mabet haline getirilmişti.²⁰³ Dolayısıyla bir kimsenin zaman zaman ağacın içine girip konuşması ihtimali, onun konuşabilen ve ses çıkaran bir put olduğu tasavvurunu oluşturmuş olabilir. Putu konuşturan kimse ise, onun sidaneliğini yapan kişi veya putun kâhini olabilir. Ayrıca Uzza ağaç şeklinde olduğundan, ağacın doğal sesinin, putun konuşmasına delil olarak gösterilmiş olmasına yol açmış olabilir. Bu, kâinatın ruhlarla dolu olduğu inancına sahip olan ve görünmeyen varlıklara uluhiyet atfederek onları rab edinen cahili bir toplum için olası ve kabul edilebilecek bir durumdur.

Uzza Kureyş'in en büyük putlarındanıdır. Araplar "abduluzza" (Uzza'nın kulu) ve "Zeyduluzza" (Uzza'nın kölesi) ismini çocuklarına koyarlardı. Nitekim Hz. Peygamber'in amcası Ebu Leheb'in asıl adı da Abduluzza'dır.²⁰⁴

Hz. Peygamber Mekke'yi fethettiğinde, Halid b. Velid'i görevlendirerek, Uzza'yı yıktırmıştır. Hz. Muhammed, Halid b. Velid'e Batn-ı Nahle'ye gitmesini ve orada bulunan üç hurma ağacından birini kesmesini emretmiştir. Döndüğünde ona bir şey görüp görmediğini sormuş ve görmediği cevabını almıştır. Bunun üzerine ikincisini kesmesini emretmiştir ve döndüğünde tekrar bir şey görmediği cevabını almıştır. Son olarak üçüncüsünü kesmesini emretmiştir. Halid b. Velid'in üçüncü ağacı kestiğinde altından saçları dağınık çıplak bir kadının çıktığı Halid'in onu öldürdüğü rivayet edilmektedir. Döndüğünde Hz. Peygamber'e olanları anlatmış,

²⁰⁰ Cevat Ali, **a.g.e.**, c.VI. , s.239.

²⁰¹ Âdem Apak, "*Uzza*", **Cahiliye Araplarının İlahları**, ed. M. Mahfuz Söylemez, Ankara Okulu, Ankara, 2016, s. 118.

²⁰² Yakut el- Hamevi, **a.g.e.**, c. IV., s. 116.; Ezraki, **a.g.e.**, s. 126.; İbn El-kelbi, **a.g.e.**, s. 32.; Feyyumi, **a.g.e.**, s. 387.; Cevat Ali, **a.g.e.**, c.VI., s. 235.

²⁰³ İbn El-kelbi, **a.g.e.**, s. 32.

²⁰⁴ Cevat Ali, **a.g.e.**, c.VI., s. 237.

bunun üzerine Hz. Peygamber'in, "işte o Uzza'dır. Araplar için artık Uzza yok!" dediği ve bundan sonra bir daha Uzza'ya tapılmadığı rivayet edilmektedir.²⁰⁵

Kaynaklarda Uzza ile ilgili anlatılan bir başka olay ise şöyledir: Ebu Leheb, ölüm döşeginde olan Ebu Uhayha'yı ziyaret ettiğinde onu üzgün görmüş ve neden üzgün olduğunu sormuştur. Ebu Uhayha ise ona, öldükten sonra Uzza'yı koruyacak kimse kalmayacağı ve ona tapılmaktan vazgeçileceği için üzüldüğü cevabını vermiştir. Ebu Leheb cevaben, onu senden sonra ben kollayacağım sözünü vermiştir. Uzza'nın yıkılması olayında ise koruyucusunun, "Uzza, bizi yalancı çıkarma, saldır Halid'e" diyerek haykırdığı rivayet edilmektedir.²⁰⁶

2.2 BA'L (BAAL) ve BA'L-HÜBEL İLİŞKİSİ

İslam öncesi Cahiliye Arap toplumunun taptığı putlardan biri de Hübel putudur. Kur'an'ı Kerim'de Hübel putunun ismi zikredilmemektedir, fakat Hübel'in, Kur'an'ı Kerim'de adı geçen İsrail oğullarının taptığı Ba'l putuyla ilişkili olabileceği düşünülmektedir.²⁰⁷

Baal kelimesi, sami dillerde ortak olan, "sahip, efendi" anlamına gelen bir kelimedir. Arapça olarak ise üstün olan varlıklara verilen bir isimdir. Bir şeye malik olan ve bir şeye hâkim durumdaki kimseler için kullanılır. Genel anlamıyla birçok dilde "rab, efendi" anlamında kullanılmaktadır. Eski uygarlıklarda ise, Baal tapıcılığı diye bilinen bir inanın simgesi olan bir puta verilen isim haline dönüşmüştür.²⁰⁸ Kur'an'ı Kerim'de bu inanın reddedildiği ve o kavmin uyarıldığı, ayetlerle beyan edilmektedir.²⁰⁹

”إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَلَا تَتَّقُونَ أَتَدْعُونَ بَعْلاً وَتَذَرُونَ أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ وَاللَّهُ رَبُّكُمْ وَرَبُّ آبَائِكُمُ الْأَوَّلِينَ“

²⁰⁵ Ezraki, **a.g.e.**, s. 126; El-kelbi, **a.g.e.**, s.52.

²⁰⁶ El-kelbi, **a.g.e.**, s. 51.

²⁰⁷ Feyyumi, **a.g.e.**, s. 406.; Hakan Olgun, "Ugarit Metinleri Çerçevesinde Baal Tapıcılığı ve İsrailoğullarına Etkisi", **Cahiliye Araplarının İlahları**, ed. M. Mahfuz Söylemez, Ankara Okulu, Ankara, 2016, s. 147.

²⁰⁸ Suat Yıldırım, "Ba'l", **DİA**, İstanbul, 1991, c. IV., s. 553-554.

²⁰⁹ Saffat 37/125

“(İlyas) Kavmine şöyle seslenmişti: 'Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız? Biçim verenlerin en iyisi olan, sizin de Rabbiniz, önceki babalarınızın da Rabbi bulunan Allah'ı bırakıp da Baal putuna mı taparsınız?’”²¹⁰

Cahiliye döneminde, Baal adında tapınılan bir putun olmadığı bilinmektedir. Fakat putperestliğin yaygın olduğu bu toplumda birçok putun bulunması, kaynaklarda ismi geçmese de böyle bir puta tapılıyor olabileceğini muhtemel kılmaktadır. Hicaz bölgesinde putperestliğin başlangıcının tam olarak bilinmemesi ve onların civar bölgelerden ve eski dönemlerden hayli etkilenmiş olmaları, Baal putunun Cahiliye döneminde farklı bir yansımasının olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bu durum tarihi kaynaklarda, Baal putunun Hübel putuyla ilişkili olabileceği şeklinde anlatılmaktadır.²¹¹

Bu bilgilere göre, Cahiliye döneminde Arapların tapmış olduğu Hübel putu, aslında tarihi çok eskilere dayanan İbranice *baal* olarak bilinen bir kelime olup, İsrail oğullarının tapmış olduğu puttur. Başına getirilen “*ha*” ise, Arapçada bir kelimenin bilinen bir varlık olduğunu belirtmek için kullanılan harfi tariftir.²¹² Baal kelimesinin, İbraniceden Arapça’ya geçtiği söylenmektedir. Ayrıca, Kur’an’ı Kerim’de bazı ayetlerde “koca, eş” anlamında da kullanılmaktadır.²¹³ Baal kelimesi, başkasına herhangi bir açıdan üstün olan her şey için kullanılmıştır. Bu nedenle Araplar Allah’a yaklaştıracaklarını umdukları mabutlarına da, üstünlüğe sahip olduklarına inandıkları için onları baal diye adlandırmışlardır.²¹⁴ Bu durum Cahiliye Araplarında Baal putunun özel isim olarak olmasa da anlam bakımından cins isim olarak kullanıldığını göstermektedir.

Hübel’in Hicaz bölgesine intikali tartışmalı bir konu olup bu bölgeye ne zaman ve nasıl girdiği tam olarak açıklanamamaktadır. Bazı kaynaklara göre, Amr b. Luhayy’ın hastalığı dolayısıyla gittiği Suriye’nin belka ilçesinden getirdiği put, Hübel’dir.²¹⁵ Fakat bu durum onun İsrail oğullarının taptığı Baal putu olmasıyla

²¹⁰ Saffat 37/124-126

²¹¹ Feyyumi, **a.g.e.**, s. 407-408.

²¹² Feyyumi, **a.g.e.**, s. 406.; M. Mahfuz Söylemez, *Cahiliye Arap İnancında Putların Yeri*, **a.g.e.**, s. 37.

²¹³ Bakara 2/228; Nisa 4/128; Hud 11/72; Nur 24/31

²¹⁴ İsfhani, **a.g.e.**, s. 54.

²¹⁵ Cevat Ali, **a.g.e.**, c. VI, s. 252. ; Ezraki, **a.g.e.**, s. 117.

çelişmektedir. Çünkü bu durumda Amr b. Luhayy bu putu Güney’den değil Kuzey Arabistan’dan getirmiş olmaktadır. İbn El-kelbi kitabında, onu Kâbe’ye ilk diken kişinin Huzeyme b. Mudrika b. El-ya’s b. Muzar olduğu bilgisini vermektedir. Huzeyme’nin putu olarak da bilinmektedir.²¹⁶

Hübel, Kureyş’in Kâbe’nin yanında bulunan ve en büyük putlarındandı. Kırmızı akikten yapılmış insan suretinde bir put olduğu ve sağ kolunun da kırık olduğu anlatılmaktadır. Bu nedenle Kureyşliler ona altından bir kol yapmışlardı. Yanında yedi tane fal oku bulunmaktaydı. Bu okların birisinde “sarih (saf), diğerinde “mulsak (saf değil)” yazmaktaydı. Bir kişi, bir çocuk dünyaya getireceğinden şüphelendiği zaman Hübel putuna gider, fal oku çeker ve ona hediyeler sunardı. Çektikleri okta “sarih” çıkarsa, doğum gerçekleştirilir, “mulsak” çıkarsa doğum gerçekleştirilmezdi. Ölüm üstüne, nikâh üstüne, yolculuğa çıkacaklarında ve ticarete gireceklerinde fal oku çeker ve ona göre karar verirlerdi. Nitekim Hz. Peygamber’in dedesi Abdulmuttalib, oğlu Abdullah’ı Kurban etmekten vazgeçmesi de çektiği fal okları sebebiyle olmuştur.²¹⁷

Hübel, Cahiliye Araplarının önemli putlarındandır. Cahiliye Arapları için Allah ile aralarına aracı koydukları, her işlerinde ona başvurdıkları, bütün taleplerini ondan bekledikleri ve bereket tanrısı olarak değerlendirdikleri önemli bir puttur. Bu sebeple ilk yasaklanan putlardan biri Hübel olmuştur. Hübel putu, Cahiliye Araplarının Allah’tan sonra en değer verdikleri ilahtı. Onlar gündelik hayatlarında çok sık ona yönelirlerdi.²¹⁸Bu durum, onların Allah’la aralarına Hübeli aracı koyduklarına, tanrılar hiyerarşisinde Allah’ın yarattıktan sonra kenara çekildiğine ve günlük işleri için diğer tanrılar aracılığıyla Allah’a ulaştıklarına inandıklarının kanıtıdır.

²¹⁶ El-kelbi, **a.g.e.**, s. 36.

²¹⁷ El-kelbi, **a.g.e.**, s. 36-37. ; Ezraki, **a.g.e.**, s. 117. ; Feyyumi, **a.g.e.**, s. 406. ; Cevat Ali, **a.g.e.**, c. VI., s. 251.

²¹⁸ Olgun, **a.g.e.**, s. 147-148.

2.3NUH KAVMİNİN BEŞ PUTU (VED, SÜVA, YEUK, YAĞUŞ, NESR)

Kur'an'ı Kerim'de isimleri zikredilen ve Hz. Nuh zamanından kalma putlar olarak bilinen bu beş put da, Kur'an'ın nüzulü öncesinde Mekke toplumunda tapınılan putlardandır.²¹⁹

“وَقَالُوا لَا تَذَرُنَّ آلِهَتَكُمْ وَلَا تَذَرُنَّ وَدًّا وَلَا سُوَاعًا وَلَا يَغُوثَ وَيَعُوقَ وَنَسْرًا”

“Şöyle dediler: ‘Sakın ilâhlarınızı bırakmayın. Hele hele Ved’i, Süvâ’ı, Yeğûs’u, Ye’ûk’u ve Nesr’i hiç bırakmayın.’”

Rivayetlere göre, Hz. Âdem ve Hz. Nuh (a.s.) dönemleri arasındaki bir dönemde yaşadıkları düşünülen, saygın ve salih kimseler olan ved, süvâ, yağus, yeuk ve nesr adındaki bu beş kişinin ölmelerinden sonra, onları anmak adına heykelleri yapılmıştır. Bu heykelleri yapan insanların zamanla kaybolup unutulmalarıyla da bu heykeller, yapılış amacının dışında putlaştırılmışlardır. Daha sonraki dönemlerde ise bu heykeller, tazim edilerek etrafında dönülmeye başlanmış ve bunlardan yağmur yağdırmaları gibi isteklerde bulunulmuş, aşırı saygı gösterilerek aracı tanrılar haline getirilmişlerdir. Ne var ki bu puta tapıcılık Hz. Nuh dönemine kadar devam etmiştir. Hz. Nuh kavmini tevhid inancına çağırmış fakat kavmi, bu sapkın inancında inat edince tufanda helak olmuştur. Bu heykeller ise yerlerinden koparak sulara karışmış ve kalıntıları Cidde kıyılarına kadar sürüklenmiştir. Bu görüşe göre, putları Mekke’ye ilk sokan kişi olarak düşünülen Amr b. Luhayy onları bulmuş ve Tihame’ye getirmiştir. Hac döneminde insanları bu putlara ibadet etmeye çağırmıştır. Daha sonra bu putları farklı kabilelere dağıtarak Arabistan’ın çeşitli bölgelerine yayılmasını sağlamıştır.²²⁰

²¹⁹ Nuh 71/23

²²⁰ Cevat Ali, **a.g.e.**, c. VI. s. 254. ; Şevket Yavuz, “Ved”, **DİA.**, İstanbul, 2012, c.42., s. 589.; Hamevi, **a.g.e.**, c. V. , s. 367-368.; Korkut Dindi, *Nuh (A.s.) Döneminden Cahiliye Araplarına Tevarüs eden Putlar: ved, süvâ, yeğus, yeuk, nesr*, **Cahiliye Araplarının İlahları**, ed. M. Mahfuz Söylemez, Ankara Okulu, Ankara, 2016, s.199.; Ebu’s-Sena Şehabeddin Mahmud b. Abdullah b. Mahmud Alusi, **Ruhu’l-Meani Tefsiri’l-Kur’ani’l-Azim ve’s-Seb’il-Mesani**, Daru’l-Fikr, Beyrut, 1997, c. XVI., s. 132.

Ved, Süvâ, Yeuk, Yağus ve Nesr ismindeki bu putlar, insan şeklinde ve insan eliyle yapılmış putlardı. Kur'an'ı Kerim'de putlarla ilgili kullanılan kavramlardan "temasil" kavramının anlamına denk gelmektedirler. Bunlar heykel şeklinde olan putlardır. Şimdi bunları ayrı ayrı inceleyelim.

Ved: Vedd kelimesi sözlük anlamı olarak "sevgi, sadakat, arzu" manalarına gelen bir kelimedir. Kur'an'ı Kerim'de kelimenin çeşitli türevleri kullanılmıştır. (vedde-yeveddu-meveddet gibi...) Allah'ın sıfatlarından olan vedud kelimesiyle aynı kökten türemiştir. Bazı kıraatlerde vud şeklinde de okunmuştur. Bazı alimler Ved'in Kelb kavminin, Vud' un ise Kureyş kavminin putu olup iki kelimenin birbirinden ayrı olduğunu savunmuşlardır.²²¹

Hız. Nuh zamanında tapınılan ve daha sonra İslam öncesi dönemde Cahiliye Araplarına intikal eden putlardan biri olan Ved, biraz önce değinildiği gibi, Amr b. Luhayy'ın onu Tihame'ye getirmesi ve ona ibadet etmeye davet etmesi üzerine tapınılmaya başlanan puttur. Tapılmaya başlandıktan sonra Amr b. Luhayy, onu Avf b. Uzra b. Zeydullat'a vermiştir. Avf b. Uzra onu Devmetu'l-Cendel bölgesine götürmüş ve orada Kelb kabilesinin putu olmuştur. Sidaneliğini Kelb kabilesinden Ferafisa b. El-Ahves yürütüyordu. İslam'ın yayılmasına kadar korunmuş ve sonra Hız. Muhmmmed'in Halid b. Velid'i göndermesiyle yıkılmıştır.²²²

Ved insan şeklinde yapılmış bir puttur. Nuh Kavmi'nin taptığı putlar arasında en önemli olan bu beş putun arasındaki en saygın ve büyük olanı Ved'dir. Bazı rivayetlerde Vedd, Allah'tan sonra tapılan ilk put olarak geçmektedir. İbnü'l Kelbi'nin verdiği bilgiye göre Ved, erkek şeklinde uzun boylu iki parça giysisi (izar ve rida) olan ve kılıç kuşanmış bir puttu. Ayrıca omuzunda bir yay ve önünde tuttuğu içinde oklar bulunan bir torbası vardı.²²³

İslam öncesi toplumda güneş, ay, yıldızlar ve gök cisimlerini ilahlaştırmasıyla öne çıkan kimseler bulunmaktadır. Bu kimselerin inanç sisteminde bir hiyerarşi

²²¹ İbn Manzur, **a.g.e.**, c. XV., s. 247-248.; İsfehani, **a.g.e.**, s. 516-517..; Hamevi, **a.g.e.**, c. V., s. 366.

²²² Cevat Ali, **a.g.e.**, c. VI., s. 255-257.; El-kelbi, **a.g.e.**, s. 49.; Alusi, **Ruhu'l-Meani**, c. XVI.,s. 132.

²²³ El-kelbi, **a.g.e.**, s. 50.; Elmalılı, **a.g.e.**, c. VIII., s. 356.; Alusi, **Ruhu'l-Meani**, c. XVI.,s. 132.

olduğu düşünülürse, hiyerarşinin en üst pentonunu ay oluşturmuştur. İşte bu Ved putunun ay tanrısı ile arasında bir bağlantı olduğu söylenmiştir. Buna göre, Ved ve Mainlilerin tapmış olduğu Ay tanrısı arasında da bir bağlantı kurulmuştur.²²⁴

Süvâ: Süvâ, Kinane oğulları, Huzeyl, Müzeyne ve Amr b. Kays kabilelerinin putuydu. Numan bölgesinde bulunuyordu. Sidane görevini Huzeyl kabilesinden Sahine oğulları yapmaktaydı.²²⁵ İbn El-kelbi, onun, Amr b. Luhayy tarafından Huzeyl Kabilesinden Mudrika b. Ya's b. Mudar adında birisine verildiğini ve Batn'ı Nahle'de Ruhat bölgesinde bulunduğunu, bekçilik görevini ise Lihyan oğullarının yaptığını kaydetmiştir.²²⁶

Bazı kaynaklarda onun kadın suretinde bir put olduğu aktarılmaktadırlar.²²⁷ Hz. Âdem ve Hz. Nuh dönemi arasında, Hz. Şit döneminde yaşamış ve öldükten sonra putlaştırılmış bazı insanların dönemin saygın ve sevilen kimseler olması ve birinin de kadın olması deliller açısından uygun gözükmemektedir. Fakat Hz. Nuh döneminden kalma bu putların birebir intikali konusu pek mümkün gözükmemektedir. Sadece isimleri aynı kalmış şekil itibariyle zamanla değişmiş olabilirler. Süvâ'nın kadın, Ved'in erkek olması ve birbirleriyle ilişkili olarak arka arkaya anılmaları onların, sami geleneğinin hicaz bölgesine yansımaları olabileceğini de göstermektedir.²²⁸

Hicretin 8. Senesinde Amr b. As tarafından yıkılmıştır. Cahiliye Arapları Süvâ için telbiye getirir ve onun için hac yaparlardı. Fakat Süvâ, Arapların büyük putlarından değildir.²²⁹

Yeğus: Rivayetlere göre Amr b. Luhayy, hac döneminin başlangıcında elinde bulunan beş büyük putu çeşitli kimselere dağıtır daha sonra hac bitiminde ise dağıttığı bu putları geri toplardı. Dağıttığı beş puttan biri olan Yeğus'u ise Mezhic

²²⁴ Hitti, **a.g.e.**, s. 147.

²²⁵ Ebu Cafer Muhammed b. Habib İbn Umeyye b. Amr el-Haşim el- Bağdadi, **Kitabu'l- Muhabber**, thk. İlse Lichtenstadter, Daru'l Afaki'l-Cedide, Beyrut, t.y., s. 316.

²²⁶ El-kelbi, **a.g.e.**, s. 50.

²²⁷ Alusi, **Ruhu'l Meani**, c. XVI, s. 133. ; Feyyumi, **a.g.e.**, s. 391.

²²⁸ Dindi, **a.g.e.**, s.213., Şinasi Gündüz, "Süva", **DİA**, İstanbul, 2010, s.183.

²²⁹ İbn Habib, **a.g.e.**, s. 316.

kabilesinden En'am b. Amr el-Muradi'ye vermiştir. Bu kişi putu Yemen'de bir tepe olan Mezhic'e dikmiştir. Mezhic ve Cüreş kabileleri tapınmışlardır.²³⁰

Yine rivayetlere göre Yeğus'a sidanelik görevi için Murad kabilesi ile kardeş kabile kolları savaşmışlar ve Murad kabilesi, çıkan savaş sonunda Yeğus'u kaybetmiştir. Bazı rivayetlere göre Yeğus'u Beni Gutayf kabilesi, bazılarına göre ise Beni Haris b. Kab kabilesi almıştır.²³¹ Zira kabileler, elinde bulundurdıkları putlar ile itibar elde etmekteydiler. Nitekim bu kabileler de bu sebeple Yeğus'a hâkim olmayı istemiş ve onu almak için savaşmışlardır.

Yeğus putunun şekli hakkında da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Onun aslan şeklinde bir put olduğu söylenmiş, fakat bu görüş pek kabul görmemiştir. Bunun Mezhic kabilesinin totemi olan aslanı simgelemesi daha muhtemel görülmüştür. Yeğus'un şekli hakkında kesin bir bilgi olmadığını, insan şeklinde olduğunu ifade edenler de olmuştur.²³²

Yeğus kendisi için hac yapılan ve telbiye söylenen bir puttur.²³³ Yeğus'u savaşa gidecekleri vakit kabile koruyucusu olarak gördükleri tanrılarında yardım dilemek için yanlarında taşırlardı.²³⁴

Yeuk: Rivayetlere göre Hamdan kabilesinden Hayvan b. Nevf b. Hamdan bu putu Amr b. Luhayy'dan almış ve Hayvan isminde bir köye dikmiştir. Bu köy Mekke'ye iki gecelik mesafede Sa'na'da bulunmaktaydı. Önceleri Hamdanlılar ve Yemenliler ona tapmıştır.²³⁵ Fakat bu kabileler Himyer hâkimiyeti sırasında Yahudileşince bu puta tapmayı bırakmışlardır.²³⁶

Yeuk'un şekil olarak at suretinde olduğu kaynaklarda yer almaktadır. Fakat onun Hz. Nuh zamanından kalma insan şeklinde olan putlardan olduğu söylenmişse

²³⁰ İbn El-kelbi, **a.g.e.**, s. 73.

²³¹ Cevad Ali, **a.g.e.**, c. VI., s. 261-262. ; Hamevi, **a.g.e.**, c. V., s.439. ; Feyyumi, **a.g.e.**, s. 392.

²³² İbn El-kelbi, **a.g.e.**, s. 91. ; Cevad Ali, **a.g.e.**, c. VI., s. 261. ; Alusi, **Ruhu'l- Meani**, c. XVI., s. 133.

²³³ İbn Habib, **a.g.e.**, s. 317.

²³⁴ Hamevi, **a.g.e.**, c. V., s. 439.

²³⁵ Feyyumi, **a.g.e.**, s. 392. ; İbn El-kelbi, **a.g.e.**, s. 50. ; Cevat Ali, **a.g.e.**, c. VI., s. 262.

²³⁶ Feyyumi, **a.g.e.**, s.392. ; Cevat Ali, **a.g.e.**, c. VI., s. 263.

de daha sonra nasıl hayvan şeklinde bir put halini aldığı konusunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.²³⁷

Yeuk’a tapanlar, Yeuk için hac yapar ve ona özel telbiye söylerlerdi.²³⁸

Nesr: Hz. Nuh kavminin taptığı putlardan sonuncusu olan Nesr, daha sonra Cahiliye Araplarına da intikal etmiştir. Himyerilerin taptığı put, Sebe bölgesinde Belha denilen yerde bulunmaktaydı. Zu Nuvas onları Yahudileştirene kadar ona tapındılar. Nesr’in sözlük anlamı olan “kartal, akbaba” şeklinde bir put olduğu iddia edilmiştir. Bu Himyerlilerin kabile toteminin tanrısallaşması da olabilir. Cahiliye Arapları Nesr için Kurban kesmiş, hac yapmış ve ona da özel telbiye söylemişlerdir.²³⁹

2.4 GÖK CİSİMLERİ OLARAK PUTLAR

2.4.1 Güneş

İslamiyet’ten önce Cahiliye Araplarından bazı kimselerin Ay’ı Güneş’i ve Yıldızları kendilerine ilah edindiklerini Kur’an’ı Kerim’in ayetlerinden anlamaktayız.

وَمِنْ آيَاتِهِ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَلَا لِلْقَمَرِ وَاسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَهُنَّ إِنْ كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ

“Gece, gündüz, güneş ve ay Allah’ın varlığının delillerindendir. Güneşe ve aya secde etmeyin. Eğer gerçekten Allah’a kulluk ediyorsanız, onları yaratan Allah’a secde edin.”²⁴⁰

Güneş, Kur’an’ı Kerim’in çokça üzerinde durduğu iki gök cisminin (diğeri ay) biridir. Kur’an’da “Şems (شمس)” olarak 31 defa zikredilmekte ve bir defa da “gündüzün işareti” anlamında “ayetü’n-nehar” olarak geçmektedir. Aynı zamanda

²³⁷ Alusi, **Ruhu’l Meani**, c. XVI. , s. 133. ; Cevat Ali; **a.g.e.** , C. VI. , s. 263.

²³⁸ İbn Habib, **a.g.e.** , s. 317.

²³⁹ İbn El-kelbi, **a.g.e.** , s.51. ; Cevad Ali, **a.g.e.** , c. VI. , s. 263-264. ; Feyyumi, **a.g.e.** , s. 393. ; Hamevi, **a.g.e.** , s. V. , s. 284.

²⁴⁰ Fussilet 41/37

güneş, Kur'an'da Allah'ın üzerine yemin ettiği varlıklar arasındadır. Kur'an'ı Kerim'deki güneş ile ilgili ayetlere bakıldığında, onun yalnızca Allah tarafından yaratılmış bir varlık, Allah'ın bir ayeti olduğunun üzerinde durulmuştur.

Güneş, Kur'an nazil olduğu dönemde önceki toplumlarda olduğu gibi kendisine tapınılan bir kült halindeydi. Cahiliye Araplarında “abdu’ş-şems” (güneşin kulu) gibi isimlere de sıkça rastlanmaktadır.²⁴¹ Bu durumdan güneşe bir ulûhiyet yükledikleri ve farklı bir önem verdikleri de anlaşılmaktadır.

Güneş, tarihin çok eski dönemlerden itibaren kendisine tapınılan bir varlık olmuştur. Kur'an'ı Kerim, Cahiliye Araplarından çok öncelerden itibaren de güneş, ay ve yıldızlar gibi gök cisimlerinin ilahlaştırıldığını bize haber vermektedir. Kur'an'da Hz. İbrahim döneminde güneş gibi gök cisimlerine tapanlardan örnek vererek putperest Araplara seslenmektedir.

“فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَىٰ كَوْكَبًا قَالَ هَٰذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْإِفْلِينَ”

“فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ بَازِعًا قَالَ هَٰذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَئِنْ لَّمْ يَهْدِنِي رَبِّي لَأَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّالِّينَ”

“فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسُ بَازِعَةً قَالَ هَٰذَا رَبِّي هَٰذَا أَكْبَرُ فَلَمَّا أَفَلَتْ قَالَ يَا قَوْمِ إِنِّي بَرِيءٌ مِّمَّا تُشْرِكُونَ” (6/76-78)

*“Gece bastırınca; bir yıldız görmüş: Bu mu benim Rabbim? demiş. O, batınca da: Ben, batanları sevmem, demişti. Sonra ayı doğarken görünce: Bu mu benim Rabbim? demiş. O da batınca: Eğer Rabbim beni hidayete erdirmeseydi; muhakkak sapanlar guruhundan olurum, demişti. Sonra güneşi doğarken görünce: Bu mu benim Rabbim? Bu daha büyük demiş. Ama batınca: Ey kavmim, ben sizin şirk koştüğünüz şeylerden uzağım, demişti.”*²⁴²

Bir görüşe göre, İbrahim (A.s.) vahiy sonrası kavmini hidayete erdirmek için sıklıkla onlar ile münazara eder ve onları Allah'ın dinine davet ederdi. Gök cisimlerine tapan kavmini bir keresinde yukarıdaki geçen sözlerle aydınlatmaya çalışmış ve bu gök cisimlerinin Allah'ın yarattığı parlak cisimlerden başka bir şey olamayacaklarını kendileri için belirlenmiş bir yörüngede olduklarını ve hiçbir şeye

²⁴¹ Cevat Ali, **a.g.e.** , c.VI. , s. 55.

²⁴² En'am 6/76-78

sahip olamayacaklarını açıklamıştır. Bu görüşe göre, Hz. İbrahim kavmi ile münazara için böyle sorular sormuştur.²⁴³

Diğer bir görüş ise İbrahim (a.s.)'ın bir dönem gök cisimlerini ilah edindiği ve onlara ibadet ettiği yönündedir. Daha sonra fikri bir aydınlanma yaşamasıyla yaptığı ibadetin batıl olduğunu idrak etmiştir. Bu cisimlerin kaybolması ve tekrar doğması eyleminden dolayı bu görüşünden vazgeçtiğini iddia etmekteledir.²⁴⁴

“(16/12) ”وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَحَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ“
“*Ve geceyi gündüzü sizin (yararlanmanız) için (koyduğu yasalara) boyun eğdirmiştir O; güneş ve ay ve bütün yıldızlar, hepsi O'nun buyruğuna boyun eğmişlerdir: dikkat edin, bütün bunlarda, şüphesiz, aklını kullanan kimseler için çıkarılacak dersler vardır!*”²⁴⁵

Birbirinin arkasından gelen güneş ve ayı, karanlıklarda yollarını bulmaları için insanlara aydınlık olarak yaratmıştır. Gezegenleri ise bir nur ve bir aydınlık olarak yaratmış olduğu sabit yıldızlara bağlamıştır. Bunların her biri Allah'ın kendilerine belirlediği yörüngelerde dolaşıp dururlar. Belirlenmiş olanın dışında ne fazla ne eksik hareket edemezler.²⁴⁶

Kur'an'ı Kerim, yine gök cisimlerinin ilahlaştırıldığı bir başka topluluktan da haber vermektedir. Sebe halkının güneşe ve aya secde ettikleri bildirilmektedir.²⁴⁷

”وَجَدْنَاهَا وَقَوْمَهَا يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ مِن دُونِ اللَّهِ وَرَبِّكَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالُهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ فَهُمْ لَا يَهْتَدُونَ“

“*Onun ve kavminin, Allah'ı bırakıp güneşe secde ettiklerini gördüm. Şeytan, kendilerine yaptıklarını süslü göstermiş de onları doğru yoldan alıkoymuş. Bunun için doğru yolu bulamıyorlar.*”

²⁴³ İbn Kesir, **Tefsir'ul Kur'an'il-Azim**, c. III., s. 292.; Reşid Rıza, **a.g.e.**, c. VIII., s. 160.

²⁴⁴ İbn Kesir, **a.e.**, c.III., s. 293-294.

²⁴⁵ Nahl 16/12

²⁴⁶ İbn Kesir, C. 4,s. 561.

²⁴⁷ Neml 27/24

Putperest Cahiliye Araplarının güneşi ve ayı ilahlaştırdığını bildiren ayet²⁴⁸ nazil olduğunda ise, o gün peygamber ve müminler secde etmişler ve bunun üzerine putperest Araplar ise “biz de Lat, Menat ve Uzza’ya secde ederiz” demişlerdir.²⁴⁹

Cahiliye Araplarının gök cisimlerini ilk olarak ne zaman ve nasıl ilah edinmeye başladıkları bilinmemektedir. Fakat çok eski dönemlerden itibaren insanların gök cisimlerine tazim ettiği bilinmektedir. Hz. İbrahim’in yaşadığı dönemde, Mezopotamya’da Bedevilerin gezegenlere kurban kestiği, hatta bazen insanı kurban olarak sundukları, bununla beraber o dönemde bütün Ortadoğu’da gök cisimlerini ilahlaştırmanın oldukça yaygın olduğu bilinmektedir.²⁵⁰ Bazıları ise güneşe tapanların, onun akıl ve ruh sahibi bir melek olduğunu ve güneşin bütün süfli varlıkların kaynağı olduğunu düşünürler.²⁵¹

Hz. İbrahim’in kavminin gök cisimlerine olan inançlarına göre, Âlem için yaratan, idare eden, ona hükmeden bir varlık vardır. Fakat acizlikleri sebebiyle O’na ulaşmayı mümkün görmemektedirler, bu sebeple O’na ancak O’nun yakınları olan araçlarla ulaşabilirler. Bu araçlar ise fiil, hal ve cevher olarak temiz ruhanilerdir. Buna göre bu ilahlar, icad etmede, yaratmada ve işleri bir halden diğer hale sokmada, yaratıkları kemale erdirmede sebep olan araçlardır. Onlar ilahi zattan aldıkları kuvveti, süfli varlıklar üzerine yayarak bu görevleri yerine getirirler. Aracının görülüyor olması ona yaklaşmak, yönelmek ve ondan istifade etmek için gereklidir.²⁵² İşte anlaşılan o ki Cahiliye Araplarında da bu inanışın izdüşümü mevcuttu. Nitekim;

*“Onlara “gökleri ve yeri kim yarattı, güneşi ve ayı kim muhassar kıldı? Diye sorsan, Muhakkak “Allah” derler.”*²⁵³

²⁴⁸ Fussilet 41/37

²⁴⁹ Ebu’l Hasan Mukatil b. Süleyman, **Tefsiru’l-Kebir Mukatil**, thk. Abdullah Mahmud Şahhate, El-Hey’etü’l-Mısriyyeti’l-Amme li’l-Kitab, 1979, Kahire, c. III. , s. 744.

²⁵⁰ Judah Benzion Segal, **Edessa(Urfa)” Kutsanmış Şehir**”, çev. Ahmet Arslan, İletişim yay., İstanbul, 2002, s. 150. ; Gündüz, **a.g.e.** , s. 55.

²⁵¹ Alusi, **Buluğu’l-Ereb**, c. II. , s. 215.

²⁵² Eymen ed-Dımaşki, **“Putperestlik”**, **Şamil İslam Ansiklopedisi**, Red. Ahmed Ağırakça, Şamil yay. , İstanbul, 1990, c. V. , s. 207., Alusi, **a.g.e.**, c.II., s. 215.

²⁵³ Ankebut 29/61

Gök cisimlerinin belli dönemlerde kaybolması, onların insanlar tarafından elle tutulup gözle görülebilecek şekilde heykellerinin yapılmasına sebep olmuştur. Tabii varlıklar arasında en geniş ölçüde tapınmaya konu olan varlık ise güneştir. Birçok toplumda varlığı temayüz ederek öne çıkmış olan güneş, farklı şekillerde ve isimlerde cisimleştirilmiştir.

Yazıtlardan anlaşıldığına göre Güney Arabistan'da, güneşe, aya ve yıldızlara tapmak oldukça yaygındı. Arkeolojik kazılardan elde edilen verilere göre Güney Arabistan bölgesinde Ay, Güneş ve Yıldızlardan oluşan hiyerarşik bir tanrı sisteminin bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu sistem çekirdek aile olarak temsil edilmekteydi. Ay en üst mertebede baba olarak, güneş ana tanrıça ve yıldızlar ise oğul tanrılar olarak görülmektedir.²⁵⁴

Cahiliye Araplarında Güneş kültü, Temim kabilesinin putuydu ve onun için bir beyt inşa etmişlerdi. Sidaneliğini de Temim kabilesi yapmaktaydı. İslam döneminde Onu Hinde b. Ebu Halid ve Evs b. Muhaşin yıkmıştır.²⁵⁵ Güneş kültü, insan şeklinde olup elinde ateş renginde bir maden parçası bulunmaktaydı. Ona inananlar, ona ait olan beyte gelip günde üç vakit, doğarken, zevalinde ve batarken secde ederlerdi. Ona dua eder, onun için oruç tutar ve ondan şefaet beklerlerdi.²⁵⁶

2.4.2 Ay

Ay gibi gök cisimlerinin bazı vakitlerde kaybolmasının, onları ilah edinenler için her vakit ulaşabilecekleri heykeller yapmalarına sebep olduğu düşünülmektedir. Onların kendilerine has ruhaniyetleri olduğuna inanmışlardır.²⁵⁷

²⁵⁴ Cevat Ali, **a.g.e.** , c. VI. , s. 57. ; Çagatay, **a.g.e.** , s. 31.

²⁵⁵ Cevat Ali, **a.g.e.** , c. VI. , s. 281. ; Ahmet Güç, , “Güneş” md., **DİA**, Ankara, 1996, c. XIV. , s. 290.

²⁵⁶ Alusi, **a.g.e.** , c. II. , s. 215-216. ; Dımeşki, **a.g.m.** , s. 208. ; Alan, **a.g.e.** , s. 395.; Cevad Ali, **a.g.e.**, c. V., s. 112-113.

²⁵⁷ Alusi, **a.g.e.** , c. II. , s. 216

Ay'ın güneş gibi Güney Arabistan'da ilahlaştırılmış bir put olduğuna daha önce değinmiştik. Himyerliler, Kelb, Beni Abdi Vedd ve Beni Amir gibi kabileler onu ilah telakki ederek elinde mücevher tutan bir buzağı şeklinde onun putunu yapmışlardır.²⁵⁸ Cisimleştirdikleri bu puta secde ediyor, önünde eğiliyor, her ayın belli günlerinde onun için oruç tutuyorlardı. Mutlu ve sevinçli olduklarında ise ona yemek ve içecek ikramında bulunuyorlardı. Yemek bittiğinde önünde ud çalıp, şarkı söyleyerek raks ediyorlardı.²⁵⁹

Ay'ın, Hicaz Bölgesi'nde cisimleştirilmesiyle ilgili olarak herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bazı kaynaklarda Kinane kabilesine ait bir put olduğu geçmektedir.²⁶⁰

Ay kültü de Güneş Kültü gibi tarihi çok eskilere dayanan bir inanç sistemidir. Ay kültü, farklı toplumlarda farklı isimlerle anılmıştır. Sebelilerde, “Almakah”, Katabanlılarda, “ ’Amm”, Mainlilerde “ Vedd”, Hadramutlularda ise “ Sin” ismi ile anıldığı görülmektedir.²⁶¹

İnsanların kendi fitratlarında, görünüşlerinde, işlerinde, içinde bulundukları atmosferde, gece ve gündüzün oluşumunda, mevsimlerin geçişinde Ay ve Güneş'in etkisinin olması, dönem insanlarının onlara farklı bir gözle bakmalarına neden olmuştur. Onların parlak ve zahir olmaları, İnsanlar ile yaratıcı olan Rab arasında vesile olarak görülmelerine sebep olmuştur.²⁶²

2.4.3 Şi'ra Yıldızı

Şa'r (saç) kelimesinin kökünden türemiş olan Şi'ra kelimesi, Cahiliye Araplarında, göğün en parlak iki yıldızına verilen addır. Bunlardan biri Şi'ra-ı Yemeniyye, bir diğer adı Abur, ikincisi ise Şi'ra-ı Şamiyye veya diğer adıyla Gumeysa'dır. Cahiliye Araplarının çoğunlukla ibadet ettikleri Şi'ra yıldızı, daha

²⁵⁸ İbrahim Usta, **İslam Öncesi Arap Mitolojisi**, Ankara okulu, Ankara, 2015, s. 201. ; Alusi, **a.g.e.** , c. II. , s. 216.

²⁵⁹ Alusi, **a.g.e.** , c. II. , s. 216.

²⁶⁰ Usta, **a.g.e.** , s. 199. ; Alan, **a.g.e.** , s. 395. , Alusi, **a.g.e.** , c. II. s. 240.

²⁶¹ Feyyumi, **a.g.e.** , s. 249.

²⁶² Cevad Ali, **a.g.e.** , c. VI., s. 50.

parlak olmasından dolayı Şi'ra-yı Yemeniyye idi. Bu yıldıza Cevza'dan sonra doğan Mirzem adı da verilmektedir. Doğuşu sırasında yüksek bir hararet çıkarmaktadır. Yaz aylarında görünmediği için, onun Güneş ile birleşerek yaz sıcaklarını arttırdığına inanılırdı. Araplar Şi'ra'nın kâinata tesiri olduğuna inanırlardı.²⁶³

Cahiliye Araplarından bazıları, Temim'den bir grup Deberan'a, Tayy kabilesi Süreyya yıldızına, Rebia kabilelerinden bazıları Mirzem'e, Lahm, Huzaa, Himyer ve Kureyş Şi'ra yıldızına tapmaktaydılar. Şi'ra yıldızına ilk olarak insanları tapmaya sevk eden kişinin, Huzaa kabilesinden Hz. Peygamberin dedelerinden Ebu Kebşe olduğu iddia edilmiştir. Rivayetlere göre Ebu Kebşe Kureyş'in taptığı putlara tapmayıp, kendine başka bir ilah edinmiştir ve Kureyş'e karşı çıkmıştır. Daha sonra putlara karşı çıkması sebebiyle Hz. Peygamber için de İbn Ebu Kebşe lakabı verilmiştir.²⁶⁴

Ku'an-ı Kerim'de yıldız ve gezegen şeklindeki gök cisimleri, necm ve kevkeb, bazı ayetlerde ise buruc kelimeleriyle anılmıştır. Bir tek Şi'ra yıldızı özel isim olarak zikredilmiştir. Bu gök cisimleriyle ilgili olarak onların, yön bulma gibi hususlarda insanlar için faydalı olduğu,²⁶⁵ Semayı süsledikleri²⁶⁶, Allah'ın emrinde oldukları²⁶⁷ ve ona secde ettikleri²⁶⁸ gibi özellikleri hasebiyle önemli varlıklar oldukları, Yüce Allah tarafından insanlara bildirilmektedir. Necm Suresi'nde, Allah'ı Teâla Necm (yıldız)'e yemin etmektedir. Allah'ı Teâla yıldıza yemin ederek ona dikkat çekmiştir ve onun kaybolan batan bir varlık olduğunu vurgulayarak, kendisine ibadet edilme derecesinde bir kıymeti olmadığını, dolayısıyla onun herhangi bir ulûhiyet vasfına sahip olmadığını, onun batan bir varlık olma vasfını ifade ederek belirtmiştir.²⁶⁹

²⁶³ Cevad Ali, **a.g.e.**, c.VI., s. 57-59, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr el-Kurtubi, **El-Camiu Li Ahkami'l-Kur'an**, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2006, c. XX., s. 62., Murat Sülün, **DİA**, "Şi'ra" md., c. XXXIX., 2010, s. 180.,

²⁶⁴ Feyyumi, **a.g.e.**, s. 250. ; Alusi, **a.g.e.**, c. II., s. 239.

²⁶⁵ Enam 6/97; Nahl 16/16

²⁶⁶ Hicr 15/16

²⁶⁷ Nahl 16/12, Araf 7/54

²⁶⁸ Hacc 22/18

²⁶⁹ Razi, **a.g.e.**, c. XXVIII., s. 241.

“Battığı zaman yıldız andolsun ki”²⁷⁰

Cahiliye Arapları yıldızların devirleri ve hareketleriyle ilgilenen ve bu konuda uzman olan bir toplumdur. Onların çoğunu tanıyorlardı. Gece yolculuklarında yıldızlarla yön bulmakta, bunun yanında, mevsimleri belirleme, hava durumu, iklim değişiklikleri gibi tabiat ile ilgili konuların yıldızlar ile ilişkili olduğuna inanmaktaydılar. Öyle ki bu konuda ilmi'n-neva adında bir literatür de oluşturdukları görülmektedir.²⁷¹

Cahiliye döneminde Şi'ra yıldızından başka birçok yıldız, Zühre, Süheyl, Merih, Utarid (Merkür), Aslan ve Zülal gibi yıldızlara da ta'zim edilmekteydi. Fakat Şi'ra yıldızının konumu diğer yıldızlardan farklıydı. Gökteki bütün yıldızların enlem çizgisinde olması ve sadece Şi'ra'nın boylam çizgisinde olması, onun diğerlerinden farklı ve daha parlak olması sebep olmaktadır.²⁷² İşte muhtemelen bu durum, putperestliğin yaygın olduğu ve gök cisimlerinin tazim edildiği Cahiliye dönemi Arap toplumu için Şi'ra'nın da putlaştırılmasına sebep olmuştur. Allahu Teâla “Doğrusu Şi'râ yıldızının Rabbi de O'dur.”²⁷³ diye buyurarak onun da ulûhiyet hususunda diğer yıldızlardan farklı olmadığını vurgulamıştır.

²⁷⁰ Necm 53/1

²⁷¹ Yavuz Unat, “Yıldız” md., **DiA**, 2013, c. XLIII., s.535.; Alan, **a.g.e.**, s. 395.

²⁷² Alusi, **a.g.e.**, c.II., s. 339-340.

²⁷³ Necm 53/49

2.5 GAYBI VARLIKLAR OLARAK PUTLAR

2.5.1 Meleklerin Putlaştırılması

Melek kavramının, türemiş olduğu kelime kökü hakkında farklı iki görüş bulunmaktadır. Bu görüşlerden birisi م ملك (Melek) kelimesinin aslından olduğunu ve mülk, milk, malik, melik kelimelerinin de aynı kökten türediğini, kuvvet ve yönetim gücü anlamına geldiğini ileri süren görüştür. Bu görüşe göre melek kelimesi, meleke, mülk, melik, melekût kelimeleri ile ilişkilendirilerek meleklerin mahiyeti ortaya konulmaya çalışılmıştır. Buna göre Melek, Allah'ın yeryüzünü yönetim gücü, Allah'ın Melekleri, Allah'ın gücü, Allah'ın kuvveti anlamlarına gelmektedir. Melek kelimesinin çoğulu ملائكة (Melaik) 'dir ve bu görüşe göre kelime bu şekliyle kuralsız çoğuldur. Melek kelimesinin anlamı hakkındaki görüşlerden bir diğeri ise, kelimenin “göndermek” manasına gelen أَلَك (eleke) kökünden türediğini iddia eden görüştür. Bu görüşün iddiasına göre م harfi zaidir ve masdar, ism-i zaman ve ism-i mekân hallerinde م harfi eklenir. Allah'ın peygamberlerine mesaj göndermek için elçi olmaları sebebiyle böyle isimlendirilmişlerdir. Mekân ismi olarak “Risalet yeri”, mef'ul vezniyle Resul(elçi), Mürsel, Risalet amili, ilahi vasıta lar manalarına gelmektedir. Ragıb el-İsfahani ise, kelimenin ملك (Mülk) kelimesinin kökünden türediğini söylemektedir. O, meleklerin idareci olanına *melek*, insanların idareci olanına ise, *melik* denildiğini aktarmaktadır. Bu sebeple de her melek olanın Melaik olduğunu, fakat her melaik olanın melek olmadığını ifade etmiştir.²⁷⁴

Cahiliye Arap toplumundaki bazı kimselerin, melekler hakkında sahip oldukları bilgileri Yahudi, Hristiyan ve hanifler gibi ehli kitap ile bağlantılı kaynaklardan öğrendikleri düşünülmektedir.²⁷⁵ Sabiilerin de meleklerle taptıkları ve Zebur okuduklarına dair ilk dönem İslam âlimlerinin yaygın kanaati vardır.²⁷⁶ Kur'an

²⁷⁴ İsfahani, a.g.e. , s. 473. ; Taberi, a.g.e. , c.I. , s. 156. ; İzzet Derveze, **Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı**, çev. Mehmet yolcu, Yöneliş Yay. , İstanbul, 1989, s. 304. ; Elmalılı, a.g.e. , c. I., s.261. ;Süleyman Ateş, **İnsan ve İnsan Üstü**, Bağımsız gazeteciler yay., 2002, s. 21.

²⁷⁵ Feyyumi, a.g.e. , s. 480. ; Cevat Ali, a.g.e. , c. VI. , s.738.

²⁷⁶ Gündüz, a.g.e. , s. 114.

onların melekler hakkında bilgi sahibi olduklarını ve meleklerle ulûhiyetten bir paye verdiklerini bildirmektedir.²⁷⁷

“Dediler ki: «Ey kendisine Kur'an indirilen (Muhammed)! Sen mutlaka bir mecnunsun! Eğer doğru söyleyenlerden isen bize melekleri getirsene!”²⁷⁸

Allah'ı mahlûkata benzeterek, Allah'ın zürriyetinin olabileceğini düşünen putperestler, meleklerin Allah'ın kızları olduğuna ve Allah'a çocuk isnad ederek bu çocuğun onun bir parçası olduğuna inanırlardı.²⁷⁹

“Bir de cinleri Allah'a birtakım ortaklar yaptılar. Oysa onları O yarattı. Bilgisizce Allah'a oğullar ve kızlar da uydurdular. O, onların niteledikleri şeylerden uzaktır, yücedir.”²⁸⁰

“Şüphesiz ahirete iman etmeyenler, meleklerle dışı isimleri veriyorlar.”²⁸¹

“Onlar, kızları Allah'a nispet ediyorlar -ki O, bundan uzaktır- kendilerine ise, canlarının istediğini. Onlardan biri, kız ile müjdelendiği zaman içi öfke ile dolarak yüzü simsiyah kesilir!”²⁸²

Cahiliye Araplarının bazıları, elleri ile yaptıkları putlara ruhaniyetleri olduğuna inanmaları sebebiyle taparlardı. Putları, Allah ile aralarında aracı olarak görüp ibadetlerini onlara yöneltirlerdi. Böylece cisimleştirdikleri putların cisimlerine değil, kendileri için sembolize ettikleri anlama tapmış oluyorlardı.

Ayrıca, Ruhani varlıklar olan melekleri, Allah'ın kızları olarak vasıflandırmışlar ve bazı putlara ise sadece melekleri temsil ettiklerini düşündükleri için tapmışlardır.²⁸³ Bu inanıştaki kimselerin en önemli putları ise dışı putlar olarak gördükleri Lat, Menat ve Uzza'dır. Onlar, Meleklerin günahsız bir şekilde Allah'a ibadet ettiklerine inandıkları, buna karşılık kendilerini de melekler gibi temiz bulmadıkları için dolaysız olarak Allah'a ibadet etmeye layık görmezlerdi. Bu

²⁷⁷ Enam 6/100, Nahl 16/57, Sebe 34/40, Enbiya, 21/26-29, Zuhuruf 43/15

²⁷⁸ Hicr 15/6-7

²⁷⁹ Çelikkol, **a.g.e.**, s. 180.

²⁸⁰ Enam 6/100

²⁸¹ Necm 53/27

²⁸² Nahl 16/57-58

²⁸³ Necm 53/19-23

sebeple onlar aracı ilahlar olarak meleklerle ibadet ederlerdi. Onların da kendileri ile Allah arasında şefaathçi olacağına inanırlardı.²⁸⁴

“Allah’ın, onları hep birden toplayacağı, sonra da meleklerle, “Bunlar mı size ibadet ediyorlardı?” diyeceği günü bir hatırla!”²⁸⁵

Putperestlerin, melekleri genç kız suretinde tasvir edip süsledikleri ve bunları tanrının kızlarına benzettikleri de kaynaklarda geçmektedir.²⁸⁶ Bir görüşe göre de Allah’ı zihinlerinden uzaklaştıran Cahiliye Arapları, kendilerini ona ibadete layık görmedikleri gibi, dünyevi ve günlük hayatlarını ilgilendiren olayların meleklerin yönetiminde olduğuna ve zarar ve fayda vermede, alma ve vermede onların da etkisi olduğuna inanarak onları tazim emekteydiler.²⁸⁷

Kur’an’ı Kerim, onların bu inanışlarını tamamıyla reddetmektedir. Meleklerin Allah’ın yarattığı kullar olduğunu, onların da Allah’ın emrinde olduklarını ve onun emirlerini yerine getirdiklerini haber vermektedir.

“(Böyle iken) “Rahmân, çocuk edindi” dediler. O, böyle şeylerden uzaktır, yücedir. Hayır, (evlat diye niteledikleri) o melekler ikrama erdirilmiş kullardır. Onlar Allah’tan önce söz söylemezler ve hep O’nun emriyle iş görürler.”²⁸⁸

2.5.2 Cinlerin Putlaştırılması

Cin kelimesi ٢٠٢ (c-n-n) fiil kökünden türeyen, kök anlamı örtünmek, örtmek, gizli kalmak anlamına gelen bir kelime olup, ayrıca meful haliyle örtülü, gizli şey anlamındadır. Terim olarak ise cin kelimesi, “duyularla idrak edilemeyen varlıklar” anlamında kullanılmıştır. Cinler hakkında ortaya konulan görüşleri incelediğimizde, bir kısım âlimler, kelimenin genel manasında görünmeyen bütün

²⁸⁴ Derveze.a.g.e., s. 307.

²⁸⁵ Sebe 34/40

²⁸⁶ İbn Kesir, Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim, c. II. , s. 414.

²⁸⁷ Derveze, a.g.e., s. 309.

²⁸⁸ Enbiya 21/26-27

varlıklara cin denildiğini, bu sebeple melekler ve şeytanlara da cin denilebileceğini aktarmışlardır. Alimlerin bir kısmı ise melekler ve şeytan gibi cinlerin de ruhani varlıklar olduğunu ve bunların iyisinin ve kötüsünün olabileceğini söylemişlerdir. Bu görüşe göre bunların iyisi melekler kötüsü ise şeytanlardır.²⁸⁹ Elmalılı, tefsirinde cinlerle ilgili olarak, genel manada gözle görünmeyen, gizli, tabiat ötesi kuvvet, ruhani varlıklar, melekler, şeytan, akıl, nefis, madde, kuvvet, tabiat gibi gizli ruha ve kuvvete sahip olduklarına inanılması sebebiyle cin olarak ifade etmiştir.²⁹⁰ Genel manada bakıldığında, bütün görünmeyen varlıklara cin denilmesi, melekler ve şeytanları da kapsamaktadır. Bu durumda her melek cin olur, fakat her cin melek olmaz.

Cinlerle ilgili olarak, birçok toplumda Cahiliye Araplarının cinlere olan inanışlarına benzer inançlar görülmüştür. Tarih boyunca insanlar, görünmeyen çeşitli varlıklara veya onları sembolize eden nesnelere tapmışlardır. İnsanlar iyi veya kötü, görünmeyen, ruhani olduğunu düşündükleri ve ilah edindikleri ya da yarı tanrı edindikleri, farklı isimlere sahip olsalar da mahiyetleri benzer olan varlıklara inanmışlardır. Cahiliye Arapları ise cinler hakkında sahip oldukları bilgileri, kuzey komşularından, Yahudi ve Hristiyan kaynaklarından edinmişlerdir.²⁹¹

Cahiliye Araplarının cinlerle ilgili inanç sitemine bakıldığında, onların zihin ve inanç dünyasında cinlerin önemli bir yere sahip oldukları görülür. Cinleri ilahlaştırmışlar ve maddeden yapılmış bir kısım putları ise cinler vasıtasıyla tanrılaştırmışlar hatta konuşturmuşlardır.

Araplar İslam öncesi dönemde, tabiatın insandan üstün kuvvetlerle mücehhez, fakat özel vasıtalarla kendilerine hizmet edebilen, cin adını verdikleri kuvvetlerle dolu olduğuna inanıyorlardı. Çöllerin, dağların bu türden kuvvetlerle dolu olduğuna inanmaları, suların buharlaşıp, havanın güneş ışığında kırılması ile oluşan farklı durum karşısında cinleri gördüklerini ve seslerini işittiklerini sanmalarına sebep

²⁸⁹ Şeyh Muhammed Abduh Muhammed Reşid Rıza, **Tefsiru'l Kur'ani'l Hakim Tefsiru'l Menar**, çev. İbrahim Tüfekçi ve dğr. , Ekin yay. , İstanbul 2012, c.IX, s. 162. ;İsfehani, **a.g.e.** , s. 99. ; İbn Abbas, **a.g.e.** , s. 152.

²⁹⁰ Elmalılı, **a.g.e.** , c. III. , s. 476.

²⁹¹ Cevat Ali, **a.g.e.** , c. VI. , s. 708-715.

olurdu. Her cinin bir yeri olduğuna, kayaların, ağaçların ve putların içini ve “vebar” denilen yerleri ve mezarlıklar gibi bölgeleri mesken tuttuklarını kabul ederlerdi.²⁹²

Cinlerin insanlarla insan ve hayvan şeklinde zaman zaman iletişim kurduklarını düşünürlerdi. Onların insanlarla birlikte oturanlarına “amir”, çocuklara kötülük yapanlarına “ervah”, kötülük yapanlarına ise “şeytan, marid, ifrit”, iyilikte bulunanlarına ise “melek” denirdi.²⁹³

Meleklerin Allah’ın kızları olduğuna inandıkları gibi, onların anneleri olarak da cinleri bilirlerdi. Cinlerin Allah’ın eşi olduğuna, aralarında bir neseb bağı bulunduğuna inanırlardı.

“Allah ile cinler arasında da neseb bağı kurdular. Oysa cinler de kendilerinin Allah’ın huzuruna getirileceklerini bilirler.”²⁹⁴

Bazı Arapların cinleri Allah’a ortak koştukları ve cinlere ibadet ettikleri de bilinmektedir. Araplardan Huzaa kabilesinden Beni Mulayh cinlere tapmaktaydı.²⁹⁵

“Bir de cinleri Allah’a birtakım ortaklar yaptılar. Oysa onları O yarattı. Bilgisizce Allah’a oğullar ve kızlar da uydurdular. O, onların niteledikleri şeylerden uzaktır, yücedir.”²⁹⁶

“(Melekler) derler ki: “Seni eksikliklerden uzak tutarız. Onlar değil, sen bizim dostumuzsun. Hayır, onlar cinlere ibadet ediyorlardı. Onların çoğu cinlere inanıyordu.”²⁹⁷

Bazı Cahiliye Arapları cinlerden korkmakta ve onlardan eman dilemek amacıyla onlara sığınmaktaydılar. Meleklerden şefaet beklerken, cinlerden eman dilemekteydiler. Cinlere olan ibadet, dua, sığınma onlardan bir istekte bulunma veya hayır elde etme amaçlı olmaktan çok korkudan kaynaklı sığınma şeklindeydi.

²⁹² Çağatay, **a.g.e.**, s. 91. ; Cevat Ali, **a.g.e.**, c.VI., s. 218

²⁹³ Cevat Ali, **a.g.e.**, c. VI. , s. 709-717. ; Feyyumi, **a.g.e.** , s. 476.

²⁹⁴ Saffat 37/158.

²⁹⁵ İbn El-kelbi, **a.g.e.** , s. 58.

²⁹⁶ Enam 6/100

²⁹⁷ Sebe 34/41

Araplar gece yolcuğa çıktıklarında, herhangi bir vadide kaldıklarında korkarlarsa “Ben bu Vadinin efendisine sığınıyorum” derlerdi.²⁹⁸

*“Doğrusu insanlardan bazı kimseler, cinlerden bazılarına sığınırldı da, cinler onların taşkınlıklarını artırırlardı.”*²⁹⁹

Cinlerin cisimleştirilmesiyle alakalı olarak, Cahiliye Araplarından bazıları yeryüzünün cinlerle dolu olduğuna inanır ve putların içinde yaşadıklarını düşünürlerdi. Hatta Uzza’nın içinden ses geldiği ve yıkılırken içinden cadı gibi bir kadının çıktığı rivayet edilmiştir. Bu kimseler genel olarak putları cinlerle ilişkilendirir ve her putun içinde bir cin olduğuna inanırlardı bu cinlere ise “hatif” adı verilerdi. Cinlerin gaybten haber getirdiklerine ve gizli olanı bildiklerine inanırlar ve her kâhinin de birer cini olduğunu düşünürlerdi.³⁰⁰ Ayrıca şairlerin de onlara ilham eden cinleri vardı ve onlara da “reiyu” adını veriyorlardı.³⁰¹

Cinlerin insanlara benzer bir topluluk olduğuna, kabileler halinde yaşadığına, evlendiklerine, aralarında savaştıklarına ve bu savaşların fırtına ve rüzgâra sebep olduğuna inanırlardı. Hatta bazı özel güçte olan insanların cinlerle ilişki kurabildiklerine ve anlaşma yaptıklarına da inanırlardı.³⁰²

Halbuki Kur’an’ı Kerim’de cinler ile ilgili olarak, onların da Allah’a kulluk etmek için yaratıldıkları³⁰³ ve onların gaybı bilmedikleri³⁰⁴ bildirilmiştir.

²⁹⁸ Derveze, **a.g.e.** , s. 319. ; Elmalılı,**a.g.e.** , c. VIII. , s. 376.

²⁹⁹ Cin 72/6

³⁰⁰ Corci b. Habib Zeydan, **İslam Medeniyeti Tarihi**, trc. Zeki Megamiz, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1971, c.III. , s. 31. ; Cevat Ali, **a.g.e.** , c.VI. , s. 736-737. ; Nasr Hamid Ebu Zeyd, **İlahi Hitabın Tabiatı**, çev. Mehmet Emin Maşalı, Otto yay. , Ankara, 2013, 3. Baskı, s. 64. Mahbub el-Kinani el-Leysi Cahiz, **Kitâbü'l-Hayevân**, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi Beyrut, 1969, c.VI, s. 243.

³⁰¹ Derveze,**a.g.e.** , s. 321.

³⁰² Cevat Ali, **a.g.e.** , c.VI. ,s. 711-712.

³⁰³ Zariyat 51/562

³⁰⁴ Sebe 34

2.5.3 Şeytan'ın Putlaştırılması

Şeytanların, Kur'an öncesi Cahiliye Arapları tarafından, cinlerden olduğu düşünülmektedir. Şeytan kelimesi, uzaklaşmak manasına gelen (Ş-t-n) شطن kökünden türemiştir. Cinlerin isyankâr olanları, Şeytan olarak bilinmektedir.³⁰⁵

Şeytanın putlaştırılması, ona bizzat tapınmak, ibadet etmek şeklinde değil, Şeytanın hayırdan uzaklaştırmasından dolayı, insana vesvese vererek putlara tapmaya yöneltmesi şeklindedir.³⁰⁶ Hz. İbrahim'in kıssasının anlatıldığı ayette, şeytanın Cahiliye Araplarının zihin dünyasındaki mahiyeti de ortaya konulmuştur.

“Babacığım! Şeytana tapma! Çünkü şeytan Rahman'a isyankâr olmuştur.”³⁰⁷

Kur'an, putlara, meleklerle, cinlere, Allah'ın dışında bir varlığa kulluk etmenin, özünde şeytana tapmak olduğunu bildirmektedir. Çünkü Cahiliye Araplarının zihnindeki şeytan algısı, azgınlık yönünden aşırı olan asi, isyankâr bir varlık şeklindedir.

“Ey Âdemoğulları! Size şeytana tapmayın, çünkü o sizin apaçık bir düşmanınızdır demedim mi”³⁰⁸

Şeytan'a Cahiliye Arapları için görünmeyen varlıklar olarak bilinen cinlerden bir grup olarak inanılmıştır. Cinlerin kötü ruh olanları şeytan olarak adlandırılmıştır.³⁰⁹ Şeytanın heykelleştirilmesiyle ilgili olarak herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu sebeple, ona karşı yapmış oldukları bir ibadet veya fiili bir tapınma söz konusu değildir. Onlar şeytanın asi olmaya sevk eden emirlerine uyup, Allah'ın emirlerine ve kanunlarına karşı isyankâr bir tutum sergileyerek şeytana tapmış olmaktadır. Bu durumda şeytan bazen kendi nefisleri, bazen de Allah'ın hükümlerinin yerine koydukları her türlü hüküm veya bu hükümleri verenler olmaktadır.

³⁰⁵ İbn Manzur, **a.g.e.**, c.VII. , s. 121. ; İsfehani, **a.g.e.**, s. 261.

³⁰⁶ Kurtubi, **a.g.e.**, c. XIII. , s. 457.

³⁰⁷ Meryem 19/44

³⁰⁸ Yasin 36/60

³⁰⁹ Feyyumi, **a.g.e.**, s. 478.; Cevad Ali, **a.g.e.**, c. VI., s. 730.

2.5.4 İnsanın Putlaştırılması

İnsanın putlaştırılması olarak ele aldığımız bu kısımda, Cahiliye Araplarının zihninde bazı insanların ruhani özelliklere sahip olduklarını düşünmeleriyle birlikte ortaya çıkmış olan “insanın putlaştırılmasının” mahiyetini inceleyeceğiz. İnsan türünün kendi arasında, farklı özelliklere sahip olduğuna inanan Araplar, bu inancın bir sonucu olarak, Allah’ın bazı sıfatlarını bazı insanlara tanınmaları ile onları putlandırmaktadırlar. Mesela onlar bazı insanların da gaybtan haber verebildiklerini düşünmektedirler. Bu ve benzeri insanüstü özelliklere sahip olduklarına inandıkları insanlara karşı göstermiş oldukları aşırı saygı ve sevgiden dolayı onları tazim ederek, kendilerinden hayli uzakta ve ulaşılamaz olarak düşündükleri Tanrı ile aralarına aracı yapmaktadırlar. Bu kimseler kâhinler, şairler veya bu vasıfları yükledikleri farklı isimler ile andıkları kimseler, bazen de kendi nefisleri ya da kendi nefislerine tabi olmaları sebebiyle seçtikleri insanlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Kendilerinin yaratıcıya uzak olmaları düşüncesi, onların günlük yaşamlarında aracı vasfında konumlandıkları ve ilahlaştırdıkları varlıklara yönelmelerine sebep olmuştur. Gelecekle ilgili meraklarında, aralarında anlaşmazlığa düştükleri durumlarda ve kendilerinin çözüme kavuşturamadıkları konularda, taştan, ağaçtan veya insandan bazı varlıkların ruhani varlıklarla iletişim kurarak yaratıcıdan haber getirebildiklerine inanarak onları putlaştırmışlardır. Günlük yaşantılarında sıklıkla bu ilahlaştırdıkları varlıklar veya insanlarla iletişime geçerek isteklerini, dualarını ve ibadetlerini bunlara yöneltir hale gelmişlerdir.

Diğer taraftan Cahiliye Arapları, bazı salih kimselerin ölümü üzerine onların heykellerini yaparak bir süre sonra onları putlaştırmışlardır. Daha önce de bahsettiğimiz Nuh Kavminin putları olan Vedd, Süvâ, Yeğus, Yeuk ve Nesr bunlardandır. Bir başka örnek olarak ta İsaf ve Naile verilebilir. Rivayetlere göre Cürhüm kabilesinden biri erkek biri kadın olan İsaf b. Amr ile Naile b. Suheyl’i

putlaştırıldıktan sonra birini Safa tepesine diğeri de Merve tepesine dikerek uzun süre onlara ibadet etmişlerdir.³¹⁰

Buradan da hareketle denilebilir ki bazı insanlar, aslında birer sembol haline getirdikleri bu putlar aracılığıyla kendilerine tapılmasını sağlamaktadırlar. Bu bakımdan konuşamayan, işitemeyen hiçbir şekilde iletişim kuramayan putlar, onun arakasına gizlenmiş kâhinlerin, mabet bekçilerinin ve ona sahip olan kabile reislerinin, diğer insanların kendilerine tapmaları için kullandıkları sembollerdir. Böylece kendi konuştuklarını, hükümlerini, putların istekleriymiş gibi insanlara aktarmaktadırlar. Kur'an'dan anlaşıldığı kadarıyla Yahudilik, Hristiyanlık gibi diğer dinlerde Ahbar ve Ruhban takımının Allah adına kullandıkları bazı tasarrufları bu manaya gelmektedir. Mesela Cahiliye Araplarında ise, kâhinler ve şairler din adamları kategorisinde olarak yaptıkları dini beyanlarla bir taraftan kendilerini ilahlaştırırken diğer taraftan da onların dedikleri üzerinden egemenlik kuran bir kesimin önünü açmışlardır. Buna göre bu insanların her iki grubu da aslında kendi nefislerine tapmaktadırlar.

2.5.5 Kâhin Ve Şair

Kehanet, gelecekte gerçekleşecek olan olayların, ilham veya bazı işaretlerin yorumuyla önceden haber verilmesine verilen isimdir. Bu işi yapan kişiye de kâhin adı verilmektedir.³¹¹ Kâhinler, Cahiliye Araplarının gelecekle ilgili bilgi edinmek için sıklıkla başvurduğu kimselerdir. Onlar gelecekle ilgili olarak Kâhinlerle beraber Arraflara da başvurulardı. Bazı âlimler bu kimseler arasında fark olduğunu ve geçmişteki gizli haberleri veren kişiye Kâhin, gelecekteki haberleri veren kişiye ise Arraf denildiğini söylemişlerdir. Bazıları ise, Kâhin'in cinler ile iletişim kurarak, Arraf'ın ise şahsi tecrübe ve kabiliyetinden dolayı eşyayı inceleyerek gaybtan haber verdiğini söylemiştir.³¹² Aralarında fark olsa da netice itibarıyla ikisine de gaybtan haber veren kişiler olarak inanılmaktadır.

³¹⁰ Ezraki, **a.g.e.**, c.II., s. 23. ; Şchristani, **a.g.e.**, s. 437-438.

³¹¹ Zebidi, **a.g.e.**, c. XXXVI. s. 82. ; Ömer Faruk Harman, **DİA**, "Kahin", 2001, c. XXIV., s. 170. ;

İbn Manzur, **a.g.e.**, c. XIII., s. 363.

³¹² İsfahani, **a.g.e.**, s. 442-443.

İnsan, tarih boyunca kendisi için kapalı ve mübhem olduğunu düşündüğü durumlar karşısında bilgi edinme merakı ve eğilimi içerisinde bulunmuştur. İçinde bulundukları bu gizemli ve sıkıntılı hadiseleri gerçek olmayan zahiri etmenlere bağlayarak kurtulmaya çalışmışlardır.³¹³ Görünmeyeni ve bilinmeyeni merak etme duygusu, geleceği bilme arzusu, insanları bazı yetenekler vasıtasıyla birtakım varlıklarla iletişim kurması veya eşyanın yorumlanması yoluyla bilgi edinmeye yönlendirmiştir.³¹⁴ Bu şekilde bir bilgiye ulaşma yöntemi olan kehanet, tarih boyunca birçok millette varlığını sürdürmüştür (Mısır, Çin, Babil, Hititler, Yunanlar, Roma, Hindistan, Mezopotamya).³¹⁵ Bu bilgiye ulaşma yöntemi, günümüzde de birçok fal çeşidi, astroloji ve türevleri ve onlara inanç şeklinde devam etmektedir. Cahiliye Araplarında kehanetin gelişmesi ve yerleşmesinde Keldani Sabiilerinin etkisi olduğu düşünülmektedir.³¹⁶

Kâhinlere “hazi ve Huzaa” denilmesi bu fikri desteklemektedir. “Hazi ve Huzaa” Keldanice “bakıcı” anlamına gelen bir kelimedir. Keldaniler bu sözü filozof ve peygamberler için kullanmışlardır. Cahiliye Arapları ise bu kelimeyi kâhin ve münecimler için kullanmışlardır.³¹⁷ Kâhin kelimesi ise İbraniceden yani Yahudilerden Araplara geçen bir kelimedir.³¹⁸

Araplarda kâhinlik ve büyücülüğün önemli bir yeri vardı. Kâhinlere önemli ölçüde saygı duyarlardı. Cahiliye Arapları için, kahinlik büyük bir öneme sahip olduğundan, onların inanmayanları Peygamberin Risalet’ini kâhinlik ile açıklamaya çalışmışlar ve buradan hareketle onunla Kâhinler arasında benzerlikler olduğunu düşünüyorlardı.³¹⁹ Onlara göre gaybı haber veren kişi diğer insanların kolaylıkla erişemeyeceği bilgileri cinler gibi görünmeyen varlıklarla iletişim kurarak öğrenebilmekteydi. Gayb bilgisine sahip kişi ile iletişim kuran bu varlıklar ister melek olsun ister şeytan olsun, onların anlayışında farksızdı ve hepsi cin idi.³²⁰ Bu

³¹³ Günaltay, **a.g.e.**, s. 127-128.

³¹⁴ Usta, **a.g.e.**, s.117.

³¹⁵ Harman, **a.g.m.**, s.170.

³¹⁶ Çağatay, **a.g.e.**, s. 143.

³¹⁷ Mahmud Es’ad, **İslam Tarihi**, c. I. , s. 180.; Günaltay, **a.g.e.**, s. 129

³¹⁸ Corci Zeydan, **a.g.e.** , c.III. , s. 30.

³¹⁹ Derveze, **a.g.e.**, s. 255.

³²⁰ İzitsu, **a.g.e.**, s. 257-258.

sebeple onlar, Hz. Peygamberi, Kâhin, sihirbaz, mecnun(cinlenmiş), cinden haber alan şair³²¹ olarak nitelendirmişlerdir. Onlara göre O, gökten inen doğüstü bir varlığın, görünmeyene dair bilgiye sahip olduğunu iddia ederek ondan aldığı bilgiyi kendilerine ileten kişiydi.³²² Yine onlara göre kehanet ve nübüvvet, birbiriyle benzer bir iletişim şeklidir. Bu sebeple onların itirazları, vahye değil, onu getirene ve muhtevasına yönelik olmuştur.³²³

Biraz önce de geçtiği gibi kâhinler, Cahiliye döneminde Arapların hayatında önemli bir yere sahipti. Onlar için Kâhinler bir çok şeye kadirdi, bu sebeple, günlük yaşantılarında, birçok işlerinde onlara başvururlardı. Aralarında anlaşmazlık çıktığında, onları hakem tayin ederlerdi. Hem şahıslar arasındaki hem de kabileler arasındaki anlaşmazlıklarda onların çözümüne baş vurarak onların hükmüne razı olurlardı. Her kabilenin bir kâhini bulunurdu. Bu Kâhinler kabile reisliği görevi de yaparlardı. Kâhinlerin verdiği kararlar kesinlikle itirazla karşılanmazdı.³²⁴ Mesela kâhinlerin hakemliğine örnek olarak Peygamberin dedesi Abdulmuttalib'in, oğlu Abdullah'ı adak etme konusunda Hicaz'da "sücah" adında bir kâhine danışmış olmasıdır. Abdulmuttalib, bu kâhinin dediklerini yaparak oğlunu kurban etmekten kurtarmıştır. Bu durum aynı zamanda o dönemde kehanetin kurumsal bir yapı olduğunu da göstermektedir.³²⁵

Kâhinler aynı zamanda, onlar için hastalıkları efsun ile iyi eden, rüya yorumlayan, çelişkiye düştüklerinde de danıştıkları kimselerdi. Kayıpları bulma, hırsızlık, adam öldürme, zina gibi konularda, ayrıca savaş kararı aldıklarında da onlara danışılırdı. Kâhin, bu tür işleri fal oku atarak, efsunla veya bir ipe düğüm atıp üzerine üfleyerek çözmeye çalışırdı. Kur'an'da da kâhinlerin düğümlere üflemesiyle alakalı adetlerini bulunduğu haber verilmektedir.

³²¹ Zariyat 51/52, Tur 52/29, Hakka 69/42, Enbiya 21/5, Saffat 37/36.

³²² Izitsu, **a.e.**, s. 257

³²³ Ebu Zeyd, **a.g.e.**, s. 65.

³²⁴ Cevat Ali, **a.g.e.**, c. VI., s. 764.

³²⁵ Muhammed İbn İshak, **Siyer-i İbn İshak**, haz. Muhammed Hamidullah, Düşün Yay. İstanbul, 2012, s. 82.; Hamidullah, **İslam Peygamberi**, c. II., s. 717.

*“Yarattığı şeylerin kötülüğünden, karanlığı çöktüğü zaman gecenin kötülüğünden, düşümlere üfleyenlerin kötülüğünden, haset ettiği zaman hasetçinin kötülüğünden, sabah aydınlığının Rabbine sığınırım.”*³²⁶

Arapların sıklıkla başvurduğu kehanet çeşitleri; 1- Kıyafe, iz sürme, fiziki yapıya bakarak gelecek hakkında bilgi verme; 2- Arafe, bazı özel yetenekler sayesinde eşya üzerinde yapılan yorumla bilgi verme; 3- İyafe, kuşlar üzerinde yorum yaparak hüküm verme; 4- Rukye, hastaları okuyup üfleyerek iyi etmeye çalışma; 5- Fal oku, fal oku atarak gaybtan bilgi verme şeklindedir.³²⁷

Cahiliye Arapları, Kâhinlerin, putlar içinde bulunan ruhlar ile konuşarak onlardan bilgi aldıklarına inanırlardı. Onlara göre putların içinde “hatif” adını verdikleri cinler bulunmaktaydı, işte Kâhinlerin bu cinler ile konuşarak gökte olup biteni haber aldıklarına inanıyorlardı.³²⁸ Kâhinlerin irtibat kurduğu bu doğaüstü varlıklar, Sahib, Mevla, Veli, Rai olarak tabir edilirdi.³²⁹ Ayrıca onlar, putlardan gelen sesleri gaybtan gelen haber olarak değerlendirmekteydiler. Bu seslerin kâhinlerin tarafından çıkarıldıkları da muhtemeldir.³³⁰

Kâhinler seciyeli ve kafiyeli bir üslup ile konuşurlardı. Konuşmalarından önce aya, güneşe, yer gök, gece, gündüz üzerine yemin ederlerdi. Farklı anlamlara gelebilecek kelimeleri seçer ve kapalı ifadeler ile konuşurlardı. Bunun sebebi, söyledikleri doğru çıkmayacak olursa te’vil yapabilmeye kapının açık olmasını sağlamak içindi.³³¹

Cahiliye döneminin en meşhur kâhinleri, *Şıkk* ve *Satih* olarak bilinmektedir. Bunlarla beraber, Hunafir, Sevad b. Karib de meşhur kahinlerdi. Tureyfe, Zebra, Selma, Hasan kabilesinden Fatıma ve Zurka ismindeki kâhinler de dönemin meşhur kadın kâhinlerdendirler.³³²

³²⁶ Felak 113/1-5

³²⁷ Zeydan, **a.g.e.**, c. III, s. 34-35., Cevat Ali, **a.g.e.**, c. VI., s. 772-785.

³²⁸ Çağatay, **a.g.e.**, s. 131.

³²⁹ Cevat Ali, **a.g.e.**, c. VI., s. 757-758.

³³⁰ Çelikkol, **a.g.e.**, s. 163.

³³¹ Cevat Ali, **a.g.e.**, c. VI., s. 762.

³³² Çağatay, **a.g.e.**, s. 132.; Ayrıca bkz. Cevat Ali, **a.g.e.**, c. VI., s. 760.

Şairler de, kâhinler gibi, konuşmalarında gayb hakkında bilgi veren kişiler olarak görülmekteydiler. Onlar da sıradan kimselerin erişemeyeceği bilgiler hakkında malumat sahibi olan kişiler olarak sayılmaktaydı. Onlara göre şairler, havada uçtuğu düşünülen görünmez ruhlarla doğrudan iletişim kurarak buradan çıkardıkları bilgiyi şiir olarak söylerlerdi. Diğer taraftan şiirlerin, şairlerin cinlerden aldıkları ilham olduğuna inanırlardı.³³³ Cahiliye Arap toplumunda şair dini role sahip, resmi dinin ve emredici geleneklerin taşıyıcısıdır. Şairler aynı zamanda kâhinlik sıfatı taşımaktaydılar.³³⁴

Kâhinlerin ve Şairlerin putlaştırılması, onların heykelleştirilmesi veya ibadet edilmesi şeklinde olmayıp, tek ilah olan Allah'ın ulûhiyetinin yanında, onların koymuş olduğu yasa ve hükümlere uyarak ona bir ortaklık atfetmek şeklinde olmaktadır.

Yüce Allah'la aralarına aracı olarak koydukları putlar ile kendi aralarına ise, onlarla iletişime geçmek için Kâhinleri aracı koymuşlardır.

2.5.6 Nefsin ve Hevanın Putlaştırılması

Heva kelimesi, هوى h-v-y kökünden türemiş olup meyil etme, istek, düşme, nefsin arzulara meyletmesi gibi anlamlara gelmektedir.³³⁵ Kur'an'da bazı ayetlerde canların çektiği, arzu ettiği şeyler manasında kullanılmıştır.³³⁶ Kur'an bağlamında kelimenin anlamı, insanın doğru yoldan sapmasına neden olan kötü bir eğilimdir. Heva, Hakk'tan gelen gerçek bilgi olan "ilm"ın zıddıdır. Kişinin ilm yerine hevasına uyması, Allah ve vahiy hakkında asılsız şeyler uydurması ve tahminler yürütmesidir.

³³³ İzitsu, **a.g.e.**, s. 256.

³³⁴ Alan, **a.g.e.**, s.447.

³³⁵ İsfehani, **a.g.e.**, s. 548.; Mukatil b. Süleyman, **el-Eşbah ve n-Nezair fi'l Kur'ani'l Kerim**, çev. M. Beşir Eryarsoy, İşaret yay. , İstanbul, 2004, S. 436.; Mustafa Çağrıçı, "Heva" md., **DİA**, 1998, c. XVII., s. 274.

³³⁶ Nazyat 79/40; Necm 53/23; Ta-ha 20/16

Dolayısıyla doğru yol yerine hevaya uyan insanlar, onu ilah edinmiş olmaktadır.³³⁷

Putperestliğe meyletmiş insanın putperest olmasının bir nedeni de, kendi hevasına uyarak nefsinin ilahlaştırmasıdır. Allah'ın koyduğu hükümler dışında, ilme dayanmayan, kendisinin belirlediği kanunlara göre hareket etmesi insanın kendi nefsinin putlaştırmasıdır. Başka bir ifadeyle insanlar hevalarına uyup kendi belirlemiş oldukları putlara taptıklarında, nefislerini ilahlaştırmışlardır. Bazı insanlar kendi görüşlerini, isteklerini, emirlerini en üstün ve en doğru görürler. Bu tür insanlar kendi hevalarından başka kutsal, kendi görüş ve düşüncelerinden başka üstün güç kabul etmezler. Kur'an'ı Kerim bu kimselerden şöyle bahsetmektedir.³³⁸

*“Nefsinin arzusunu ilâh edinen, Allah'ın; (hâlini) bildiği için saptırdığı ve kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi gördün mü? Şimdi onu Allah'tan başka kim doğru yola eriştirebilir? Hâlâ düşünüp ibret almayacak mısınız?”*³³⁹

*“Kendi nefsinin arzusunu kendisine ilâh edineni gördün mü? Ona sen mi vekil olacaksın?”*³⁴⁰

Hevasına tabi olan kimse, hakkı düşünmeden, arzu ettiği şeyleri kendisine ilah edinmiştir.³⁴¹ Hevayı tanrı edinmeyi, insanın kendisini sadece kendi kendisiyle açıklaması, varlık sebebini ve gayesini kendisinde bulması, Allah'ı kabul etmenin, kendi özgürlüğünü kısıtladığı için Allah'ı redderek, kendi ideolojilerini putlaştırmışlardır. Kendi duygu ve inançlarını putlara yansıtarak, onların önünde eğilir gibi görünerek kendi hevalarına tabi olmuşlardır.³⁴²

Cahiliye döneminde, insanların kendi yaptıkları putlara tapması veya bu putlara tapmaya davet etmesi, ruhani varlıklarla iletişime geçtiklerini iddia ederek Allah'ın hükümlerinin dışında hükümler vererek kendi hevalarına tabi olmaları ile kendi nefislerini putlaştırmaktadırlar. Seyyid Kutub bu insanları, bütünüyle arzusuna boyun eğen, ihtirasların tutsağı olan, kendi şahsına ibadet eden kimseler olarak

³³⁷ Toshihiko Izutsu, **Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar**, Pınar yay., İstanbul, 2011, s. 227.

³³⁸ Ahmed Kalkan, **Kavram Tefsiri**, t. y. , y. y. , c. 10. , s. 6287.

³³⁹ Casiye 45/23

³⁴⁰ Furkan 25/43

³⁴¹ Elmalılı, **a.g.e.** , c. VII. , s. 91. ,

³⁴² Şeh Velîyullah ed-Dihlevî, Huccetullahî'l- Baliğa, thk. Muhammed Şerif Sükker, Daru İhyai'l-Ulum, Beyrut, 1762, c. I. , s. 183.

değerlendiriyor. Yine bu kimselerin kendilerini bir ilah haline getirip ibadet ettiğini, boyun eğdiği azgın ihtirası ile çatışan, hiçbir ölçüye uymayan, hiçbir sınır tanımayan, hiçbir mantık kuralını dinlemeyen biri haline dönüştüğüne işaret ediyor.³⁴³ İbn Kesir ise onları; onlar kendi nefsinin arzusuna göre neyi güzel görmüşse, o şey kimselerin dini ve yolu olmuştur, şeklinde açıklamıştır.³⁴⁴

Kur'an-ı Kerim'de, Cahiliye Araplarının Hz. Peygamber hakkında sıklıkla kâhin, mecnun, şair yakıştırmalarına karşılık onlara şöyle cevap vermektedir.

*“O, nefis arzusu ile konuşmaz”*³⁴⁵

Nefislerinin arzularına göre insanlar, birden çok tanrı olduğunu düşünüp, onlara kendi aralarında güç hiyerarşisi belirlesin; ya da kendi arzularının istediği şeyleri onlar aracılığıyla emrettirsin veya nehyettirsin; kendi arzusunun geçerli ve tatmin olunmaya değer en üst gaye olduğu bütün bu durumlarda, kendi hevasını tanrılaştırmış olurlar.

2.5.7 Mütref ve Mele'nin Putlaştırılması

Mütref ve Mele kavramları, Kur'an'ın atıfta bulunduğu Cahiliye Arap toplumunun ileri gelenlerini ifade eden kavramlardandır. Mütref kelimesi, “terife” fiilinden türeyen “etrefe” fiilinin ismi mefûlûdür. Kök anlamı itibariyle, “suyun bol akması, bolluk, rahat, refah ve genişlik içinde yaşama” anlamlarına gelmektedir. Bu durumda mütref kelimesi, refah ve bol nimet içinde yaşayan, kimseler için kullanılmaktadır.³⁴⁶ Mütrefler, refah içinde yaşayan, ahlaki endişelere hayatında yer vermeyen kimselerdir.³⁴⁷ Bu kelime Kur'an'da türevleriyle birlikte sekiz ayette

³⁴³ Seyyid Kutub, **Fi Zilali'l-Kur'an**, çev. M. Emin Saraç ve dğr., Beyan yay. , İstanbul, t.y. , c. X. , s. 536-537.

³⁴⁴ İbn Kesir, **Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim**, c. VI. , s. 113.

³⁴⁵ Necm 53/3

³⁴⁶ İsfehani, **a.g.e.**, s. 300. ; İbn Manzur, **a.g.e.**, c. VIII., s.250.

³⁴⁷ Esed, **a.g.e.**, s. 551., 147. dipnot

geçmektedir. Bunların tamamı mekkî ayetler olmakla birlikte beş ayette çoğul³⁴⁸, üç ayette ise fiil olarak ifade edilmektedir.³⁴⁹ Ayetler çerçevesinde değerlendirildiğinde, mütref vasfına sahip olan kimselerin, inkar eden ve azgınlık içinde olan, haddi aşan, içinde bulundukları refah ve zenginlik dolayısıyla kendilerini müstağni gören kimseler olduğu anlaşılmaktadır.

*“Bir ülkeyi helâk etmek istediğimizde, o ülkenin zenginlik sebebiyle şıarmış elebaşlarına (iyilikleri) emrederiz; buna rağmen onlar orada kötülük işlerler. Böylece o ülke, helâke müstahak olur; biz de orayı darmadağın ederiz.”*³⁵⁰

*“Biz hangi ülkeye bir uyarıcı göndermişsek mutlaka oranın varlıklı ve şımarık kişileri: Biz, size gönderilmiş olan şeyi inkâr ediyoruz, demişlerdir.”*³⁵¹

*“Çünkü onlar bundan önce varlık içinde sefahete dalmışlardı.”*³⁵²

Mütref vasfına sahip kişi, kendisini elinde bulunan refah ve nimetler ile müstağni görerek, Allah’a ihtiyaç duymayan bir hal alır. Her türlü güç, bilgi ve yeteneğin kendinde olduğunu düşünerek gaflete düşen bu insan, Allah’ın ilahi kanunlarını hayatında devre dışı bırakır, gerçek güç ve kuvvetin yalnızca Allah’a ait olduğunu unuttur. Bu durumda ise, Allah’a ortak koşmaya, nefsinin O’nun yerine geçirerek tanrısallaştırmaya başlamış olur. Bu tip insanlar zevk ve sefa içinde yaşamayı hayatın tadını çıkarmayı diler, yaşantısında ahlaki endişelere yer vermezler.³⁵³

Cahiliye Araplarında bu kimseler toplumun ileri gelenleri olarak kabul edilir ve karar yetkisi olan kimselerdir. Bu durumda bu kimseler, yetkisi altında bulunanların inanç sistemine de etki etme gücüne sahiptirler.

*“Senden önce de hangi memlekete uyarıcı göndermişsek mutlaka oranın varlıklıları: Babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izlerine uyarız, derlerdi.”*³⁵⁴

³⁴⁸ İsra 17/16; Mü’minun 23/64; Sebe 34/34; Zuhuruf 43/23; Vakıa 56/45

³⁴⁹ Hud 11/116; Enbiya 21/13; Mü’minun 23/33

³⁵⁰ İsra 17/16

³⁵¹ Sebe 34/34

³⁵² Vakıa 56/45

³⁵³ Tevfik Yücedoğru, “Mütref ve İnanç Esaslarına Etkisi”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2012, C. 21., S.1., s. 5.

³⁵⁴ Zuhuruf 43/23

Mele kelimesi ise, Kur'an'da toplumları yöneten kimseleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Kelime arapça “m-l-e” kökünden türemiştir. İsfehani, Mele kavramını, bir görüş üzerine bir araya gelenler olarak açıklamıştır. Gözleri, görüş ve duruşları itibariyle, kalpleri saygınlık ve heybet yönünden dolduran kimselere denilmektedir.³⁵⁵

Bu kavram Kur'an'da bazı yerlerde kendisine danışılan kimseler hakkında kullanılmıştır.³⁵⁶ Ayrıca bunlar inkârcı³⁵⁷ kibirli³⁵⁸, zalim³⁵⁹, küçümseyici³⁶⁰, zenginliklerinden dolayı şımarıp azgınlaşan³⁶¹, inatçı³⁶² ve alaycı³⁶³ şeklinde nitelendirilmişlerdir. Kavram, sahip oldukları zenginlik, soyluluk, sosyal statü gibi maddî imkânlarla aldanarak hak dine ve onun peygamberine karşı mücadeleye girişen, inananlara zulüm ve baskı uygulayan inkârcı liderler hakkında zikredilmiştir.³⁶⁴

Ayrıca mele ve mütref kelimelerinin yanı sıra Kur'an'da ileri gelenler, liderler manasında “Sadat ve Kübera” kavramları da kullanılmıştır.³⁶⁵

Asabiyet ve kabilecilik sisteminin hakim olduğu Cahiliye Arap toplumunda da, toplumun ileri gelenlerinin insanlar üzerindeki etkisi kaçınılmazdı. Buradan hareketle ve cahiliyenin genel karakteri itibariyle mele ve mütref vasfına sahip kimselerin de putlaştırılmış olduğu söylenebilir.

³⁵⁵ İsfehani, **a.g.e.**, s. 473-474.

³⁵⁶ Yusuf 12/43; Neml 27/29

³⁵⁷ Mü'minûn 23/33-38

³⁵⁸ A'râf 7/75, 88

³⁵⁹ A'râf 7/103; Yûnus 10/83

³⁶⁰ Hûd 11/27

³⁶¹ Yûnus 10/88; Kasas 28/32

³⁶² Sâd 38/6

³⁶³ Hûd 11/38

³⁶⁴ İbrahim Çelik, “Kur'an'da Mele' Terimi Peygamberler Ve Onlara Uymak İstemeyenler”, **UÜİF Dergisi**, 1986, S:1 , c. I., s. 78.

³⁶⁵ İbrahim Çelik, “Mele”, **DİA**, Ankara, 2004, c. XXIX.,s. 36-37.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KUR'AN KAVRAMLARI İLE CAHİLİYE ARAP ZİHNİYETİNDE PUTLARA YÜKLENEN FONKSİYONLAR

Kur'an'ı Kerim'de, Cahiliye Araplarında yaygın bir inanış olan putperestlik ile ilgili birçok kavram bulunmaktadır. Bu kavramlardan sanem, vesen, nusub, temasil, tağut ve cibî gibi bazı kavramlar, daha önce de belirttiğimiz gibi, putların şekilsel özellikleriyle alakalı olarak bilgi veren kavramlardır. Putperestlik hakkında kullanılan Şefaa, Şürekâ, Şüheda, Endad ve Evliya gibi diğer kavramlar ise, putların fonksiyonlarıyla alakalı bilgiler vermektedir.. Her toplumda tezahür etmiş olan putperestliğin cahiliye Arap toplumundaki izdüşümü ile birlikte, Kur'an'da kullanılan kavramlardan yola çıkarak putların işlevlerini bu bölümde değerlendirmeyi amaçladık.

Putların fonksiyonları, tevhid inancını temelinden sarsan zihniyeti ve şirkin tezahürü olan putperestliği her yönüyle ortaya koymaktadır. Birçok toplumda varlığı görülen ve ilahi dinlerin tahrif edilmesine sebep olan bu algının ortaya çıkış sebeplerini, putlardan beklentilerini, konumlarını ve onlara karşı gösterilmiş olan tutumları anlamak ancak putların fonksiyonlarını anlamak ile mümkün olmaktadır.

Putperestliğin ilk görülmeye başladığı toplumlardan itibaren, cahiliye Arap toplumu başta olmak üzere, şirkin icra edildiği her alanda putun şekli, adı, tezahürü değişse de mahiyeti ve fonksiyonları aynı olarak gözlenmiştir. Tevhid kavramına geniş bir çerçevede bakıldığında, Allah'ın var olduğu ve tek olduğundan başka, kâinatın tek ve rakipsiz yaratıcısı, sahibi, hükümdarı, planlayıcısı, yüce Allah'tır. Onun dışında kâinata muktedir hiçbir güç yoktur dolayısıyla hüküm verme ve yasaklama yetkisi ona aittir.³⁶⁶ Böylece insanların, Allah'ın dışında onun vasıflarını yükledikleri her türlü varlık put kategorisinde değerlendirilebilir.

³⁶⁶ Ebu'l Alâ Mevdudî, *Tarih boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamberin Hayatı*, çev. Ahmed Asar, Pınar yay., İstanbul, 1992,c.II., s. 166.

Kur'an nazil olmaya başladığı dönemde Cahiliye Arapları, ilahlar hiyerarşisinin en üst mertebesinde olarak kabul ettikleri Allah'a ulaşmak için kendilerine putları sembolize eden yarı ilahlar edinmişlerdi. Bu yarı tanrılara yükledikleri anlamlar ile asıl ilahlarının vasıflarını onlara vererek bazı noktalarda onun önüne bile geçirmişlerdir. Nitekim bu dönemde Araplar, Allah için ve putlar için meyve, hububat, gibi mahsullerden bazı paylar ayırırlardı. Kuraklık veya kıtlık zamanında Allah için ayırdıkları payı yerlerdi, fakat putlara ayırdıkları kısma bir azaba uğramaları korkusuyla dokunmazlardı. Herhangi bir sebeple putların payı azaldığında bunu Allah için ayırdıkları paydan tamamlarlardı.³⁶⁷

Allah olarak isimlendirdikleri fakat kavram olarak tabiri caizse içini tamamen boşalttıkları ama üst mertebede gördükleri bir ilahları vardı. Bu ilaha ulaşabilmek adına aracı olarak gördükleri sembollere birçok fonksiyon yüklemişlerdir. Bu yarı ilahlarla alakalı olarak, onları Allah'ın aşağısında bir pozisyonda görmektedirler. Kur'an'da Allah'tan başka edinilen yarı tanrılarla ilgili ayetlerde genelde *min dunillah*³⁶⁸ ifadesi kullanılmıştır. Dun kelimesi, yakın, layık aynı zamanda aşağı ve düşük anlamlarını içermektedir.³⁶⁹ Bu anlamdan Mekke müşriklerinin zihniyetindeki Allah inancı ve buna bağlı olarak putlara yükledikleri anlam ortaya çıkmaktadır. Buna göre Allah, yaratmasından sonra geriye çekilmiş ve ona ulaşmak için ondan daha aşağı seviyede olan fakat kendilerine yakın gördükleri ruhanileri yarı tanrılar edinmişlerdir. Yarı tanrı olarak gördükleri bu varlıklara Allah'a ait olabilecek bazı fonksiyonları da yüklemişlerdir. Kur'an ise bu fonksiyonların yalnız Allah'a ait olabileceği ile ilgili olarak onlara cevap vermiştir. Bozulan tevhid inancının yeniden anlam bulması için, bu fonksiyonların yüklenmiş olduğu her türlü varlığı put olarak kabul etmiş ve yalnız Allah'ın ilah, rab, her şeyin maliki olduğu ve bu fonksiyonların yalnız ona ait olduğunun ısrarla üzerinde durmuştur.

³⁶⁷ Mevdudi, **a.e.**, c.II., S. 28-29.; Enam 6/136

³⁶⁸ Ankebut 29/ 17,25

³⁶⁹ Süleyman, **a.g.e.** , s.162-163. ; Zemahşeri, **a.g.e.**, c. I., s. 221.; Manzur, **a.g.e.**, c. IV., s. 88.; Cevheri, **es-Sıhah**, c. V., s. 2115.

3.1PUTLARA YÜKLENEN ŞEFAAT ETME FONKSİYONU

Şefaata kelimesi, ş-f-a (شفع) kökünden türemiş olup manası, tek olan çift olmayan vitr kelimesinin zıddı anlamında, çift olan ve benzerine eklenmiş anlamına gelmektedir. Bu ifade, Fecr suresinde sözlüklerde geçtiği anlamıyla geçmektedir.³⁷⁰ “Çifte ve teke andolsun”³⁷¹ Bu ayetteki vitr’in yani tek olanın (yaratıcı), zıddı olarak yaratılmış her şeyin çift olması dolayısıyla yaratılmışa atıf olarak şef’i (çift) kelimesi kullanılmıştır. Şefaata kelimesi ile aynı kökten türeyen bazı kelimelere bakıldığında, çift görme hastalığına sahip bir kimse için aynı kökten türemiş olan eş-şefia kelimesinin kullanılmakta olduğu ve meme emen yavrusu bulunan bir devenin tekrar gebe kalması üzerine çift yavrusu olması sebebiyle şafii ismiyle adlandırıldığı da kaynaklarda geçmektedir.³⁷² Bu örnekler, Kur’an’ın, nüzülü öncesinde şefaata kavramının cahiliye Arapları tarafından kullanılan bir kavram olduğunu kanıtlamaktadır. Konuyla ilgili olarak, Kur’an’ı Kerim’in ifadelerine baktığımızda da, şefaata kelimesinin bilinen ve putlara atfedilen bir sıfat olduğunun kanıtlandığını anlamaktayız.

“İşte bunlar Allah katında bizim şefaataçilerimizdir.”³⁷³

Şefaata kavramı, yardım etmek ve halini sormak üzere başkasıyla bir araya gelmek, mertebe ve saygınlık olarak kendinden daha yüksekte olanın, kendinden daha aşağı düzeyde olan ile bir araya gelmesi anlamlarına da gelmektedir. Bundan dolayı bir başkası adına talepte bulunmak ve yardım etmek suretiyle, şefaatin aracılık anlamı da bu manadan çıkmaktadır.³⁷⁴

³⁷⁰ İbn Manzur, **a.g.e.**, c. VII. , s. 150.; Cevheri, **es-sıhah**, c. III., s. 1238.; İsfehani, **a.g.e.**, s. 263.

³⁷¹ Fecr 89/3

³⁷² Yakub b. Muhammed Firuzabadi, **Kamusu’l- Muhit Tercümesi**, çev. Asım Efendi, Haz. Mustafa Koç- Eyyüb Tanrıverdi, T.Y.E.K.B. yay., İstanbul, 2013, c. IV., s. 3396.

³⁷³ Yunus 10/18

³⁷⁴ İbn Manzur, **a.g.e.** , c.VII., s. 151.; Celal Kırca, **İslami Kavramlar**, Haz. Kemal Atik, Ali Bardakoğlu, Celal Kırca, Selahattin Polat, Ali Toksarı, Sema Yazar Gençlik Vakfı Yay., Ankara, 1997, s.646.

Şefaât düşüncesi, puta tapınmanın en önemli sebebini ortaya koymaktadır. Cahiliye Arapları, putlara Allah ile aralarında aracı olarak inandıkları varlıkların sembolleri olduğunu düşünmeleri sebebiyle tapmaktaydılar. Kaldı ki Tevhid inancı, Allah'a olan yönelişin, Allah dışında herhangi bir varlığa karşı olmasıyla bozulmaktadır. Şefaât algısı ise, tarih boyunca tevhid inancının tahrif olmasına sebep olmuştur. Çünkü putperestliğin en temel argümanı şefaât beklentisidir. Hiçbir dönemde taşa salt taş olduğu için tapılmamıştır. Allah'tan başka ilah olarak kutsiyet atfedilen her türlü nesne, ruhani olan bir varlığın sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁷⁵ Bazen bir yıldız, ay, güneş gibi gök cisimleri, bazen de taş, ağaç, kaya veya salih kimseler adına yapılmış anıt olarak görülmektedir. Tarih boyunca tapınılmaya konu olan bütün bu nesneler ruhani olarak üstün güç sahibi olan varlıkları temsilen kült haline getirilmiştir. Bu ruhaniler Allah ile aralarında özel bir iletişimleri olması sebebiyle, tapınılmaya değer bulunmuştur. Tapınmanın mahiyeti incelendiğinde, bu sebeplerin arasında şefaât algısı önemli bir yer tutmaktadır. Putperestler, Allah ile iletişimlerini kuvvetli görmeleri sebebiyle, Allah'a yönelişlerini üstün olarak gördükleri bu varlıklar aracılığıyla yapmışlardır. Her türlü istek ve beklentilerini bu varlıkların Allah'a iletmelerinin kendileri açısından fayda sağlayacağını düşünmüşlerdir.

Putların şefaati ile ilgili olarak bazı kimseler, dünyada her olayı felekler âleminden bir ruhun yönetmesine inanmışlar ve bu ruhu sembolize eden yedi gezegeni onların cisimleşmesi olarak değerlendirmişler ve ruhanilerin yıldızlara nispeti, ruhların bedenlere nispeti gibidir demişlerdir. Daha sonra bunların belli vakitlerde kaybolması sebebiyle kaybolmayan ve bunları temsil eden putları yapmışlardır. Putları semavi ilahlar karşılığında ilahlar olarak isimlendirmişlerdir. Bu putları Allah ile aralarında aracı yani şefaâtçi olarak görmüşlerdir.³⁷⁶ *“İşte bunlar Allah katında bizim şefaâtçilerimizdir.”*³⁷⁷

³⁷⁵ Hasan b. Muhammed Neysaburi, **Garaibu'l-Kur'an Reğaibu'l-Furkan**, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1996, c. VI., s. 205.

³⁷⁶ Şehristani, **el-Milel ve'n-Nihal**, çev. Mustafa Öz, Litera yay. , İstanbul, 2008, s. 273-274.

³⁷⁷ Yunus 10/18

Konuyla ilgili verilebilecek bir diğer örnek ise, salih bazı kimselerin ölümü üzerine onların timsallerinin yapılmış olmasıdır. Bu timsallere aşırı saygı gösterilmesi zamanla onlara tapınılmaya yol açmış, zemin hazırlamıştır. Putperestler, bu yüce kimselerin ruhlarının Allah katında makbul kimseler olması dolayısıyla kendilerine şefaate edeceğine inanmışlardır.³⁷⁸

Bu putperest algının temelinde yatan inanca göre, ancak Allah katında kendisine yaklaştırılmış vasıta ve araçlar ile Allah'a yaklaşmak mümkündür. Bu vasıtalar ise tertemiz ve kutsal varlıklardır. Onları rableri, ilahları, rablerin rabbi, ilahların ilahı olan Allah katında şefaathçileri olarak değerlendirmektedirler. Böylece, ihtiyaçlarını onlardan isteyip, hallerini onlara arz ederler ve onların da yaratıcısı olduğuna inandıkları tek yaratıcı ve rızık verenden şefaatte bulunurlar. Onlara dua etmek, yardım istemek ve niyazda bulunmak, namazı ifa etmek, zekâtı vermek, kurban takdim etmek, tütsüler yakmak, cinler ve şeytanları itaate almak ile mümkün olmaktadır. Peygamberi reddetmelerinin en önemli sebebi, peygamberin de onlar gibi beşer olmasıdır. Oysa onlar, Allah ile ancak bir ruhaninin (melek) iletişim kurabileceğine inanmaktaydılar.³⁷⁹

Görüldüğü gibi Cahiliye Arapları Allah ile beraber aracı olarak düşündükleri bazı putları sembolize eden, Allah'ın kızları olarak kabul ettikleri meleklerden de şefaate beklemektedirler. Melekleri, Allah'ın kızları olmaları sebebiyle kendilerinden daha yüksek mertebede oldukları için şefaathçi edinmektedirler. Buna karşılık Yahudiler ve Hristiyanlar ise peygamberlerin ve din adamlarının Allah katında kendilerine şefaate edebileceklerine inanıyorlardı. Kur'an da onların bu inançlarını reddetmektedir. Allah'a kulluk için aracıya gerek olmadığını, bunun hiçbir fayda sağlamayacağını, bu nedenle sadece Allah'a tapmak gerektiğini sıklıkla vurgulamaktadır. Bilindiği gibi bu durum, Tevhid inancının temel gerekliliğidir.³⁸⁰

³⁷⁸ Elmalılı, **a.g.e.**, c. V. s. 35.

³⁷⁹ Şehristani, **a.g.e.**, s. 238.

³⁸⁰ Süleyman Ateş, **Kur'an Ansiklopedisi**, Küba, t.y. , c. XXX. , s. 146.

“Çünkü göklerde ne kadar çok melek olsa da, onların şefaati (hiç kimseye) en ufak bir fayda sağlamayacaktır; meğerki Allah dilediği ve razı olduğu kimse için (şefaati) izni vermiş olsun”³⁸¹

Kur'an'da şefaati kavramıyla ilgili pasajlar bir bütün halinde siyak ve sibaki değerlendirilerek okunduğunda, Cahiliye Araplarında köklü ve yaygın bir şekilde oturmuş olan şefaati inancını kesin ve güçlü bir ifade tarzı ile ortaya koymakta, bu yanlış inancı sarsmayı ve zayıflatarak kökten söküp atmaya hedeflemektedir. Allah'tan istenmesi gereken her türlü yardım ve talebin, Allah'tan başka bir varlığın aracılığı ile istenmesi şirkin kaynağını oluşturmuştur.³⁸² Kur'an'ın temel konularından birisi olan Tevhid ise, Allah'ın her alanda yegâne ve tek oluşunun ispatıdır. İnsanların affedilmek, yardım istemek ve talepte bulunmak için ondan başkasını aracı koyması konusunda hiçbir yardımın fayda vermeyeceği bu yetkinin sadece Allah'a ait olması Tevhid'in temel ilkelerindendir.³⁸³ Kur'an bunu şu şekilde ortaya koymaktadır.

“Sonunda bize ölüm geldi çatı. Artık şefaatiçilerin şefaati onlara fayda vermez.”³⁸⁴

“Öyle bir günden sakının ki, o gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez. Hiçbir kimseden herhangi bir şefaati kabul olunmaz, fidiye alınmaz. Onlara yardım da edilmez.”³⁸⁵

“Ey iman edenler! Kendisinde artık alış-veriş, dostluk ve kayırma bulunmayan gün (kıyamet) gelmeden önce, size verdiğimiz rızıktan hayır yolunda harcayın. Gerçekleri inkâr edenler elbette zalimlerdir.”³⁸⁶

“Yoksa onlar Allah'tan başkasını şefaatiçiler mi edindiler? De ki: Onlar hiçbir şeye güç yetiremezler ve akıl erdiremezlerse de mi (şefaatiçi edineceksiniz)? De ki: Bütün şefaati Allah'ındır. Göklerin ve yerin hükümranlığı o'nundur. Sonra O'na döndürüleceksiniz.”³⁸⁷

Şefaati ile ilgili ayetlere bakıldığında, Cahiliye Araplarının düşüncelerindeki şefaatin ahirette de meydana gelecek olan bir inanç olduğunu söylemek mümkündür.

³⁸¹ Necm 23/26

³⁸² Derveze, **a.g.e.**, s. 279.

³⁸³ Yaşar Düzenli, **Üslup ve Semantik Açıdan Kur'an ve Şefaati**, Pınar yay. , İstanbul, 2008, s. 123.

³⁸⁴ Müddesir 74/47-48

³⁸⁵ Bakara 2/48

³⁸⁶ Bakara 2/254; Ayrıca, Araf 7/53; Yasin 36/23; En'am 6/70; Zümer 39/43-44; Mü'min 40/19; Rum 30/13; Bakara 2/123;

³⁸⁷ Zümer 39/43-44

Cahiliye Arap toplumunun Ahiret inancı konusunda da zayıf ve çeşitlilik arz eden inanç sistemine sahip bir toplum olduğu söylenebilir. Allah inancı konusunda şirkle bütünleşmiş bir Allah inancı olduğu³⁸⁸, Ahiret inancı konusunda ise, inanmayanların olduğu gibi,³⁸⁹ inanların da var³⁹⁰ olduğu bir toplum olması mümkün olmaktadır.³⁹¹ Bunlarla beraber her ikisine de inanmayanlar her şeyi zamana ıfade edenler de vardır.³⁹² Mekke toplumunun ahirete inanmayan bir topluluk olduğunu söylemek şefaaf inançları konusunda bu dünya ile sınırlı kaldıkları yolunda yanlış bir izlenim edinilmesine sebep olur.³⁹³ Kaldı ki onlar kendilerini hak yolda, Müslümanları da sapmışlar olarak görüyorlardı. Böyle düşündükleri için de ve Hz. Muhammed'in peygamberliğine inanmıyorlar dolayısıyla ahirette cezalandırılacaklarına ilişkin uyarılara da itibar etmiyorlardı. Atalarının dinine bağılı olduğunuzdan ateşe atılmaktan korkuyorsanız günahlarınızı biz yüklenelim şeklinde iddialarda bulunuyorlardı. Bu onların ahirete karşı inançsızlıklarının değil ortada bir günah olmadığını düşündüklerindendir.³⁹⁴ Cahiliye Araplarının inanç dünyasına bakıldığında onlar, putların Ahirette de kendilerine şefaaf edeceğine inanıyorlardı.³⁹⁵

Kur'an ayetleri, putperest Araplarının zihniyetinde var olan şefaaf algısını, tamamıyla ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. İzin ve istisna getirildiği düşünülen ayetlerde³⁹⁶ de bu durum reddedilmektedir. İzin ile vurgulanmak istenen durum ise, iznin gerçekleşeceğine dair bir nass olarak değil de, tevhid ilkesinin özünü oluşturan Allah'ın hükümdarlığının her alanda tek ve yegâne oluşunun, algılarındaki olan aracı varlıkların ancak Allah'ın ilmiyle kuşatıldığını ve yalnız Allah'a tapmak gerekliliği

³⁸⁸ Yusuf 12/106

³⁸⁹ Mü'minun 23/82

³⁹⁰ Nebe 78/1-3

³⁹¹ Şevket Kotan, "Kur'an da Cahiliye Araplarının Ahiret İnancı", **a.e.**, s. 55.

³⁹² Casiye 45/24; Mehmet Alıcı, "Zindıg-Dehr İlişkisi Bakımından Kureyslilerin Ahiret Algısı", **Cahiliye Araplarında Ahireti İnancı**, ed. M. Mahfuz Söylemez, Ankara Okulu, Ankara, 2016, s. 212.

³⁹³ Yaşar Düzenli, **a.g.e.**, s. 78-79.

³⁹⁴ Şevket Kotan, **a.m.**, s. 63.

³⁹⁵ Şehristani, **a.g.e.**, s. 436.

³⁹⁶ Meryem 19/87; Taha 20/109; Sebe 34/23; Zuhruf 43/86; Bakara 2/255; Necm 23/26; Enbiye 21/28

vurgulamaktadır.³⁹⁷ Rablık vasıflarının yalnız Allah'a ait olduğunu ortaya koymaktadır.

3.2 PUTLARI ENDAD EDİNME

Putların toplum içerisindeki fonksiyonlarıyla alakalı olarak, Kur'an'da kullanılan bir diğer kavram ise nidd kelimesinin çoğulu olan endad'dır. Endad, kelime manası olarak, sözlüklerde bir şeyin benzeri anlamına gelmektedir. Kelime benzerlik anlamında olup aynı zamanda içerisinde, "muhaliflik" ve "karşıtlık" anlamlarını da barındırmaktadır. Yani "denk olan zıtların benzerliği" dir. Bir şeye işleri konusunda zıd olan benzerdir. Daha açık bir ifade ile, konum bakımından denk olup, işlenen fiil bakımından zıt olanların, benzerliğidir. Buradan yola çıkarak müşriklerin Allah'a ortak koştukları putları, onun endadı, dengi, benzeri ve karşı geleni olarak kabul ettikleri söylenebilir.³⁹⁸ Bu sebeple, Allah'a isyanda itaat ettikleri mabutlar da endad olarak açıklanmaktadır.³⁹⁹

Cahiliye Araplarında putperestliğin her türünü görmek mümkündür. Putperestliğin bir türü olan, Endad'lık mertebesi ise, müfessirlere göre, taş, kaya, ağaç, heykelleştirilmiş putlardan daha genel bir manayı kapsamaktadır. Allah dışında ve karşıtlığında olarak insanların dini bir amaçla boyun eğdikleri reisleri de içine alır. İnsanları şirke götüren Putperestliğin bu türü gizli bir biçimde tezahür etmektedir. Bu kısım putperestler, Allah'ın dışında başka varlıkları da Allah'ı sever gibi severler ve Allah'a mahsus şeylerde onları Allah'ın benzerleri haline getirirler. İşte bu seviyeye ulaşmış putlara endad denilir.⁴⁰⁰

*"İnsanlardan bazıları Allah'tan başkasını Allah'a endâd (denk tanrılar) edinir de onları Allah'ı sever gibi severler. İman edenlerin Allah'a olan sevgileri ise (onlarınkinden) çok daha fazladır. Keşke zalimler azabı gördükleri zaman (anlayacakları gibi) bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın azabının çok şiddetli olduğunu önceden anlayabilselerdi."*⁴⁰¹

³⁹⁷ Reşid Rıza, **a.g.e.** , c. III., s. 70-71.

³⁹⁸ Zebidi, **a.g.e.** , c. IX., s. 216. ; İbn Manzur, **a.g.e.** , c. XIV. , s. 89-90. ; Ebu Hilal el-Askeri, **el-Furug fi'l- Luğa**, çev. Veysel Akdoğan, İşaret yay. ; İstanbul, 2013, s. 217.; Derveze, **a.g.e.**, s. 281.

³⁹⁹ Elmalılı, **a.g.e.** , c. I., s. 472.

⁴⁰⁰ Reşit Rıza, **a.g.e.**, c. II., s. 122; Elmalılı, **a.g.e.** , c. I., s. 473.

⁴⁰¹ Bakara 2/165

Allah’a endad/ortak koşma konusunda, Allah’a ait olan belirli nitelik ve sıfatları ondan başka insan, ağaç, taş gibi varlıklara atfederek onları ilahlık mertebesine getirmekle Allah’a ortak koşmuş olurlar. Çünkü tüm tabiat güçleri üzerindeki kontrolün yalnız Allah’a ait olması, yarattıklarının ihtiyaçlarını karşılama, dua ve isteklerini duyma gücünün yalnız onun elinde olması, gizli ve açık olan her şeyi sadece onun bilmesi Allah’a ait vasıflardır. Ulûhiyet ve rububiyet vasıfları ona ait olduğu halde başka varlıklardan ancak bir ilahın sağlayabileceği yardımı dilemek şirktir. Allah’ın sıfatlarının ve ancak onda olması mümkün olan dolayısıyla da ona ait olması gereken gücün ondan başkasına atfedilmesiyle ona ortak koşulmuş olmaktadır. Tek otorite, tek hâkim O’dur, kulları üzerinde yasak ve kural koyma yetkisi yalnız ona aittir. Bu yetkileri kendisinde gören veya Allah’tan başka herhangi bir varlık için düşünen kimse ilahlık iddiasında bulunsa da bulunmasa da ona ortak koşmuş olur.⁴⁰²

“O, yeri sizin için dşek, göğü de bina yapan, gökten su indirip onunla size rızık olarak çeşitli ürünler çıkarandır. Öyleyse siz de bile bile Allah’a endd (ortaklar) koşmayın.”⁴⁰³

“De ki: “Siz mi yeri iki günde (iki evrede) yaratana inkâr ediyor ve O’na endd (ortaklar) koşuyorsunuz? O, lemlerin Rabbidir.”⁴⁰⁴

Allah’a ortak koşulan ve sevgisi Allah’a karşı duyulan sevgide eşit değerde olan varlıklar, Allah’a mahsus şeylerde ona benzer hale getirilir. Bu sevgi cihetiyle sevilende bulunan sıfat ve meziyetlere göre büyüklüğü değişir ve sevgi ne kadar büyük ise sevilen kişi o derece menfaatin ve sığınmanın kaynağı olur.⁴⁰⁵

Allah’ın hâkimiyet ve otoritesine karşı konulmuş olan her türlü emir ve yasağa itaat, putperestliğin endadı kapsamında değerlendirilmiştir. Putperestlik bazen taş, kaya, ağaç gibi sembol olan bir varlığa Allah ile beraber ibadet, şeklinde görülmektedir, bazen de hükümdar, kâhin, firavun, peygamberler gibi insanları insanüstü değerlendirip onlara ulûhiyet yükleyip itaat şeklinde ortaya çıkar. Bunların yanı sıra, daha gizli bir biçimde Allah’ı sever gibi bir varlığı sevip onu aşır saygı ve

⁴⁰² Ahmet Kalkan, **Kavram Tefsiri**, c. I., s.449.

⁴⁰³ Bakara 2/22

⁴⁰⁴ Fussilet 41/9

⁴⁰⁵ Reşit Rıza, **a.g.e.** , c. II., s. 124.

sevgi ile yücelterek Allah’a itaat eder gibi itaat etmek veya ona karşı olan hükümlere itaat etmek şeklinde de görülür. Putperestliğin bu durumunda, müşrikler sıkıntı halinde Allah’a yönelir ve sıkıntı anı geçince ise tekrar ortak koştukları ilahlarına yönelirler.

“‘Allah’ın yolundan saptırmak için O’na endâd (ortaklar) koştular. De ki: ‘Bir süre daha faydalanın. Çünkü varışınız ateşedir.’”⁴⁰⁶

“İnsana bir zarar dokunduğu zaman Rabbine yönelerek O’na yalvarır. Sonra kendi tarafından ona bir nimet verdiği zaman daha önce O’na yalvardığını unuttur ve Allah’ın yolundan saptırmak için O’na endâd (eşler) koşar. De ki: ‘Küfrünle az bir süre yaşayıp geçin! Şüphesiz sen cehennemliklerdensin.’”⁴⁰⁷

“Zayıf ve güçsüz görülenler, büyüklük taslayanlara, ‘Hayır, bizi hidayetten saptıran gece ve gündüz kurduğunuz tuzaklardır. Çünkü siz bize Allah’ı inkâr etmemizi ve O’na endâd (eşler) koşmamızı emrediyordunuz’ derler. Azabı görünce de içten içe pişmanlık duyarlar. Biz de inkâr edenlerin boyunlarına demir halkalar geçiririz. Onlar ancak yapmakta olduklarının cezasını göreceklerdir.’”⁴⁰⁸

Putperestliğin bütün bu çeşitleri özellikle gizli olanı ise endad olarak kabul edilir. Yüce Allah’tan başkasına umut bağlamak, Allah’tan başkasından korkmak ve ondan başkasından fayda ve zarar gelebileceğine inanmak şeklinde gizli bir biçimde ortaya çıkabilir. Abdullah b. Abbas’tan aktarıldığına göre, bu tür şirkin, karanlık bir gecede kara ve pürüzsüz bir kayanın üzerinde yürüyen bir karıncanın ayak seslerinden bile daha hafif hissedilen bir şirk türüdür.⁴⁰⁹ Endad seviyesine ulaşmış olan putperestlikte, insanlar Allah’a eşler koşar, Allah’a denk olarak görülen varlıkları Allah’ı sever gibi severler hatta bu sevgileri Allah’a karşı duydukları sevgiden bile daha kuvvetlidir. Sevginin hükmü ise itaattir. Aşırı sevgi, itaate ve sığınmaya yani putperestliğe götürmektedir. Nuh kavmi zamanında ortaya çıkan vedd, süvâ, yeğus, yeuk ve nesr putları da aşırı sevgi ve tazim sonucu putlaştırılmışlardır.⁴¹⁰

⁴⁰⁶ İbrahim 14/30

⁴⁰⁷ Zümer 39/8

⁴⁰⁸ Sebe 34/33

⁴⁰⁹ Seyyid Kutub, **Fi Zilali’l-Kur’an**, c. I., s. 96. ; Razi, **a.g.e.**, c. II., s. 103; İbn Kesir, **Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim**, c. I., s. 196.

⁴¹⁰ Mehmet Kubat, **Kur’an’da Tevhid**, Şafak yay., İstanbul, 1994, s. 135.

Allah’a iman, onun rehberliğinde yaşamak ve onu tek otorite olarak kabul etmek ile mümkün olur. Bunun yolu ise yalnız O’nun kulları için belirlediği hükümlere itaat etmektir. Onun kudretinin üzerinde hiçbir gücün olmadığını kabul etmek ve yönelişin sadece O’na yapılması, sevgisinin ise en yüce sevgi olması onu gizli ve aşikâr şirkten arındırılmış tek otorite olarak kabul edilmesini sağlar.

3.3 PUTLARI VELİ EDİNME

Veli kelimesi, Cahiliye Araplarının putları için kullandıkları isimlerden biri olup, putlar hakkındaki tasavvurlarını ifade etmektedir. Mekke’li müşriklerin putlarla ilgili sahip oldukları düşüncelerini ve putların fonksiyonları ile ilgili görüşlerini ortaya koyan bir kelimedir. Veli, anlam olarak iki şey arasına kendinden olmayan bir şeyin girdirilmemesi, ara vermeksizin bir biri ardına gelen, bitişik ve yakınlık anlamlarına gelmektedir.⁴¹¹ Vilayet (yardım) ve Velayet (bir işi yüklenme) kelimeleri de veli kelimesi ile aynı kökten türemektedir. “Vali” ve “Mevla” isimleri de bu kökten türemiş ismi faillerdir. Kelime genel olarak, yardım ve bir işi üzerine alma, yönetmek, emirlik, sevgi, dostluk, yakınlık manalarını kapsamaktadır.⁴¹² Kelimenin çoğulu ise evliyadır.

Kur’an’da birçok ayette veli kelimesi ve türevleri geçmektedir. Kur’an’ın yüklediği anlam boyutuyla bakıldığında “rab” anlamını da taşıdığı söylenebilir.⁴¹³ Bununla ilgili olarak veli edinme konusu çok geniş bir alanı kapsamaktadır. Fakat biz burada, konumuzla ilgisi açısından sadece putların veli edinilmesini ve ilgili ayetleri ele alacağız.

Kur’an’ı Kerim, putları veli edinmeyle ilgili, müşriklerin putları Allah ile yakınlık kurmak amaçlı dost edindiğini haber vermektedir. Çünkü kişi ancak onunla huzur bulacağını ümit ettiği ve yardımına nail olacağına inandığı kimselerle dostluk kurar.

⁴¹¹ İsfahani, **a.g.e.**, s. 532.; el-Askeri, **a.g.e.**, s. 423.; Cevheri, **a.g.e.**, c. VI. , s. 2528.

⁴¹² Muhyissünne Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes’ud el-Begavî, **Tefsirü'l-Begavî**, Halid Abdurrahman el-Ak, Mervân Süvar, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 1987, c. I., s. 241.; İsfahani, **a.g.e.**, s. 532.

⁴¹³ Süleyman, **a.g.e.**, s. 252.

“İyi bilin ki, halis din yalnız Allah’ındır. O’nu bırakıp da başka veli (dostlar) edinenler, “Biz onlara sadece, bizi Allah’a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz” diyorlar. Şüphesiz Allah, ayrılığa düştükleri şeyler konusunda aralarında hüküm verecektir. Şüphesiz Allah, yalancı ve nankör olanları doğru yola iletmez.”⁴¹⁴

“De ki: Göklerin ve yerin Rabbi kimdir? De ki: Allah’tır. O halde de ki: O’nu bırakıp da kendilerine fayda ya da zarar verme gücüne sahip olmayan veliler mi (dostlar mı) edindiniz? De ki: Körle gören bir olur mu hiç? Ya da karanlıklarla aydınlık eşit olur mu? Yoksa O’nun yarattığı gibi yaratan şüreka (ortaklar) buldular da bu yaratma onlarca birbirine benzer mi göründü? De ki: Allah her şeyi yaratandır. Ve O, birdir, karşı durulamaz güç sahibidir.”⁴¹⁵

Müşriklerin Allah’tan başkasını veli edinmelerinin sebebi, bir şeyin velisi olanın, o kimsenin, faydasına ve istedikleri doğrultusunda vesile olabilecek şeyleri üstlendiklerine inanmaları sebebiyledir.⁴¹⁶ *Kâfirler, beni bırakıp da kullarımı veliler (dostlar) edineceklerini mi sandılar? Biz cehennemi kâfirlere bir konak olarak hazırladık.*⁴¹⁷ Bu ayetten anlaşıldığı üzere, Allah Teala bazı kulların veli edinildiğinden haber vermektedir.⁴¹⁸ Bu kullar hakkında, Hristiyanların Meryem ve İsa’yı, Yahudilerin Üzeyir’i, Müşriklerin ise melekleri dost edinenler olduğu, bunlara yaklaşmak ile kurtuluşa ereceklerini ümit ettikleri bilinmektedir.⁴¹⁹ Allah bu varlıkları put edinen bu kimselere onların da yaratıcısının kendisi olduğunu, yani kendilerini Allah’a yaklaştırsın diye ulûhiyetten pay verilen bu varlıkların da kendisine muhtaç olduklarını vurgulayarak, Müminlerin velisinin ancak Allah olduğunu bildirmiştir.

“Allah, iman edenlerin velileridir (dostudur). Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Kâfirlerin velileri ise tâğûttur. (O da) onları aydınlıktan karanlıklara (sürükleyip) çıkarır. Onlar cehennemliklerdir. Orada ebedî kalırlar.”⁴²⁰

“Yoksa onlar Allah’tan başka veliler mi (dostlar mı) edindiler? Hâlbuki gerçek dost Allah’tır. O, ölüleri diriltir. O, her şeye hakkıyla gücü yetendir.”⁴²¹

⁴¹⁴ Zümer 39/3

⁴¹⁵ Rad 13/16

⁴¹⁶ Razi, **a.g.e.**, c. VII., s. 16.;

⁴¹⁷ Kehf 18/102

⁴¹⁸ Ali İmran 3/47

⁴¹⁹ Zemahşeri, **a.g.e.**, c. III., s. 617.; c. I., s. 558-559.;

⁴²⁰ Bakara 2/257

⁴²¹ Şura 42/9

“Siz, yerde de gökte de (Allah’ı) âciz bırakacak değilsiniz. Sizin Allah’tan başka ne bir veliniz (dostunuz), ne de bir yardımcınız vardır.”⁴²²

“(Yine) bilmez misin, göklerin ve yerin mülkiyet ve hükümlanlığı yalnızca Allah’ındır? Sizin için Allah’tan başka ne bir veli (dost) ne de bir yardımcı vardır.”⁴²³

Allah’tan başkasının fayda ve zarar verebileceği düşüncesi⁴²⁴ ve Allah’a yakınlaşmak için vesile arayışı, insanların Allah’tan başkasını veli edinmesine sebep olmuştur. Veli edinilen varlıkları, kendilerini amaçlarına ulaştıracak işleri üzerine aldıklarına inanmaları sebebiyle, bu konularda tam bir tasarruf hakkına sahip olan idareci, hâkim otorite, koruyucu, gözetici, malik, yardımcı, sırdaş ve dost kapsamında kabul etmektedirler.⁴²⁵ Bu sebeple bu varlıkları, Allah ile aralarında yakınlaşma aracı yapmışlardır. Putlara yükledikleri manevi fonksiyonlardan biri de işte bu Yüce Allah’ın kendisinin dışındakilere tanınmasını reddettiği velilik mertebesidir.

“Allah’tan başka veliler edinenlerin durumu, örümceğin durumu gibidir. Örümcek bir yuva edinir; hâlbuki yuvaların en çürüğü şüphesiz örümcek yuvasıdır. Keşke bilselerdi!”⁴²⁶

“Dinlerini oyun ve eğlence edinenleri ve dünya hayatı kendilerini aldatmış olanları bırak. Hiç kimsenin kazandığı yüzünden mahrumiyete sürüklenmemesi için Kur’an ile öğüt ver. Yoksa ona Allah’tan başka ne bir veli (dost) vardır, ne de bir şefaathçi. (Kurtuluşu için) her türlü fidyeyi verse de bu ondan kabul edilmez. İşte onlar kazandıkları yüzünden helâke sürüklenmiş kimselerdir. Küfre saplanıp kalmalarından dolayı onlara çılgınca kaynamış bir içecek ve elem dolu bir azap vardır.”⁴²⁷

3.4 PUTLARIN ŞAHİT OLMALARI

Kur’an’da geçen şüheda kelimesi “şehid” kavramının çoğuludur. Şehadet kökünden türeyen kelime, “bir şeyi iç ve dış duyular yoluyla görülen bilgiyi söylemek”⁴²⁸ anlamına gelmektedir. Allah’ın isimlerinden biri olan şehid kelimesi ise, her şeyi görmekle bilen, hiç bir şey bilgisinden gizli kalmayan, anlamlarını

⁴²² Ankebut 29/22

⁴²³ Bakara 2/107

⁴²⁴ Casiye 45/10

⁴²⁵ Ahmet Kalkan, **a.g.e.**, s. 1785.

⁴²⁶ Ankebut 29/41

⁴²⁷ Enam 14/70

⁴²⁸ İsfhani, **a.g.e.**, s. 269.

taşımaktadır. Aynı zamanda hazır olan veya tanık olan,⁴²⁹ anlamını da ifade etmektedir. Şüheda kelimesi, Kur'an'da putların fonksiyonlarıyla ilgili olarak iki ayette geçmektedir.

*“Eğer kulumuza indirdiklerimizden herhangi bir şüpheyi düşünüyorsanız, haydi onun benzeri bir sure getirin, eğer iddianızda doğru iseniz Allah'tan gayri şahitlerinizi (yardımcılarınızı) da çağırın.”*⁴³⁰

Müfessirlerin belirttiğine göre ayette kastedilen “şüheda”, müşriklerin dileklerini yerine getirmeleri için kendilerine arka çıkanlardır. Ayetin, Allah katında dualarının kabulü için kendilerine yardımcı olacağını iddia edenler hakkında olduğu ifade edilmiştir. Bazıları ise, kendileriyle beraber hazır bulunan ve şahit gösterecekleri ortakları olduğunu söylemişlerdir.⁴³¹ Razi ise, kabile başkanları hakkında olduğunu tercih etmiştir.⁴³²

Putların, şüheda olmalarından maksat, Allah'tan başka ilah edindikleri varlıkların, onların kıyamet gününde hak üzere olduklarına şahitlik edeceklerine inanmalarıdır. Yüce Allah, Allah'ın dışında edindikleri her türlü putun işlevi olarak düşündükleri vasıflar ile onlara tanıklık yapmalarının imkânsızlığı ve faydasızlığı konusunda meydan okumaktadır.

*“De ki: Allah şunu yasak etti, diye şehadet edecek şahitlerinizi getirin! Eğer onlar şahitlik ederlerse, sen onlarla beraber şahitlik etme; âyetlerimizi yalanlayanların ve ahiret gününe inanmayanların arzularına uyma. Onlar, Rablerine eş tutuyorlar.”*⁴³³

Bu ayetin mahiyetinden anlaşıldığına göre put edinilen varlıkların manevi yönleri ifade edilmiştir. Sadece taştan ibaret olmayan bu varlıkların, kimi zaman kâhin, kabile lideri, kimi zamanda din adına liderlik yapan insana dini aşılamaya çalışan, dini gelenekleri yasama yoluyla belirleyen dini liderler olduğu anlaşılmaktadır. Bu kavramla putperestliğin manevi boyutu sergilenmektedir. Putperestliğin manevi olarak, taş ibadetten öte sembolik nesnelerin arkasında,

⁴²⁹ İbn Manzur, **a.g.e.**, c. VII., s. 223-224.

⁴³⁰ Bakara 2/23

⁴³¹ İbn Kesir, **Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim**, c. I., s. 199.; İbn Abbas, **a.g.e.**, s. 7.; Zemahşeri, **a.g.e.**, c. I., s. 222.

⁴³² Razi, **a.g.e.**, c. I., s.109-110.

⁴³³ Enam 6/150

Allah'tan başkalarına yalnız O'na ait olabilecek ulûhiyet vasıflarını atfetmekle meydana geldiği gözler önüne serilmektedir. Kur'an'da hüküm verme, haram kılma yetkisinin sadece Allah'a ait olabileceği vurgulanmış ve bu konuda onların kendilerine arka çıkabileceklerini, onlar için şahitlik edebileceklerini düşündükleri varlıkları, Kur'an şüheda olarak ifade etmiştir. Buna göre, müşrikler şüheda vasfında gördükleri varlıkları, ilimlerinden, kendilerini dini hizmete adanmış olmalarından veya Allah'a daha yakın ve daha değerli olmalarından dolayı bir vasıta ve yakınlaşma aracı olarak görüyorlar ve yardım diliyorlar. Bu sebeple, bu varlıklara şüheda adını veriyorlar. Bunlar Kâbe'yi ve putları korumakla görevli kimselerdi. Bunlar aynı zamanda fetva verme ve yasa koyma yetkisi bulunan, sözlerine itaat edilen kimselerdir.⁴³⁴ Bu durum onların Hristiyan ve Yahudilerin din adamları olan rahiplerden ve hahamlardan etkilenmiş olmalarıyla da açıklanabilir.

“ (Yahudiler) Allah'ı bırakıp bilginlerini (hahamlarını); (Hristiyanlar) da rahiplerini ve Meryem oğlu Mesîh'i (İsa'yı) rabler edindiler. Hâlbuki onlara ancak tek ilâha kulluk etmeleri emrolundu. O'ndan başka tanrı yoktur. O, bunların şirk (ortak) koştuıkları şeylerden uzaktır.”⁴³⁵

3.5 PUTLARIN ŞÜREKÂ OLMALARI

Bilindiği gibi Kur'an'a göre putperestliğin her boyutu şirktir. Şirk ise, ortak olmak, ortaklık anlamlarına gelmektedir.⁴³⁶ Müşriklerin taptıkları ilahların şürekâ olması, mülkünde Allah'a ortak olduklarına, fayda ve zarar verme konusunda etkili olduklarına olan inançlarıdır. Kur'an müşriklerin put edindikleri varlıkları, ulûhiyette ve rububiyette onları Allah'a ortak koşmaları sebebiyle şürekâ olarak nitelendirmiştir.⁴³⁷ Muhammed Esed, Şürekânın, şerik'in çoğulu olarak ortak koşulanlar anlamına geldiğini söyledikten sonra, bu kavramla ifade edilen varlıkların, Kur'an'da kullanıldığı bağlamlarda, her zaman ulûhiyette ortak oldukları düşünülen hayali varlıkları veya güçleri gösterdiğine işaret etmektedir. Bu kavram geniş

⁴³⁴ Derveze, **a.g.e.**, s. 277.; Zemahşeri, **a.g.e.**, c. II., s. 410-411.

⁴³⁵ Tevbe 9/31

⁴³⁶ Mustafa Sinanoğlu, “Şirk” md., **DİA**, 2010, c. XXXIX., s. 193.; İbn Manzur, **a.g.e.**, c. VII. , s. 99.

⁴³⁷ Enam 6/22; Yunus 10/34-35; Yusuf 12/106; Rum 30/40; Sebe 34/22; Fatır 35/40

manada, sadece heykelleştirilmiş putları değil, yarı ilah vasfı yüklenmiş her türlü veli, endad, şefi', lider, aziz gibi varlıkları da kapsamaktadır.⁴³⁸

Şah Velîyullah Dihlevî, insanları şirke götüren davranışları, Allah'tan başkasına secde etmek, isteklerin gerçekleşmesi için Allah'tan başkasına yönelmek, dua etmek, Allah'tan başka varlığa yemin etmek, kurban kesmek, Allah'tan başkasının rızası için haccetmek, Allah'a oğul ve kızlar isnat etmek, Allah'tan başkasını rab edinmek manasına geldiğini ifade etmiştir.⁴³⁹ Görüldüğü gibi bütün bu davranışlar putperestliğin farklı boyutlarını sergilemektedir. Putların işlevlerinin genel olarak ifade ediliş şekli, onların hangi yönden olursa olsun şürekâ olmalarıdır. Bu davranışlar Allah'a ortak koşmanın açılımıdır.

*“Onları tümüyle (mahşere) toplayıp da Allah'a şirk (ortak) koşanlara, “Nerede, ilâh olduklarını iddia ettiğiniz şürekânız (ortaklarınız)?” diyeceğimiz günü hatırla.”*⁴⁴⁰

Allah bütün bu davranışları reddederek, Şürekâ olarak ifade edilen putlara yüklenen vasıfların ancak yaratıcıya ait olabileceğini vurgulamaktadır. Allah'ın dışında hüküm verme yetkisi olduğuna inanılan varlıklar da yine şürekâ kapsamında değerlendirilmiştir. Müşrikler, Allah'ın yaratılmışların yaratıcısı olduğuna inanıyorlardı, fakat putlara kendilerini Allah'a yaklaştırmaları için ibadet ediyorlardı.⁴⁴¹

*“(Resulüm!) De ki: (Allah'a) şürekânız (ortak koştuklarınız) arasında, (birini yokken) ilk defa yaratacak, arkasından onu (ölümünden sonra hayata) yeniden döndürecek biri var mı? De ki: Allah ilk defa yaratıp (ölümünden sonra) onu yeniden (hayata) döndürür. O halde nasıl saptırılırsınız! De ki: Şürekânızdan (Ortak koştuklarınızdan) hakka iletecek olan var mı? De ki: Hakka Allah iletir. Öyle ise hakka ileten mi uyulmaya daha lâyıktır; yoksa hidayet verilmedikçe kendi kendine doğru yolu bulamayan mı? Size ne oluyor? Nasıl (böyle yanlış) hükmediyorsunuz?”*⁴⁴²

“Allah, başlangıçta yaratmayı yapar, sonra onu tekrar eder. Sonra da yalnız O'na döndürüleceksiniz. Kıyametin kopacağı günde, suçlular hayal kırıklığı içinde

⁴³⁸ Esed, **a.g.e.**, s. 228.

⁴³⁹ ed-Dihlevî, **a.g.e.**, c. I., s. 183-188.

⁴⁴⁰ Enam 6/22

⁴⁴¹ Zümer 39/3

⁴⁴² Yunus 10/34-35

ümitsizliğe düşeceklerdir. Onların, Allah'a şürekâdan (koştukları ortaklardan) kendileri için şefaathiler de olmayacaktır. Artık onlar ortak koştukları şeyleri de inkâr ederler."⁴⁴³

Kur'an'da, şürekânın ulûhiyet fonksiyonları arasında, diğer putların da fonksiyonlarından biri olan ahirette şefaath beklentisinin olduğu da çok açık bir şekilde ifade edilmektedir.

*"İyi bilin ki, göklerde ve yerde ne varsa yalnız Allah'ındır. (O halde) Allah'tan başka Şürekaya (ortaklar) tapanlar neyin ardına düşüyorlar! Doğrusu onlar, zandan başka bir şeyin ardına düşmüyorlar ve onlar sadece yalan söylüyorlar. O, içinde dinlenesiniz diye geceyi sizin için (karanlık); gündüzü ise aydınlık kılandır. Şüphesiz bunda işiten bir toplum için ibretler vardır. Allah, bir çocuk edindi" dediler. O, bundan uzaktır. O, her bakımdan sınırsız zengindir. Göklerdeki her şey, yerdeki her şey O'nundur. Bu konuda elinizde hiçbir delil de yoktur. Allah'a karşı bilmediğiniz bir şeyi mi söylüyorsunuz?"*⁴⁴⁴

Ayrıca Allah'a isnat edilen çocuklar, müşriklerin melekleri, Hristiyanların İsa'yı ve Yahudilerin de Üzeyir'i Allah'ın çocukları olarak görüp ilahlaştırmaları, şürekâ kapsamında değerlendirilmiştir. Diğer taraftan bu putların içi boş isimlerden ibaret olması, onlara sadece manevi anlam yüklenmesi ile zandan başka bir şey ifade etmediği de ortaya konulmuştur. Aynı şekilde, bunların kulların zihinlerinde var olan harici bir mevcudiyetlerinin bulunmadıkları ve Allah'a ortak kılınmalarının herhangi bir delilinin olmadığı da vurgulanmıştır.⁴⁴⁵

Şürekâ olarak ortaya çıkan putlar, kendisiyle Allah'a şirk koşulan yarı tanrılar olarak kabul edilmiştir. Allah'ın çocuk edinmesi şeklinde ilahlaştırılan bu varlıklar, insanların gösterdiği aşırı sevgiden ve tazimden dolayı, ölseler bile yardım ve şefaath ümidiyle dua edilerek veya heykelleştirilerek tapınılan puta dönüşmüşlerdir. Yani şürekâ, Allah'ın dışında hüküm veren, yasak koyan insan olarak ilahlaştırılan kimselerdir.

Allah'ı çok uzaklarda tasavvur etmeleri, günlük işleriyle uğraşmayacağını düşünmeleri, bir bakıma aktif olmayan bir Allah inancına sahip olmaları sebebiyle, dualarını Allah'a ulaştıracak, ona yaklaştıracak, aracılık yapacak, düşük derecede

⁴⁴³ Rum 30/11-13

⁴⁴⁴ Yunus 10/66-68

⁴⁴⁵ Enam 6/136; Rad 13/33;

tanrılar ediniyorlardı. Bu tanrıları, Allah'ın ulûhiyet ve rububiyet vasıflarına ortak kılmışlardır. Bu sebeple de, Kur'an'da putların fonksiyonlarıyla alakalı olarak onlara isim olarak verilen kelimelerden biri de şürekâ olmuştur.

4. SONUÇ

Cahiliye kavramı, kişinin İslam öncesi durumunu ifade etmektedir. Cahiliye Arap toplumu ise, İslam öncesi Arap yarımadasında yaşayan toplumdur. Bu toplumun en önemli özelliği Kur'an'a ilk muhatap olmalarıdır. Kur'an'ın mesajı evrensel olmakla birlikte her okuyan her an vahye muhatap olmaktadır. Mesajın doğru anlaşılması açısından da vahye ilk muhatap olan cahiliye toplumunun anlaşılması önem arz etmektedir. Nasıl ki bir konuşma sırasında, hatip, muhatabının zihnindeki kavramlar ve anlamlara atıfta bulunarak konuşursa vahyin ilk muhattaplarına karşı durum da aynı şekildedir.

Kur'an'ın nazil olmaya başlamasıyla beraber ilk olarak ele alınan konulardan biri Allah inancı olmuştur. Kur'an'ın ilk muhatap olduğu toplum ise, Allah inancının var olduğu fakat Allah ile beraber birçok yarı ilahın bulunduğu bir toplumdur. Bu yarı ilahlar, ulaşabilecekleri aynı zamanda da günlük işlerinin düzenleyicisi ve Allah'ın ulûhiyetinden pay sahibi olan putlardır. Putperestlik ise bu toplumda ilk defa gözlenen bir inanış değildir. Cahiliye Araplarının putperestliği, birçok milletten elde ettikleri öğretilerden etkilenmeleriyle oluşmuştur.

Put isimleri hususunda gözlemlenen çeşitlilik, Cahiliye Araplarının zihin dünyasındaki putperestliği de bütün boyutlarıyla sergilemektedir. Putların şekillerine göre ihtiva ettikleri anlamlar, aynı zamanda fonksiyonlarını ve sembolize edilen varlıkları da ortaya koymaktadır.

Cahiliye Arapları için önem arz eden putlardan bazılarının isimleri ise, Kur'an'da zikrolunmuştur. Bu isimlerin ve putların toplumdaki yeri, Cahiliye Araplarının zihniyetindeki Allah inancını açıklamaktadır. Putların çeşitliliği, dini hayatlarının merkezinde yaşayan toplum için, putperestliğin hayatlarında kapsadığı alanın genişliğini de göstermektedir.

Tarihin hiçbir döneminde taşta sırf taş olması dolayısıyla tapılmadığı gibi, söz konusu bu dönemde de tapılmamıştır. Taşa yüklenen anlam sayesinde, zihniyette

oluşan algı sebebiyle tapınma gerçekleşmiştir. Bu sebepler ise varlığın sahip olduğu güce göre anlamlandırılmıştır. Bu güç de varlığın fonksiyonu olarak ifade edilmiştir.

Allah'ın aktif bir tanrı olmadığı tasavvuruna sahip kimseler, her çağda onun insan yaşamına olan müdahalesini de göz ardı ederek, çeşitli nesneler arkasına sakladıkları hevalarını kimi zamanda akıllarını tanrılaştırmış, kendilerini aktif ve insan hayatına müdahil konuma getirmişlerdir. Eşref-i Mahlûkat olarak yaratılan insan, bu özelliğine sebep olan aklını ve iradesini çeşitli varlıklar ile sembolize ederek Allah'ın hükümdarlığının yani daha geniş bir ifade ile ulûhiyetinin ve rububiyetinin önüne geçmeye çalışmıştır. İşte insanlık tarihi boyunca karşılaşılan bu duruma, putperestlik denilmiştir. Put isimleri, ya da put denilen varlıkların kendilerine atfedilen özellikleri değişse de, ulûhiyeti sembolize edilen varlıklar farklı olsa da, fonksiyonel anlamda çeşitliliğin sınırlı olması dikkat çekicidir.

Allah ile iletişim aracı olarak gördükleri varlıkları insanlar konuşturmuş, çeşitli yollara başvurarak akıllarınca iletişim kurmuşlardır. Allah'ın evrene ve insana müdahalesini okuyamayan insan, evrende var olan nesneleri kendi aklıyla yönetmiştir. Görünmeyen varlıkları ilahlaştırıp, sonra da görünen bir hale getirerek cisimleştirmiştir. Aslında putperestlik olarak ortaya çıkan olgunun insan zihniyetinin ürünü olduğu gözlemlenmiştir. İnsanın aklı esas itibari ile put olmuştur. Çünkü putu konuşturan da, yöneten de olaylar sonucu çıkarımda bulunan da insanın kendisidir.

Putperestliğin dini bir uygulamadan öte, bir zihniyet şekli olduğu görülmektedir. Tevhid inancıyla ise taban tabana zıt olduğu aşîkârdır. İki farklı inanç sisteminin arasında bir arafın bulunmamakta, sadece çok ince ve hassas bir çizgi bulunmaktadır. Tevhidi noktada herhangi bir sapma olduğu anda, insan zihniyetinin içine düştüğü her türlü karanlık, putperestlik olarak tanımlanabilir. Allah'ın emirlerinin uygulanmadığı ya da uygulanamadığı her şart, çizginin diğer tarafına geçildiğini göstermektedir. Kaldı ki arada arafta kalınacak bir inanç alanı da yoktur. Bu durum sonucunda varılan noktada Allah'ın emirlerinin uygulanmasına ve yalnız Allah'a kulluk edilmesine engel teşkil eden her türlü fikir, insan veya nefis, put

hükümündedir. Diğer put olarak simgelenen nesneler bunların birer sembolü ya da birer yansımasıdır.

Putperestliği, sadece muhtelif nesnelere ibadet etmek ya da tapınmak olarak sınırlandırmak, Kur'an'da Allah'a karşı şirk koşmayı ya da tevhid inancını bütün boyutlarıyla anlamayı mümkün kılmaz. Cahiliye Arapları için put, tapınılan heykel, gök cisimleri, ağaç, taş gibi şekiller olmaktan çok fonksiyonel anlamda Allah inancının bir parçası olarak görülmüştür.

Putlar, bazen ölmüş saygın insanları sembolize ettiği gibi, bazen de görünmeyen varlıkların sembolü olarak karşımıza çıkmıştır. Kuvvetli bir Allah-melek inancına sahip olan Cahiliye Arapları için çoğu zaman melekleri sembolize etmiştir. Her türlü ibadetlerini putlara yönelttikleri gibi, her işe başladıklarında, her yolcuğa gidiş-dönüşlerinde, mutlaka putlarına danışır ve ona sığınırlardı. Bununla birlikte putlar, bu dünyadaki saadetlerini sağladığı gibi, Ahirette de Allah ile aralarında şefaatchi olacağını düşündükleri birer kurtarıcı idi.

Allah vahiyle sırf taşa ibadet edenlere cevap vermemiştir. Taşa yüklenen anlam ile, Allah'ın varlığının ve emirlerinin ya da yasaklarının dışındaki her türlü inancın sembolünün karşında boyun eğişe, kabullenişe engel olmayı emretmiştir.

Çalışmamızın sonucunu günümüze bakan yönü ile değerlendirdiğimizde ise aslında bu çalışmaya başlarken zihnimizde çağımızın inanç sistemimizdeki en büyük sorunlarından biri olarak ortaya çıkan Deizm'in cahiliye araplarının put ve inanç sistemlerindeki ufak benzerliklerinin, çalışmanın sonuna geldiğimizde iyice derinleşmiş ve aslında çok ciddi bir benzerlik olduğu kanısını zihnimizde uyandırmıştır. Deizm, Allah'ın var olduğu fakat vahiy dışı sadece akıl yoluyla yalın bir Allah inancının oluşturulduğu ve ayrıca Allah'ın evrene müdalesinin olamayacağı aklın aracı konumuna konulduğu inanç sistemidir. Cahiliye araplarının inanç sistemiyle kurduğumuz bağlantı yukarıda da değindiğimiz gibi aslında deizm de insanın put yerine aklını aracı kılıyor olması ve nefsi ile vahyi reddetmesidir.

Yaptığımız bu çalışmanın Deizm ve cahiliye arapların inançları arasındaki benzerlikler noktasında yapılabilecek başka çalışmalara da ışık tutacağı kanaatindeyiz.

5. KAYNAKÇA

Abdullah Bin, Abbas: **Tenviru'l-Mikbas min Tefsir İbn Abbas**, thk. Mecduddin el-Firuzabadi, Daru'l Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1971.

Alan, Hüseyin: **Hız.Peygamber Öncesi Mekke ve Arabistan**, Beyan Yayıncılık, İstanbul, 2014, c. I-XL.

Alıcı, Mehmet: Zendıg-Dehr İlişkisi Bakımından Kureyşlilerin Akret Algısı, M. Mahfuz Söylemez, **Cahiliye Araplarında Ahiret İnancı**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016.

Alışkan, Zülal: Kur'an'da Put ve Putlaştırma, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2003.

Alusi, Mahmud Şükri: **Buluğu'l-Ereb fi Ma'rifeti Ahvâli'l-Arab I-III**, (nşr: M. Behcet elEserî), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tsz

Apak, Adem : "Uzza" M. Mahfuz Söylemez, **Cahiliye Araplarının İlahları**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016, s. 111-123.

Apak, Adem, : **Anahatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü**, Ensar Yay, İstanbul, 2012

Atalay, Orhan : **Bilinç ve Put**, Bilge Adam, İstanbul, 2007.

Ateş, Ali Osman: **İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri**, Beyan Yayıncılık, İstanbul, 2014.

Ateş, Süleyman: **İnsan ve İnsan Üstü**, Bağımsız Gazeteciler Yayınları, 2002.

Ali, Cevad : "Mel'e", **DİA**, C: XXIX, Ankara, 2004.

- Balcı, İsrâfîl : "El- Menat" M. Mahfuz Söylemez, **Cahiliye Araplarının İlahları**. Ankara Okulu, Ankara, 2016, s. 91-111.
- Bardakoğlu, Ali : "Kurban", **DİA**, C: XXVI, Ankara, 2002.
- Başoğlu, Tuncay : "Resim" **DİA**, C: XXXIV, İstanbul, 2007.
- Bilgin, Vejdi : **Putlar Yıkılırken İlahi Davet Karşısında Mekke**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2017.
- Büyükcoşkun, Kudret: "Arabistan" **DİA**, C: III, İstanbul, 1991.
- Cahiz, Mahbub el-Kinani el-Leysi: **Kitabü'l-Hayevan**, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arab, Beyrut, 1969, c. I-VII.
- Cevad Ali: **El- Mufasssal fi Tarihi'l Arab Kalbe'l İslam**, Darü'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut, 1968, c. I-X.
- Cevad Ali: **Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi**, Çev. Muammer Bayraktutar, Ankara Okulu Yayıncılık, Ankara, 2015
- Cevheri, İsmail Bin Muhammed : **Es-Sıhah Tacu'l-Luğa ve's-Sıhahi'l-Arabiyye**, Çev. Ahmed Abdulgafur Attar, Daru'l-ilm Li'l-Melayin, Beyrut, 1990, c. I-VII.
- Çağatay, Neşet: **İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, A.Ü.İ.F.Y., Ankara, 1957.
- Çağrııcı, Mustafa: "Heva" **DİA**, C: XVII, İstanbul 1998.
- Çelik, İbrahim: "Kur'an'da Mele' Terimi Peygamberler Ve Onlara Uymak İstemeyenler", **UÜİF Dergisi**, 1986, S, 1., c. I.
- Derveze, İzzet : **Et-Tefsiru'l-Hadis, Daru'l-Garbi'l-İslami**, Beyrut, 2000, c. I-XX.
- Derveze, İzzet : **Kur'an'a Göre Hz Muhammed'in Hayatı**, Çev. Mehmet Yolcu, Yöneliş Yayınları İstanbul, 1989.

Derveze, İzzet: **Kur'an'a Göre Hz.Muhammed'in Hayatı**, Çev. Mehmet Yolcu, Yarın Yayıncılık, İstanbul, 2016.

Dindi, Korkut : Nuh (A.s.) Döneminde Cahiliye Araplarına Tevarüs Eden Putlar: ved, süvâ, yeğus, yeuk, nesr, M. Mahfuz Söylemez, **Cahiliye Araplarının İlahları**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016. 197-241.

Draz, Abdullah: **Din ve Allah İnancı**, Çev. Bekir Karlığa, Bir Yayınları, İstanbul, t.y.

Düzenli, Yaşar: **Üslup Ve Semantik Açından Kur'an Ve Şefaat**, Pınar Yayınları, İstanbul 2008.

Düzenli, Yaşar: **Kur'an Işığında Evrensel Dengeler ve İnsan**, M.Ü.İ.F.Y., İstanbul, 2000.

El-Âlûsî, Şihabuddin Mahmud Bin Abdullah el-Hüseynî: **Ruhu'l-Meani Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ve's-Seb'il-Mesani**, thk. Muhammed Hüseyin Arab, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1997, c. I-XXX.

El-Askeri, Ebu Hilal : **El-Furug fi'l-Luğa**, Çev. Veysel Akdoğan, İşaret Yayınları, İstanbul, 2013.

El-Begavî, Muhyissünne Ebû Muhammed el-Hüseyn Bin Mes'ud: **Tefsirü'l-Begavi**, thk. Mervan Süvar Halid Abdurrahman el-Ak, Daru'l-Ma'rife, c. I-IV. Beyrut, 1987.

Ed-Dımaşki, Eymen : "Putperstlik", **Şamil İslam Ansiklopedisi**, Şamil Yayınları, İstanbul, 1990, c. I-VI.

Ed-Dihlevi, Şeh Veliyullah : **Huccetullahi'l-Baliğa**, thk. Muhammed Şerif Sükker, Daru İhyai'l-Ulum, c. I-II Beyrut, 1762.

El-Endelüsi, Ebu Hayyan: **En-Nehrü'l-Mad Mine'l-Bahri'l- Muhit**, thk. Ömer el-Esad, Dar'ul Cil, Beyrut, 1995, c. I-VI.

Esad, Mahmud: **Tarihi Din-i İslam**, Divan Yayınları, İstanbul, 1983, c. I-II.

Esed, Muhammed: **Kur'an Mesajı**, İşaret Yayınları, İstanbul, 2009.

Ezraki, Ebu Velid Muhammed Bin Abdullah: **Ahbaru'l Mekke ve ma cae fiha mine'l-Asar**, thk. Rüşdi es-Salih Melhese, Daru'l-Endulüsi, Beyrut, 2016, c. I-II.

El-Hamevi, Yakut: **Kitabu Mucemu'l-Buldan**, Daru Sadır, Beyrut, 1986.

El-İsfehani, Rağıb: **El-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an**, thk. Muhammed Seyyid Kilani, y.y., Kahire, 1889.

El-kelbi, İbn: **Kitabû'l Asnâm**, Çev. Beyza Düşüngel, A.Ü.İ.F., Ankara, 1968.

Er-Râzî, Ebû'l-Fazl Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin :**Et-Tefsiru'l-Kebir-Mefahitu'l-Gayb**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, c. I-XXXII.

Fayda, Mustafa: "Cahiliye" **DİA**, C: VII, İstanbul, 1993.

Ferahidi, Halil b. Ahmed: **Kitabu'l-Ayn**, thk. Mehdi el-Mahzumi ve İbrahim es-Semarrai, Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuat, Beyrut, 1988, c. I-VIII.

Feyyumi, Muhammed İbrahim: **Tarihu'l-Fikri'd-Diniyyi'l-Cahili**, Daru'l-Cil, Beyrut, 1999.

Firuzabadi, Yakub b. Muhammed: **Kamusu'l-Muhit Tercümesi**, haz. Mustafa Koç-Eyyüb Tanrıverdi, Çev. Asım Efendi, T.Y.E.K.B.Y., İstanbul, 2013, c. I-IV.

Gezer, Süleyman: **Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'an**, Ankara Okulları, Ankara, 2008.

Goldziher, Ignaz: **Klasik Arap Literatürü**, Haz. Mehmet Akif Kireççi, Çev. Azmi Yüksel ve Rahmi Er, İmaj Yayınları, Ankara, 1993.

Gölcük, Şeraffettin: **Kur'an Ve Mekke**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2011.

Güç, Ahmet: "Güneş" **DİA**. C: XIV, Ankara, 1996.

Günaltay, Şemseddin : **İslam Öncesi Araplar ve Dinleri**, sad. M. Mahfuz Söylemez-Mustafa Hizmetli, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2013.

Gündüz, Şinasi: **Cahiliyenin Kültürel Kodları**. Milel-Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırma Dergisi, 2016, c. XIII., S.1, 8-27.

Gündüz, Şinasi: **Mitoloji İle İnanç Arasında**, Etüt Yayınları, Samsun, 1998.

Harman, Ömer Faruk : "Süva" **DİA**, C: XXXVIII, İstanbul, 2010.

Hamidullah, Muhammed: **İslam Peygamberi**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2015, c. I-II.

Haçerlioğlu, Orhan : **İslam İnançları Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984.

Harman, Ömer Faruk : "Kahin", **DİA**, C: XXIV, İstanbul, 2001.

Hişam, İbn: **Siret-i İbn-i Hişam**, Çev. Hasan Ege, c. I-IV. Kahraman Yayınları, İstanbul, 2006.

Hitti, Philip K.: **İslam Tarihi**, Çev. Salih Tuğ, M.Ü.İ.F.Y., İstanbul, 1995, c. I-II.

Hizmetli, Sabri: **İslam Tarihi**, A.Ü.İ.F.Y., Ankara, 1991.

Izutsu, Toshihiko: **Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar**, haz. Kürşad Atalar, Çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul, 2011.

Izutsu, Toshihiko: **Kur'an'da Tanrı ve İnsan**, Çev. Kürşad Atalar, Pınar Yayıncılık, İstanbul, 2012.

İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed : **Kitabu'l-Muhabber**, (thk. İlse Lichtenstadter,) Daru'l Afaki'l-Cedide, Beyrut, t.y.

İbn Dureyd, Ebu Bekir Muhammed B. el- Huseyn: **El-İştikak**, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Mektebetü'l-Hanci, Kahire, 1958.

İbn Faris, Ebu Hüseyin Ahmed b. Zekeriyya : **Mucemu Mekâyisu'l-luğa**, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Daru'l-Fikr, Beyrut, t.y., c. I-VI.

İshak, Muhammed İbn: **Siyer-i İbn İshak**, Muhammed Hamidullah, Düşün Yayınları, İstanbul, 2012.

Kalkan, Ahmet: **Kavram Tefsiri**, y.y., t.y., c. I-XI.

Kaya, Serap: **Hz. Muhammed Döneminde Putperestlik** Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Elazığ, 2008.

Kesir, Ebu'l-Fida İmaduddin İsmail b. Ömer İbn: **Tefsir'ul Kur'ani'l-Azim**, thk. Sabi b. Muhammed es-Selame, Daru Taybe, Riyad, 1997, c. I -VIII.

Kesir, Ebu'l-Fida İmaduddin İsmail b. Ömer İbn: **El-Bidaye ve'n-Nihaye**, thk. Ali Ebu Zeyd Ebu Zeyd, Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslamiyye, Katar, 2015, c. I-XXI.

Kırca, Celal: Şefa'at, **İslami Kavramlar**, Sema Yazar Gençlik Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.

Kotan, Şevket : **Cahiliye Araplarında Ahiret İnancı**, M. Mahfuz Söylemez, Cahiliye Araplarında Ahiret İnancı, Ankara Okulu, Ankara, 2016, 51-93.

Kubat, Mehmet: **Kur'an'da Tevhid**, Şafak Yayınları, İstanbul, 1994.

Kurtubi, Ahmed b. Ebi Bekr : **el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an**, thk. Abdullah b. Abdulmusin et-Türki, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2006, c. I-XXIV.

Kutub, Seyyid : **Fi Zilali'l-Kur'an**, Çev. İ. Hakkı Şengüller, Bekir Karlığa M. Emin Saraç, Beyan Yayınları, İstanbul, t.y., c. I-XVI.

Kutub, Seyyid: **Yoldaki İşaretler**, Çev. Mustafa Özel, Özgün Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri: "Hicaz", **DİA**, C: XVII, İstanbul, 1998.

Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn : **Lisanu'l-Arab**, thk. Emin Muhammed Abdülvehhab ve Muhammed es-Sadık el-Ubeydi, Daru İhyai't-Türasi'l-Arab, Beyrut, 1997, c. I-XVIII.

Mevdudi, Ebu'l Alâ: **Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber Hayatı**, Çev. Ahmed Asar, Pınar Yayınları, İstanbul, 1992, c. I-II.

Mevdudi, Ebu'l Alâ: **Kur'an'a Göre Dört Terim**, Çev. İsmail Kaya-Osman Cillacı, Beyan Yayınları, İstanbul, 2013.

Müftüoğlu, Ömer: **"Nüzul Döneminde Putlar" Hakkında Bilgi Sahibi Olmanın Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı**, İ.Ü.İ.F.Y., İstanbul, 2011.

Neysaburi, Hasan b. Muhammed: **Garaibu'l-Kur'an Reğaibu'l-Furkan**, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1996, c. I-VI.

Olgun, Hakan : "Ugarit Metinleri Çerçevesinde Baal Tapıcılığı ve İsrailoğullarına Etkisi", **Cahiliye Araplarının İlahları**, ed. M. Mahfuz Söylemez, Ankara Okulu, Ankara, 2016, 122-151.

Öztürk, Mustafa: **İslam Öncesi Arap Toplumunda Ahval-i Şahsiyye Hukuku** Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 2011.

Reşid Rıza, Şeyh Muhammed Abduh Muhammed : **Tefsiru'l Kr'ani'l-Hakim Tefsiru'l-Menar**, Çev. İbrahim Tüfekçi ve dğr., Ekin Yayınları, İstanbul, 2012, c. I-XIV.

Segal, Judah Benzion : **Edessa(Urfa)** "Kutsanmış Şehir", Çev. Ahmet Arslan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Söylemez, M. Mahfuz: **Cahiliye Arap İnançında Putların Yeri**, Cahiliye Araplarında Uluhiyet Anlayışı, Ankara Okulu, Ankara, 2015, 9-53.

Söylemez, M. Mahfuz: **Cahiliye Araplarında Lât Kültü**. M. Mahfuz Söylemez, Cahiliye Araplarının İlahları, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016, 51-91.

Söylemez, M. Mahfuz: **Cahiliye Arapları Namaz Kılar mıydı?**, Hikav Yayınları, İstanbul, 2018.

Söylemez, M. Mahfuz: **İlk Dönem İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Cahiliye Araplarında Ahiret İnancı** Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, (2016).

Süleyman, Ebu'l Hasan Mukatil b.: **et-Tefsiru'l-Kebir**, thk. Abdullah Mahmud Şehhate, el-Hey'ettü'l-Mısriyyeti'l-Amme li'l-Kitab, Kahire, 1979, c. I-V.

Süleyman, Mukatil b. : **el-Eşbah ve'n-Nezair fi'l-Kur'âni'l-Kerim**, tkh. Abdullah Mahmut Şehhâte, Çev. M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yayınları, İstanbul, 2004.

Sülün, Murat : **"Şi'ra" DİA**, C: XXXIX, İstanbul, 2010.

Söylemez, Mahfuz: **Kur'an'da Cahiliye Araplarının Allah İnancı**, M. Mahfuz Söylemez, Cahiliye Araplarının Uluhiyet Anlayışı, Ankara Okulu, Ankara, 2015, 167-183.

Sinanoğlu, Mustafa: **"Şirk" DİA**, C: XXXIX, İstanbul, 2010.

Şehristani: **el-Milel ve'n-Nihal**, Çev. Mustafa Öz, Litera Yayınları, İstanbul, 2008.

Taberi, Cerir : **Cami'ul Beyan an Te'vil ayi'l Kur'an**, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad, 2003, c. I -XXVI.

Unat, Yavuz : "Yıldız" **DİA**, C: XLIII, İstanbul, 2013.

Usta, İbrahim : **İslam Öncesi Arap Mitolojisi**, Ankara okulu Yayınları, Ankara, 2015.

Yıldız, Hakkı Dursun : "Arabistan" **DİA**, C: III, İstanbul 1991.

Yavuz, Şevket: "ved" **DİA** C: XLII, İstanbul, 2012.

Yavuz, Yusuf Şevki : "İlah" **DİA**, Cilt XXII, İstanbul, 2000.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi : **Hak Dini Kur'an Dili**, Zahreveyn Yayınları, İstanbul, t.y., c. I-X.

Yıldırım, Suat : "Ba'l" **DİA**, C: IV, İstanbul, 1991.

Yılmaz, M.Faik: Kur'an'da Cehalet Kavramı **Dini Araştırmalar Dergisi**, c. V., s. 15., 2003, 181-198.

Yurdagör, Metin: "Cibt" **DİA**, C: VII, İstanbul, 1993.

Yücedoğru, Tefik: **Mütref ve İnanç Esaslarına Etkisi**, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi , C. XXI., S. 1., 2012, 1-20.

Zebidi, Ebu'l-Feyz Muhammed el-Murtaza : **Tâcû'l-Arûs min Cevâhirû'l-Kamûs**,thk. Muhammed Mahmud et-Tanahi, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1994, c. I-XL.

Zemahşeri, : **el-Keşşaf an Hakaiki Gavamizi't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vucuhi't-te'vil**, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud ve Ali Muhammed Muavvaz, Mektebetü'l-Ubeykan, Riyad, 1998, c. I-VI.

Zeyd, Nasr : **İlahi Hitabın Tabiatı**, Çev. Mehmet Emin Maşalı, Otto Yayınları, Ankara, 2013.

Zeydan, Corci b. Habib: **İslam Medeniyeti Tarihi**, Çev. Zeki Megamiz, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1971, c. I-IV.

